

Indholdsfortegnelse

Kapitel 1: Indledning	2
1.1. Forskningsdiskussion.....	4
Kapitel 2: Det performative køn	13
2.1. Det performative køn og subjektet	16
2.2. Dialogismen som tekstlæsningstrategi	19
2.3. Et mikroperspektiv	21
Kapitel 3: Mødrehjælpens abortpraksis i et makroperspektiv	26
3.1. En social institution, der hjælper, regulerer og disciplinerer.....	26
3.2. Abortlovgivningen 1939-73	28
3.3 Svangerskabsloven af 1937	29
3.4. Svangerskabsloven af 1956	31
3.5. Svangerskabsloven af 1970 og 1973	34
3.6 Mødrehjælpens abortpraksis i tal 1939-73	37
3.7 Dokumentation af en social problemstilling og et argument for det frivillige moderskab.....	45
Kapitel 4: Mødrehjælpens abortpraksis i et mikroperspektiv	47
4.1. Journalsag nr. 1.....	47
4.2. Journalsag nr. 2.....	49
4.3. Samtalen i Mødrehjælpens konsultation.....	51
4.4. Det frivillige moderskab – igennem oplysning om prævention	57
4.5. Mødrehjælpsjournalen – en dialogisk fortælling.....	59
4.6. Subjektets handlemuligheder i forhold til loven.....	61
4.7 Mødrehjælpen og ’den normale undtagelse’	64
Kapitel 5: Konklusion	69
Litteraturliste	72
Summary.....	76
<i>Bilag 1: Mødrehjælpsinstitutionernes abortstatistik, perioden 1950-55</i>	

KØNSFORTÆLLINGER

MØDREHJÆLPENS ABORTPRAKSIS 1939-73

I 1958 HENVENDTE EN 29ÅRIG KVINDE SIG TIL MØDREHJÆLPEN I RANDERS. HUN VAR I 6. GRAVIDITETSUGE OG VILLE HAVE EN ABORT. HUN HAVDE ALLEREDE 3 BØRN I ALDEREN 1-5ÅR OG HUN KUNNE IKKE OVERSKUE TANKEN OM AT SKULLE HAVE ENDNU ET BARN. ARBEJDSBYRDEN VAR VOKSET HENDE OVER HOVEDET OG I HJEMMET STOD HUN ALENE MED ANSVARET FOR HUSHOLDNINGEN OG BØRNENE, MENS HUN OGSÅ MÅTTE HJÆLPE MANDEN PÅ GÅRDEN, DA DER IKKE VAR RÅD TIL AT ANSÆTTE HJÆLP. NU STOD HUN NEDTRYKT, TRIST OG DEPRESSIV, HVILKET OFTE KULMINEREDE I, AT HUN BRØD UD I GRÅD OM AFTENEN, EFTER HUN VAR GÅET I SENG. DESUDEN VAR HUN RAMT AF EN OVERVÆLDENDE TRÆTHED OG HAVDE FORSKELLIGE SMERTER BL.A. I HOVEDET. ALLIGEVEL KÆMPEDE HUN SIG IGENNEM DAGENS ARBEJDSBYRDE LIGE FRA KL. 6 OM MORGENEN TIL HEN PÅ AFTENEN. HUN HAVDE TYDELIGE BELASTNINGSSYMPTOMPER OG DER VAR FARE FOR, AT EN GENNEMFØRELSE AF GRAVIDITETEN VILLE MEDFØRE ALVORLIG FARE FOR EN FIKSERING AF HENDES DEPRESSIVE SYMPTOMER. DERFOR BLEV EN ABORT BEVILLIGET.¹

1. Indledning

I perioden 1939-73 var Mødrehjælpen en central offentlig institution, der bl.a. havde til opgave at implementere den danske abortlovgivning i praksis. Hvis en kvinde blev gravid og havde et ønske om at få foretaget en lovlig abort, skulle hun rette henvendelse til Mødrehjælpen, men eftersom adgangen til abort var restriktiv, var det langt fra sikkert, at abortønsket ville blive imødekommet. I perioden 1939-73 blev Mødrehjælpen løbende udvidet og der blev åbnet institutioner landet over. Disse nyåbnede institutioner havde bl.a. til opgave at imødekomme det stigende antal abortanmodninger og hjælpe de fortvivlede kvinder, der stod med en uønsket graviditet. Mødrehjælpen fungerede som en social hjælpeforanstaltning, der skulle hjælpe og rådgive samfundets udsatte kvinder, men herudover var det også en institution, der var med til at disciplinere og regulere borgere imod en bestemt reproduktiv adfærd. Med inspiration fra Michel Foucault og Judith Butler vil Mødrehjælpen i dette speciale blive anskuet, som en institution, hvori

¹Mødrehjælpen for Randers amt, 1958.

kønnet 'gøres' og sandheden om bl.a. seksualiteten og reproduktionen produceres igennem sproglige handlinger.

Specialet vil behandle Mødrehjælpens abortpraksis i hele perioden 1939-73, men analytisk vil der være et øget fokus på perioden midt og sidst i 1950'erne. Årsagen til, at der vil blive gået i dybden med denne periode skyldes, at den ikke er grundigt behandlet i den eksisterende forskning om dansk aborthistorie. Nuværende historiske fremstillinger beskæftiger sig hovedsagligt med holdningen til abort i 1930erne, op til den første svangerskabslovs vedtagelse i 1937, og ser denne i forhold til holdningen til abort sidst i 1960erne og først i 1970erne, kort inden aborten blev fri i 1973. Men i den mellemliggende periode skete der også interessante forandringer, som indtil nu er blevet overset. Disse kan bl.a. lokaliseres i Mødrehjælpens abortpraksis, men også i den politiske debat, der gik forud for revideringen af svangerskabsloven af 1956. Perioden, omkring 1950 fremstår, ved dens fravær i eksisterende historiske fremstillinger, som stillestående, men er egentlig præget af brud bl.a. i forhold til opfattelsen af den kvindelige seksualitet og reproduktive adfærd. Disse brud og deres tilknytning til Mødrehjælpens abortpraksis vil specialet lokalisere og diskutere.

På baggrund af ovenstående lyder problemstillingen som følger:

Hvad karakteriserede Mødrehjælpens abortpraksis i 1950erne og hvordan kan Mødrehjælpens konsultation siges at udgøre et rum, hvori kønnet 'gøres'?

Hertil stilles følgende underspørgsmål:

- *Hvem var den typiske abortansøger hos Mødrehjælpen i 1950erne og hvorfor søgte hun om abort?*
- *Hvor udbredt var diagnosen **Den kroniske belastningsneurose** blandt det abortsøgende klientel fra 1950 og fremefter og hvad var dokumenteringen af udbredelsen af denne diagnose et udtryk for?*
- *Hvordan opfattedes den kvindelige seksualitet i 1950erne og hvad kendetegnede den reproduktive rationalitet på dette tidspunkt?*
- *Hvad kendetegnede den samtale, der opstod i Mødrehjælpens konsultation, når en kvinde henvendte sig med et abortønske?*
- *Hvor i talen blev subjektet disciplineret imod en bestemt normaliseret adfærd og hvilket handlerum havde den abortsøgende kvinde i forhold til denne talesituation og de regulerende normer, der prægede praksis på dette tidspunkt?*

Som det fremgår af problemformuleringen vil Mødrehjælpens abortpraksis både blive behandlet i et makro- og mikroperspektiv. Makroanalysen vil blive foretaget med afsæt i abortstatistisk materiale, bevaret i Mødrehjælpens arkiv og endvidere vil kildematerialet udgøre dokumenter produceret i forbindelse med revideringen af abortlovgivningen i 1956. Mikroanalysen og studiet af talesituationen i Mødrehjælpens konsultation, vil blive foretaget med udgangspunkt i få udvalgte mødrehjælpsjournaler fra året 1958.

1.1. Forskningsdiskussion

En af de nyeste forskningspublikationer vedrørende dansk aborthistorie er Sniff Andersen Nexøs ph.d.-afhandling *Det rette valg – Dansk abortpolitik i 1930'erne og 1970'erne*, udgivet i 2005. Med inspiration fra Michel Foucault analyserer Nexø abortdebatterne i henholdsvis 1930'erne og 1970'erne med et diskursanalytisk blik og undersøger ”hvordan den sociale verden formes; hvordan den gøres til genstand for viden, regulering, politik, på særlige måder gennem forskellige problematiseringer.”² Nexø tager i den sammenhæng udgangspunkt i, at begrebet *abort* ikke er noget entydigt og essentielt, men derimod er et begreb med en foranderlig betydning alt efter, hvilken sammenhæng det indskrives i og derfor ønsker hun at undersøge, hvordan ’abort’ konstrueres som et problem på forskellige måder.³ Kildegrundlaget for Nexøs analyse er betænkninger afgivet af de svangerskabskommissioner, der blev nedsat i perioden 1935-1973, Rigsdagstidende og Folketingstidende. Nexø fremhæver de nuancer og politiske uenigheder, der kendetegnede abortdebatterne i de pågældende år og på tværs af tid. Nexø fokuserer primært på debatterne i 1930erne og 1970erne, og efter at have fremhævet de politiske nuancer og uenigheder i disse, ordner hun debatterne under overskrifterne; ”*Samfundslegemet og det biologiske individ – 1930ernes reproduktive rationalitet*” og ”*Ønskebarnet og det sociale individ – 1970ernes reproduktive rationalitet*.” Nexø fremhæver, at man i 1930erne hovedsagligt havde et biologisk blik på reproduktionen, hvor holdningen til abort og ønsket om at beskytte fosterlivet skal ses i relation til samfundets interesse i at værne om den population, der var forudsætningen for dets eksistens.⁴ Der var altså i 1930erne et fokus på befolkningens kvantitet, hvilket i 1970erne blev afløst af et større fokus på kvalitet, herunder det socialt og mentalt sunde barn, der bedst blev frembragt under

²Ibid. s. 35

³Ibid. s. 17/29

⁴Ibid. s. 286

en planlagt reproduktion.⁵ I relation til den reproduktive rationalitet omtaler Nexø ligeledes de reproduktive subjekter, altså kvinderne. I 1930'erne havde kvinden en særlig status som moder, ikke alene til det enkelte liv men også til slægten og nationen. I 1970erne konstrueres subjekterne derimod som et socialt individ, med en frihed til selv at vurdere, om tidspunktet for at sætte et barn i verden er det rette.⁶ Nexø kan altså konstatere, at der skete en forandring i den reproduktive rationalitet over tid, mens der ligeledes skete en forandring i synet på kvinden som moder. Desværre beskæftiger Nexø sig ikke dybdegående med abortdebatten i 1956, hvilket skaber et hul i hendes analyse. Allerede i 1956 var abortdebatterne kendetegnet ved, at man ønskede at give kvinden en øget selvbestemmelse, ikke igennem fri abort, men derimod blev der advokeret for 'det frivillige moderskab' igennem oplysning om brugen af prævention. Der skete altså allerede i 1950erne et brud i den reproduktive rationalitet. Dette aspekt ved de politiske debatter vil blive analyseret i forbindelse med gennemgangen af den danske abortlovgivning i perioden 1937-1973. Det empiriske grundlag for Nexøs analyse er, som sagt, tekster, der er blevet til i politisk sammenhæng. Det begrænsede fokus på de politiske debatter er en fordel, fordi det giver mulighed for en grundig og tekstnær analyse af disse. Men samtidig er det en ulempe, fordi de andre sammenhænge, hvori de reproduktive subjekter bliver konstrueret og styret, ikke bliver diskuteret. Dette kunne både være i den offentlige debat, men også i Mødrehjælpens konsultation. Som Nexø selv pointerer, kunne mødrehjælpsjournaler over abortsøgende kvinder også udgøre et relevant kildemateriale. Men hendes analytiske mål har været "*at sige noget om, hvordan man betragtede det, der skulle styres, og hvordan man forestillede sig, at det skulle og kunne styres.*"⁷ I nærværende speciale vil det analytiske fokus også ligge på, hvordan subjektet i praksis blev styret og reguleret imod en bestemt reproduktiv adfærd, mens subjektet handlemuligheder i forhold til de gældende normalitetsforståelser ligeledes vil blive diskuteret.

Nexøs analytiske fokus på den *reproduktive rationalitet* set i relation til et socialpolitisk tiltag, skal ses i tilknytning det efterhånden omfattende internationale forskningsområde, der ser på kategorier som seksualitet, reproduktion og køn i forhold til det moderne samfund og udviklingen af social- og velfærdsstaten. Forskningsområdet er for omfattende til at give en fyldestgørende præsentation af her, men der behandles udover svangerskabslovgivning også ægteskabs- og skattelovgivning mv. og Foucault er ofte primær teoretiske inspirationskilde. Under denne forskningstradition skal nævnes endnu et værk, der har en

⁵Ibid. s. 287

⁶Ibid.

⁷Ibid. s. 298

direkte relevans for nærværende speciale, nemlig Eva Palmblads *Den disciplinerede reproduktionen – Abort- och steriliseringspolitikens dolda dagsordning* fra 2000. Værket er et svensk studie af abortpolitikken og abortlovgivningens implementering i praksis i Sverige i 1930-40erne. En af Palmblads pointer er, at velfærdsideologier har en dobbelt dagsorden, på den ene side er de sociale hjælpeforanstaltninger, der følger med for at realisere ideerne om det gode samfund. På den anden side har velfærdspolitikkerne og i dette tilfælde abort- og sterilisationspolitikken også en disciplinerende dagsorden, der skabes med udgangspunkt samfundets normative grundlag.⁸ I relation hertil er Palmblad inspireret af Foucaults begreb om bio-politik og fremhæver, at videnskaben har spillet en stor rolle i det moderne samfunds udbredelse og i skabelsen af velfærdssamfundet. Videnskaben har bidraget til at skabe sammenhæng mellem det biologiske og det sociale. Dette har bl.a. medført en naturalisering af kvindekønnet, hvor sandheden om kvindeligheden blev fundet i kvindens reproduktive apparat og funktioner.⁹ I forlængelse heraf fremhæver Palmblad det paradoks, der er i, at lægerne, i starten af 1900tallet, repræsenterede det nye og det frie, men igennem deres formuleringer om kvindeligheden nærmere var med til at fremme reaktionære og traditionelle kønsforestillinger.¹⁰ Særlig interessant for dette speciale, inddrager Palmblad også journalsager indeholdende abortanmodninger. I undersøgelsen af journalsagerne er Palmblad inspireret af Foucaults magtbegreb og fremhæver, at det, der er kendetegnet ved det moderne samfunds magtformer er, at de i tiltagende udstrækning arbejder udenfor staten og det juridiske område, og derimod er at finde i effektive former for social kontrol. Denne type magt udspiller sig primært på mikroniveau og altså ikke blandt samfundets tunge magtbærende aktører, men virker nærmere i stilhed. Med dette udgangspunkt spørger Palmblad journalsagerne, der omhandler abortsøgende kvinder: Med hvilke teknikker transformeres det enkelte individ til et objekt for viden, observation og magtudøvelse? Palmblad konkluderer bl.a., at der finder en normaliseringsproces sted i praksis, der har karakter af *prøvelser*. Disse prøvelser muliggør en karakterbedømmelse, der sker ud fra de gældende normer for kvindeligheden. Palmblad karakteriserer prøvelserne som henholdsvis en respektabilitetsprøvelse og en angerfuldhedsprøvelse, der efterfølgende danner grundlaget for den diagnose eller prognose, der stilles. Herudover konkluderer Palmblad også, at når det disciplinerende regime fungerer i praksis, så sætter det rammerne for alle involverede aktører, så vel lægerne som de abortsøgende kvinder.¹¹

⁸Palmblad, 2000 s. 21

⁹Ibid. s. 16

¹⁰Ibid. s. 17

¹¹Ibid. s. 110

Palmbiad har dermed primært fokus på, hvordan strukturerne virker i praksis samt hvordan alle aktører er underlagt de gældende diskursive magtstrukturer, hvilket betyder, at man ikke kan tilskrive lægerne og socialrådgiverne det fuldstændige råderum over magten. I den forbindelse diskuterer Palmbiad dog ikke, om aktørerne og subjektet er fuldstændigt underlagt magten eller om de har et handlerum, der står i opposition til de gældende diskursive magtstrukturer. Dette er et kritikpunkt, der som regel kan rettes mod forskningspublikationer, der ukritisk inddrager Foucaults magtbegreb og det er ligeledes et kritikpunkt Judith Butler retter mod Foucault, i sin argumentation for, at forandring opstår og betydningsammenhænge ændres, når gældende diskurser citeres imod deres egentlige formål og heri har subjektet en central rolle. Dette er en pointe, der vil blive uddybet nærmere i afsnittet om det performative køn.

Repræsentationer ligesom Plambliads, hvor normernes regulerende og disciplinerende virkning undersøges i praksis og på mikroniveau, er en mangelvare i studiet af både nordisk og dansk aborthistorie og det samme gør sig gældende i forhold til et studie af Mødrehjælpens abortpraksis. I dansk sammenhæng var Mødrehjælpen en integreret del af abortlovgivningen og de havde til opgave at administrere loven i praksis. På trods af dette, er det begrænset, hvad der er skrevet om både Mødrehjælpens abortpraksis og desuden også om institutionens virke generelt. Et indblik i Mødrehjælpens historie gives i bogen *Mødrehjælpens epoke* fra 1982, der er skrevet af to centrale figurer i Mødrehjælpen, Vera Skalts og Magna Nørgaard. Bogen er ikke skrevet som en kritisk analyse, men den beskriver de praktiske erfaringer, som Mødrehjælpen oplevede i det daglige arbejde igennem årene. Det seneste skud på stammen, når det drejer sig om Mødrehjælpens historie, er bogen *Moderskab og Mødrehjælp – Otte portrætter og 100 års historie*. Denne bog blev udgivet i 2014 på Kristeligt dagblads forlag og er skrevet af journalist Pia Fris Laneth, der også har skrevet bogen *Lillys danmarkshistorie*. Heller ikke dette værk har et egentlig analytisk sigte, men er skrevet som en hyldest til Mødrehjælpen i forbindelse med 90 året for etableringen af den private Mødrehjælp i 1924.

Et lokalt indblik i Mødrehjælpens virke giver Mie Andersen i artiklen *Mødrehjælpen i Næstved 1939-1976* udgivet i Historisk Samfund for Præstø Amt i 2006. Artiklen er skrevet på baggrund af forfatterens speciale og fokus er på provinsinstitutionen i Næstved. Forfatteren har undersøgt, hvordan hjælpearbejdet udfoldede sig på lokalt plan. Det lokalhistoriske perspektiv på Mødrehjælpens praksis er en mangelvare på det i forvejen underbelyste forskningsområde og Mie Andersen giver et interessant indblik i, hvordan den lokale institution blev etableret og hvordan den

daglige drift forløb.¹² Mie Andersen udlader desværre at gå ind i en dybere teoretisk diskussion omkring forholdet mellem hjælpearbejdet og det regulerende og disciplinerende aspekt, der også prægede institutionens praksis. I forhold til denne diskussion læner Mie Andersen sig op ad Bente Rosenbeck, der, som det vil fremgå nedenfor, også er en central bidragsyder til dette forskningsområde. Med henvisning til Rosenbeck spørger Andersen, om det var omsorg eller omklamring, vejledning eller kontrol, Mødrehjælpen udførte.¹³ Hertil skriver Andersen, at det kommer an på, hvem man spørger, men det ligger nok et sted i mellem. For *”staten ønskede at få kontrol over de illegitime aborter, men samtidig også at drage omsorg for de ugifte gravide kvinder og mødre samt deres børn via tankegangen om hjælp til selvhjælp.”*¹⁴ Nærmere kontrolaspektet kommer forfatteren ikke selvom der i forhold til Mødrehjælpen praksis er flere kontrolelementer at forholde sig til udover de der eksplicit blev anført som årsag til statsliggørelsen af institutionen, herunder forsøget på at kontrollere de illegale aborter. Herudover findes der også de kontrollerende elementer, hvor indenfor borgers køn, reproduktion og seksualitet reguleres og disciplineres. Det er disse kontrolelementer, der sjældent lader sig forklare direkte i kildematerialet, og deres tilknytning til praksis som nærværende speciale ønsker at analysere nærmere.

Endnu et relevant forskningsprojekt omhandlende dansk aborthistorie og Mødrehjælpen historie er ph.d.-afhandlingen *Thi livet er stærkere end loven – Danmarks moderne aborthistorie*, der er skrevet af Lau Sander Esbensen og udgivet i 2004. Afhandlingen omhandler dansk aborthistorie i perioden 1939-73 og forfatteren kommer omkring udviklingen i de illegale aborter, lægernes rolle, de fire svangerskabslove i henholdsvis 1939, 1956, 1970 og 1973, Mødrehjælpen rolle og den offentlige debat. Esbensen argumenterer for, at aborthistorien og rejsen fra abortforbuddet til den fri abort helt grundlæggende handler om en bevægelse fra ét menneskesyn til et andet. I den forbindelse mener Esbensen ikke, at aborthistorien primært er kvindehistorie. Selvom emnet også handler om den kønslige ligestilling er det primært menneskehistorie og fortællingen om *”hvordan en bestemt version af mennesket bliver levet ind i verden i det 20. århundrede.”*¹⁵ Termen menneskehistorie dækker i den forbindelse over opfattelsen af, hvad livet er og hvad mennesket er, altså både det ufødte liv og det menneske, som bærer livet i sig.¹⁶ Dette er der vidt forskellige svar på i henholdsvis 1939 og i 1973, da aborten bliver fri og med fokus på denne forandring i

¹² Andersen, 2006 s. 34

¹³ Ibid. s. 42

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Esbensen, 2014 s. 10

¹⁶ Ibid.

menneskesynet ønsker Esbensen at undersøge, hvordan denne kom til udtryk både i den offentlige debat, i den politiske debat og i praksis.¹⁷

I praksis og i relation til Mødrehjælpen lokaliserer Esbensen denne forandring i menneskesynet igennem institutionens udvikling af den såkaldte belastningsneurose. Dette var en psykisk lidelse, der blev udviklet i Mødrehjælpens praksis og opstod i arbejdet med de økonomisk- og socialt vanskeligt stillede abortsøgende kvinder. Esbensen tolker belastningsneurosen som et eksempel på en ændring i menneskesynet, hvilket han begrundet med, at diagnosen lagde grundstenen for anerkendelsen af den kvindelige selvbestemmelsesret. Dette begrundet han med, at man, i højere grad end tidligere, lagde vægt på kvindens personlige oplevelse af sin livssituation. Herudover var den også et udtryk for en ændring i menneskesynet i den forstand, at man nu bevægede sig væk fra ideen om, at mennesket¹⁸ rummer noget ukrænkeligt og uerstatteligt.¹⁹ Nærværende speciale tilslutter sig til dels Esbensens argument om, at belastningsneurosen var et udtryk for en forandring i menneskesynet eller måske nærmere livssynet, hvor det enkelte, levende individ opnår flere rettigheder end det endnu ufødte liv eller menneske. Men nærværende speciale stiller sig i den forbindelse kritisk overfor Esbensens insisteren på, at aborthistorien i højere grad er menneskehistorie end det er kvinde- eller kønshistorie. Ved at afskrive kønsspørgsmålet så konsekvent som Esbensen gør det, overses de kønnede strukturers helt afgørende betydning for mødrehjælpsinstitutionernes praksis. I den forbindelse er belastningsneurosen særlig interessant fordi det er en diagnose, der vinder sin udbredelse i 1950'erne og opstår i omdefineringen af normerne for den kvindelige seksualitet, reproduktionen og moderskabet. En undersøgelse af, hvordan kønnet italesættes i diagnosticeringsprocessen kan dermed vise, hvordan disse kategorier sættes ind i nye betydningsammenhænge og hvordan nye normalitetsforståelser etableres i forhold til disse kategorier.

Den måske mest centrale bidragsyder til forskningsområdet omhandlende Mødrehjælpens historie er Bente Rosenbeck. Rosenbecks indgangsvinkel til området er de enligt stillede mødres historie og hun har særligt beskæftiget sig med den tidlige del Mødrehjælpens historie og perioden indtil denne blev en offentlig institution i 1939. Rosenbeck har bl.a. skrevet artiklen *En fribåren skole – da det sociale hjælpearbejde blev til en uddannelse*, der omhandler professionaliseringen af det sociale

¹⁷Ibid. s. 11

¹⁸Det formodes, at LSE mener det ufødte menneske selvom det måske ville være mere retvisende at bruge begrebet livet i stedet for mennesket.

¹⁹Esbensen, 2014 s. 184

arbejde, herunder socialrådgiveruddannelsens grundlæggelse i 1937. Denne historie har en central rolle i fortællingen om Mødrehjælpens historie, eftersom det med Mødrehjælpsloven af 1939 blev besluttet, at personalet skulle have en relevant uddannelse. I den sammenhæng var Mødrehjælpen den første institution, der ansatte de nyuddannede socialrådgivere fra Den sociale Skole.²⁰

Historien om Mødrehjælpen er derfor også historien om professionaliseringen af det sociale arbejde og som det kommer til udtryk i Mødrehjælpen, gik de nye socialpolitiske hjælpeforanstaltninger hånd i hånd med professionaliseringen af det sociale arbejde. Men hermed fulgte der også kontrol og regulering af borgers og særligt kvinders kroppe. Herom skriver Bente Rosenbeck bl.a. i artiklen *Kønnet mellem omsorg og kontrol. Mødet med de moderne institutioner* fra 1999. Rosenbeck fremhæver, med inspiration fra Foucaults begreb om bio-politik, at det seksuelle og kønnet blev et verdsligt og statsligt anliggende med udviklingen af det moderne samfund. Dette betød, at befolkningspolitik blev til socialpolitik og hermed fulgte nye hjælpeforanstaltninger, hvori der ligeledes lå et element af kontrol og regulering af befolkningen. Rosenbeck har særligt fokus på den enlige kvinde og mor. Hertil fremhæver hun bl.a. at den enlige kvinde eller mor var resultatet af en mislykket disciplinering af befolkningen, fordi normen foreskrev, at avlen af børn skulle foregå inden for rammerne af ægteskabet.²¹ Samtidig er hendes tese dog, at hjælpearbejdet, som Mødrehjælpen ydede, var med til at ændre samfundets syn på den enlige mor.²² Rosenbeck fremhæver i relation hertil, at Mødrehjælpen både skulle yde hjælp til ugifte og gifte kvinder. Dette universalitetsprincip var med til at skabe en almengørelse af hjælpen, hvilket også har været med til at skabe en normalisering af den ugifte kvinde.²³

Rosenbeck har også skrevet artiklen *Omsorg eller Omklamring. Ugifte mødre ca. 1900-1950* fra 1996. Artiklen er bragt i bogen BUR, der er udgivet på baggrund af et forskningsprojekt med historiske eksempler på, hvordan kvinder er blevet fastholdt i bestemte kønsroller, men også nogle gange er lykkedes at bryde med disse.²⁴ Artiklen omhandler Mødrehjælpens tidlige historie og indeholder også en meget kort teoretisk diskussion af den samtale, der fandt sted mellem klienten og lægen eller socialrådgiveren i Mødrehjælpens konsultation. Med inspiration fra Michel Foucault og hans værk *Seksualitetens Historie*, beskriver Rosenbeck samtalen som en *Bekendelse*, hvori sandheden om kønnet og det seksuelle produceres. Rosenbeck fremhæver, at denne bekendelsesform er det nærmeste vi kommer skriftemålet i et

²⁰Rosenbeck, 2001 s. 129-130

²¹Rosenbeck, 1999 s. 180

²²Ibid. s. 185

²³Ibid. s. 173

²⁴Rosenbeck mf.l., 1996 s. 5

moderne sekulariseret samfund, hvor videnskaben har overtaget religionens patent på sandheden.²⁵ Ligesom kirken regulerede og disciplinerede befolkningen bl.a. igennem skriftemålet, fandt det samme altså sted i Mødrehjælpen og i andre offentlige, sociale institutioner. Igennem bekendelsen eller samtalen var det hensigten efterfølgende at kunne yde den rette hjælp til bekenderen, mens samtalen ligeledes havde et regulerende element i sig.²⁶ Rosenbecks teoretiske blik på *Bekendelsen* er interessant, men det empiriske grundlag for diskussionen kunne være mere omfangsrigt og der kunne med fordel inddrages konkrete journalsager. Rosenbeck reflekterer hovedsagligt over den samtale, der fandt sted i Mødrehjælpens konsultation ved at inddrage Mødrehjælpens årsberetning fra 1939, hvor institutionen bl.a. skrev om deres rolle i forhold til vejledningen af abortansøgere. Institutionen fremhævede, at deres rolle i samtalen var, at lade kvinden tale ud om sin situation, vurdere grundlaget for en svangerskabsafbrydelse og give hende oplysning om de mulige hjælpemidler hun kunne tilbydes, hvis hun gennemførte svangerskabet. Hertil siger Rosenbeck ”*Den uønskede graviditet skulle tales, hjælpes eller trues væk. Bekendelsen skulle tjene til accept af situationen, gik dette ikke, skulle lægen og autoriteten træde til.*”²⁷ Rosenbeck kunne med fordel have inddraget en af de mange journalsager, som hun uden tvivl har stiftet bekendtskab med i tidens løb, for herigennem at komme bekendelsessituationen nærmere og med henblik på konkret at analysere, hvordan sandhederne om kønnet og om det seksuelle blev produceret i praksis, på mikroniveau samt hvordan disciplineringen og reguleringen af subjektet virkede i praksis.

Et eksempel på en analyse, der tager sit afsæt i en konkret journalsag og bl.a. diskuterer bekendelsessituationen, findes i artiklen *Pænt klædt på men med en skrigende læbestift, der ikke står i farven til påklædningen - Mødrehjælpens kvindebilleder* skrevet af Christina Kiaer. Artiklen indgår i antologien *Den tredje skønhed*, fra 1989, der er resultatet af et forskningsprojekt med temaet kvindekroppe og den kvindelige biologi. Kiaer tager udgangspunkt i en journalsag fra 1955, hvor en kvinde ansøger Mødrehjælpen om abort. Ligesom Rosenbeck, betragter Kiaer samtalen i Mødrehjælpen som en bekendelsessituation, hvor kvinden afgiver sin forklaring. Denne bliver så omfortolket til en medicinsk vurdering, hvor særligt det seksuelle har en central rolle i lægens og socialrådgiverens vurdering af, om kvinden kan få en abort. Kvindens seksualitet, der i den sag Kiaer har udvalgt, afviger fra den serielle monogami, bliver tillagt en afgørende betydning og bliver inddraget i den samlede vurdering af kvindens psykiske tilstand.²⁸ Bekendelsen oversættes

²⁵Rosenbeck, 1996 s. 101-104

²⁶Ibid.

²⁷Ibid.

²⁸Kiaer, 1989 s. 30

altså til en medicinsk virkelighed. I forhold til bekendelsessituationen er Kiaer ligesom Rosenbeck inspireret af Foucault. Kiaer stiller sig derimod kritisk overfor Foucault på et andet væsentligt område. Hun fremhæver, at Foucault mener, at de magtrelationer, der bliver tydelige i sådanne bekendelsessituationer ikke kan *”føres tilbage til en enkelt form for kontrol, og at de derfor ikke kan analyseres som led i en specifik ideologi.”*²⁹ Men Kiaer mener imidlertid godt, at magtrelationerne, i dette tilfælde, kan føres tilbage til en undertrykkende ideologi om kvinder og hun fremhæver, at lægen og socialrådgiveren repræsenterer en gruppe fortolkere, der med en fuldstændig magt over kvinden, skriver hendes historie, så den passer på denne specifikke undertrykkende ideologi om kvinder.³⁰ Kiaers kritik af Foucault på dette område er bemærkelsesværdig, fordi hun stiller sig kritisk overfor det han er mest anerkendt for, nemlig hans magtbegreb. I *Seksualitetens Historie* argumenterer Foucault for, at magt ikke kan reduceres til et spørgsmål om undertrykkelse og ideologi og han spørger derfor kritisk *” om man, for at kunne dechifrere magt-, videns-, og køns-forholdene nu også nødvendigvis skulle sætte undertrykkelsesbegrebet i analysens centrum... ”*³¹ Hermed retter Foucault en kritik af den marxistiske tradition, der sætter magten i relation til den borgerlige kapitalismes opblomstring og udvikling. Det Foucault i stedet vil, er at rette fokus imod, *viljen til viden* og spørger i den forbindelse, *”på hvilken måde er denne(læs: seksualiteten) blevet til et objekt for viden?”*³² I forlængelse heraf ønsker han at opsøge de instanser, hvor talen og dermed viden om seksualiteten produceres. Herom skriver han:

*”... anliggendet bliver derimod at tage det forhold i betragtning, at man taler om det, hvem der taler om det, fra hvilke steder og synspunkter man taler om det, hvad det er for institutioner, der tilskynder til at tale om det, som indsamler og udspreder det, man siger om det, altså kort sagt, det seksuelles altomspændende ’diskursive faktum’, ’italesættelse’.”*³³

Foucault vil altså rette fokus mod sproget og de diskurser, hvori sandheden om seksualiteten produceres og endvidere vil han undersøge, hvordan denne sandhed er forbundet med specifikke magtinstitutioner. Foucault mener altså ikke, at det er tilstrækkeligt at forklare magtforhold med henvisning undertrykkelse og med henvisning til en gruppes dominans over en anden gruppe, ligesom den klassiske marxisme gør det. På trods af, at Kiaer er inspireret af Foucaults syn på bekendelsessituationen og på seksualitetens betydning for den vidensproduktion, som i dette

²⁹Ibid.

³⁰Ibid.

³¹Foucault, 1994 s.14

³²Foucault, 1994 s. 13

³³Ibid. s. 24

tilfælde foregik i Mødrehjælpen, har hun tilsyneladende også et ben i den marxistiske lejr og derfor forholder hun sig kritisk til Foucaults magtbegreb og hans syn på undertrykkelsen som analysekategori. Dette gør, at der opstår to centrale teoretiske og metodiske problemer i Kiaers analyse; For det første tilskriver Kiaer lægen og socialrådgiveren for meget handlerum og hun undgår at forholde sig til, at disse aktører, ligeså vel som den abortsøgende kvinde, var underlagt tidens herskende diskursive magtstrukturer. Selvom lægen og socialrådgiveren i praksis var med til at producere en sandhed om kønnet, seksualiteten og reproduktionen, så var de ikke den kvindeundertrykkende ideologis magthavere. I analysen af journalsagerne vil magten i nærværende projekt derfor, med inspiration fra Foucault, blive betragtet som noget anonymt, der er repræsenteret i sproget og som aktørerne ikke ubetinget kan råde over.

Den anden problemstilling, der opstår i Kiaers analyse og som er en stor metodisk udfordring i arbejdet med journalsagerne er, hvordan man skal forholde sig til de abortsøgende kvinders stemmer i kildematerialet. Kiaer behandler journalsagen som en monolog, hvor socialrådgiveren og lægen taler med samme stemme, og repræsenterer det samme budskab. Dette medvirker både til, at forstærke opfattelsen af disse aktørers magt, men også til at fremstille kvinden som et magtesløst og handlingslammet subjekt. Når journalen analyseres som en monologisk tekst, forsvinder kvindernes stemmer og dette vil nærværende speciale forsøge at undgå. Derfor er det bl.a. hensigten i analysen af de inddragede journalsager at trække alle stemmer, dialogen og aktørernes indbyrdes forhandling frem i undersøgelsen for herigennem både at belyse den proces, hvori kønnet, reproduktionen og seksualiteten gives sin betydning og med henblik på også at diskutere subjektets handlemuligheder i forhold til de gældende diskursive magtstrukturer. Med henblik på at placere subjektet mere centralt i diskussionen af, hvordan institutionens disciplinering og regulering virkede i praksis, vil der bl.a. søges inspiration hos Judith Butler, der med afsæt i en kritik af Foucault, diskuterer, hvilke muligheder subjektet har for at agere i forhold til gældende diskursive magtstrukturer.

2. Det performative køn

Det teoretiske udgangspunkt for analysen er inspireret af Judith Butlers teori om det performative køn. Med inspiration fra bl.a. Jacques Derrida, John Austin og Michel Foucault fremsætter Butler teorien om at kønnet er performativt. Som Nina Lykke skriver om det performative køn i *Kønsforskning - En guide til feministisk teori, metodologi og skrift* fra 2011, er Butlers teoretiske udgangspunkt, at kønnet ikke eksisterer "før det "gøres" dvs. før det diskursivt bliver til i en

kommunikativ praksis.”³⁴ Kønnen og den identitet, som er skabt omkring det, er derfor et resultat af gentagne talehandlinger og det rummer ikke en fast betydning og en uforanderlig essens, inden det konstrueres diskursivt.

I formuleringen af, hvad det vil sige, at kønnen er performativt, er Butler inspireret af J.L. Austin, der har introduceret talehandlingsteorien. I Bogen *Excitable speech – A Politics of the Performative* udgivet i 1997, præsenterer Butler Austins begreb om den illokutionære og perlokutionære talehandling. Den sidstnævnte omfatter en talehandlings effekt på modtageren, mens der med den illokutionære talehandling udføres en gerning, af rituel karakter, når en bestemt ytring udsiges (fx ved indgåelse af ægteskab). Den illokutionære talehandling er dermed ikke kun knyttet til det tidspunkt, hvori den udsiges, men den har en historicitet, den gentages i tid, og for at forstå den kontekst, hvori den ’gøres’, må man kende talehandlingens eller ritualets omstændigheder og forstå, hvilke konventioner det er, der gentages igen og igen.³⁵ Inden formuleringen af Austins talehandlingsteori havde sprogvidenskaben primært fokuseret på sproglige udsagns sandhedsværdi eller deres beskrivelse af følelser mv. Det revolutionerende ved Austins talehandlingsteori var i den forbindelse, at den åbnede op for muligheden for at studere hele talesituationer og analysere de kulturelle omstændigheder, hvori et sprogligt udsagn opstår. Som kritik af Austin fremhæver Butler det problematiske ved, at Austin mener, at man kun kan vurdere effekten af en illokutionær talehandling, ved at kende talesituationens omstændigheder og dens fuldstændige kontekst. Butler anerkender, at det er vigtigt at forstå en talesituations kontekst, men fremhæver samtidig, at det ikke altid er muligt fuldkomment at identificere og definere en talehandlings tilknytning til tid og rum, da der altid vil være en form for ufuldstændighed i enhver sproglig virkelighed.³⁶ Butler ønsker i den forbindelse, at bruge Austins talehandlingsteori som udgangspunkt for at forstå, hvad talehandlinger ’gør’ og i den forbindelse diskutere, hvordan de er med til at give subjektet og kroppen sin sproglige og kulturelle eksistens. Studiet af talehandlinger er dermed ikke kun en måde, hvorpå man kan studere normer, hvilket var Austins fokus, men det er derimod også en måde at studere, hvordan subjektet bliver til og konstitueres igennem sproglige handlinger.³⁷

Butlers teori om det performative køn er endvidere opstået som en kritik af strukturalismen og den klassiske socialkonstruktivistiske feminisme. I bogen *Bodies that matter – on the discursive limitis of ”sex”*, udgivet i 1993, kritiserer Butler bl.a. den beauvoirienske

³⁴Lykke, 2008 s. 63

³⁵Butler, 1997 s. 3

³⁶Ibid.

³⁷Ibid. s. 12-13

feminisme³⁸ for at anskue ”det sociale køn” som en direkte fortolkning af ”det biologiske køn”. Butler fremhæver i den sammenhæng, at når den beauvoirianske feminisme anskuer naturen, altså ”det biologiske køn” som noget der står før det kulturelle, altså ”det sociale køn”, overses det, at naturen også har en historie. I stedet konstrueres naturen og ”det biologiske køn”, som noget historieløst, der ikke er værdiladet. Når feministiske teoretikere, med et socialkonstruktivistisk udgangspunkt, argumenterer for, at ”det biologiske køn” går forud for ”det sociale køn”, postulerer de, at kønnet er prædiskursivt. Butler fremhæver derfor, at naturen ikke er en blank overflade og når det naturlige fremhæves som det ”oprindelige udgangspunkt” sætter feministiske teoretikere begrænsningen for deres egne argumenter, idet de skaber en selvmodsigelse i forhold til den socialkonstruktivistiske tilgang til køn.³⁹ Tendensen til at fremhæve naturen som ”tingene altid var”, er derimod et moderne fænomen bl.a. opstået i forbindelse med industrialiseringen og den teknologiske udvikling.⁴⁰ Butlers pointe med denne kritik er at udfordre det binære kønssystem og den heteronormative forståelse af køn, som præger vores samfundsforståelse i dag. I *Gender Trouble*, udgivet første gang i 1990, fremhæver Butler derfor, at opfattelsen af, at det ”sociale køn” er en direkte fortolkning af ”det biologiske køn”, er med til at reproducere forestillingen om det binære kønssystem. Dette er tilfældet, fordi det implicit antages, at konstruktionen af ”mænd” udelukkende vil tilfalde ”mandekroppen”, mens ”kvinder” kun vil fortolke ”kvindekroppen”. Butler ønsker i stedet at løsrive forståelsen af ”det sociale køn” fra dennes tilknytning til ”det biologiske køn” og fremhæver derfor:

*”Når de sociale køns konstruerede status teoretiseres som radikalt uafhængig af biologisk køn, bliver socialt køn selv et fritsvævende kunstgreb, hvilket har den konsekvens, at **mand og maskulint** lige så let kunne betegne en kvindekrop som en mandekrop, og **kvinde og feminint** lige så let kunne betegne en mandekrop som en kvindekrop.”⁴¹*

Butler ønsker altså at gøre op med det binære kønssystem og udfordre den gængse heteronormative kønsopfattelse, hvor begreberne mand og maskulint samt kvinde og feminint er konstituerende for vores forståelse af køn. I den forbindelse retter Butler endnu en kritik imod den socialkonstruktivistiske feminisme, fordi denne hævder at repræsentere alle kvinder. Ved at påstå, at repræsentere hele kategorien kvinder, reproduceres ideen om, at der eksisterer en fælles identitet for

³⁸Simone Beauvoir (1908-86) En af de første feminister med en socialkonstruktivistisk tilgang til køn. Hun skrev bl.a. bogen ”Det andet køn” i 1949 hvori i hævdede: ”Man fødes ikke som kvinde, man bliver det”

³⁹Butler, 1993 s. 4-12

⁴⁰Ibid.

⁴¹Butler, 1990 s. 44-45

alle kvinder. Butler anerkender, at set i den kontekst hvori den socialkonstruktivistiske feminisme opstod, har det været nødvendigt med en repræsentation af kategorien kvinder, men når kvinder antages at have en fælles identitet, antydes det, at det kvindelige køn rummer noget essentielt, der går på tværs af kulturer. Dette er endnu engang selvmodsigende i forhold til den socialkonstruktivistiske tilgang til køn og det bidrager til at fastholde det binære kønssystem.⁴² For at undgå at reproducere dette normative kønssystem og i den forbindelse spørge ”*hvordan det sociale køn er en fortolkning af det biologiske køn?*” og herigennem argumentere for kontinuitet mellem kategorierne mand og maskulin samt kvinde og feminin, som den socialkonstruktivistiske feminisme hidtil har gjort det, spørger Butler i stedet ”*Gennem hvilke regulerende normer bliver kønnet materialiseret?*”⁴³ Dette spørgsmål er centralt for hele Butlers forfatterskab og formålet med det er, at teoretisere, hvordan kroppen diskursivt gives ”betydning”, hvordan kønnet i den forbindelse ”gøres” i forskellige sammenhænge og hvordan subjektet konstitueres igennem talehandlinger. I Mødrehjælpen er det primært kvindekroppen der ’gøres’ og sættes ind i forskellige betydningssammenhænge, men med inspiration i Butlers kritik, af den traditionelle socialkonstruktivistiske feminisme, er hensigten med nærværende speciale ikke at repræsentere kvinder som helhed. Specialet ønsker dermed ikke at fortælle historien om, hvordan kvinder er blevet undertrykt i historisk sammenhæng, men hensigten er derimod at repræsentere kønnede kroppe og i den forbindelse diskutere den proces, hvori kønnet ’gøres’ og gives betydning.

2.1. Det performative køn og subjektet

I *Gender Trouble* diskuterer Butler bl.a., hvordan forståelsen af det binære og heteronormative kønssystem reproduceres i barndommen og hvordan subjektet her erhverver sin kønsidentitet. I forhold til dette spørgsmål, har hun hentet inspiration hos psykoanalysen og Freud og introducerer i den forbindelse det, hun kalder incesttabuet. Incesttabuet er tesen om, at jeg’et bl.a. får sin kønsidentitet igennem forbud. I dette tilfælde et forbud mod, at et barn kan begære sine forældre. Afvisningen og forbuddet mod dette begær gør, at barnet lider et tab af objektet, altså faderen eller moderen og dette udløser en sorg eller melankoli. For at komme sig over tabet af det ”*tabuiserede begærsubjekt*” sker der en internaliseringsproces, hvor barnet i stedet identificerer sig med objektet og inkorporerer dette i sin jeg-struktur, fx gennem efterligninger.⁴⁴ I forlængelse heraf har Butler

⁴²Ibid. s. 37-41

⁴³Ibid. s. 10

⁴⁴Butler, 2010 s. 115-117

fokus på, at incesttabuet ikke kun forbyder seksuelle relationer i slægten, men også indeholder et forbud mod homoseksuelle relationer. Når fx en dreng nægtes et begær, der er rettet mod faderen, nedlægges der både forbud mod selve begæret og objektet, der er af samme køn. Men når drengens begær rettes mod moderen, nedlægges der kun forbud mod lige præcis denne type heteroseksuelle forening og begæret bøjes væk fra moderen som objekt og over på andre objekter af det modsatte køn.⁴⁵ Med inspiration fra Foucault ønsker Butler ikke at anskue denne internaliseringsproces som resultatet af en undertrykkende ideologi og spørger i stedet:

*”Kan forbuddet mod incest, som fordømmer og sanktionerer hierarkiske og binært kønnede positioner gentænkes som en produktiv magt, der uforvarende genererer flere kulturelle kønskonfigurationer? Kan incesttabuet underlægges Foucaults kritik af repressionshypotesen?”*⁴⁶

Det mener Butler godt det kan, og frem for at hæfte sig ved incesttabuets undertrykkende funktion fokuserer hun på dets produktive muligheder og fremhæver, hvordan tabuet er med til at skabe en afgrænset kønsidentitet og producere det heteroseksuelle begærs lov.⁴⁷ Butler kombinerer altså Freuds tanker om, hvordan jeg’et får sin identitet med Foucaults magtteori, herunder forbuddenes kulturelt produktive magt. Dette uddyber Butler i *Bodies that matters – on the discursive limits of sex* fra 1993, hvor hun sætter diskussionen om forbuddenes produktive magt i relation til kroppens materialitet. Butler anser kroppens materialitet som resultatet af den produktive magts effekt og i den forbindelse fremhæver hun, at kategorien ”køn” ikke kun fungerer som norm, men også som et regulerende ideal med en magt til at producere en betydning i de kroppe, den råder over. I beskrivelsen af den proces, hvori kroppen materialiseres og sættes ind i forskellige betydningssammenhænge, trækker Butler igen det heteroseksuelle imperativ frem og fremhæver, at det er igennem dette, at bestemte kønnede identifikationer muliggøres, mens det ligeledes er herigennem, at andre former for identifikation udelukkes og ekskluderes. Igennem en ekskluderende praksis defineres subjektet altid i forhold til et objekt, nemlig alt det, der ligger udenfor subjektets domæne. Butler beskriver det således:

“The abject designates here precisely those ”unlivable” and ”uninhabitable” zones of social life which are nevertheless densely populated by those who do not enjoy the status of the subject, but whose living under the sign of the “unlivable” is required to circumscribe the domain of the

⁴⁵Ibid.

⁴⁶Butler, 2010 s. 136. Foucaults kritik af repressionshypotesen danner grundlaget for formuleringen af hans magtbegreb, der, som også omtalt i forskningsdiskussionen, ikke finder det tilstrækkeligt at forklare kønnede diskursive magtstrukturer med henvisning til en undertrykkende ideologi, men i stedet fokuserer på diskursens produktive magt.

⁴⁷S. 142

subject.”⁴⁸

For at subjektet kan konstitueres kræver det altså, at alt, hvad der ligger udenfor subjektets domæne også defineres og materialiseres og igennem denne eksklusion af bestemte kønsidentiteter etableres og fastholdes det heteronormative ideal. Materialiseringsprocessen sker altså igennem en gentagelse af normer, fremhæver Butler, men nødvendigheden af gentagelserne af normerne viser samtidig, at materialiseringen aldrig er færdig og at kroppe aldrig helt kan forenes med de normer, som de underlægges. Denne ustabilitet skaber en mulighed for re-materialisering, hvor den regulerende lov kan udfordres og reformuleres.⁴⁹ I *Excitable speech* tager Butler bl.a. udgangspunkt i begrebet ”queer” og bruger det som eksempel på, at et begreb kan få en ny betydning og kan citeres imod dets egentlig formål. Mere generelt betyder dette, at alle begreb er foranderlige og rummer muligheden for at blive sat ind i nye betydningssammenhænge. I re-materialiseringen af begrebernes betydning, fremhæver Butler, at der opstår en kæde af rituel resignifikation(resignification), hvor nye betydningssammenhænge skabes.⁵⁰ Materialiseringen er altså præget af usikkerhed og betydningen af bestemte begreb er til konstant forhandling, hvilket netop skaber en mulighed for forandring. Denne pointe er vigtig eftersom teoretikere, så som Foucault ofte er blevet kritiseret for ikke at kunne forklare, hvordan normer ændrer sig og forandring opstår. Denne problematik kommer Butler dermed til livs ved at fremhæve materialiseringsprocessens skrøbelighed.

I den teoretiske diskussion af, hvordan subjektet konstitueres igennem sproget er Butler ligeledes inspireret af den marxistiske filosof Louis Althusser, der har introduceret termen interpellation. Begrebet omhandler den proces, hvori subjektet konstitueres som individ igennem sproglige handlinger. I *Excitable Speech* fremhæver Butler, med henvisning til Althusser, eksemplet med en politibetjent, der anråber en passerende med sætningen ”Hej du der!”, individet reagerer på tilråbet og ved at vende sig om konstitueres subjektet som individ igennem denne rituelle handling og Butler pointerer ” *The act of recognition becomes an act of constitution: the address animates the subject into existence.*”⁵¹ Mens Althusser, med en marxistisk tilgang, anser den rituelle handling som en måde, hvorpå subjektet underlægges en bestemt ideologi og styres af de diskursive strukturer, fokuserer Butler i stedet på, hvordan konventionerne kan påvirkes. Dette gør hun bl.a. igennem en diskussion af subjektets muligheder for at handle i forhold til loven. I diskussionen af

⁴⁸Butler, 1993 s. 3

⁴⁹Butler, 1993 s. 1-2

⁵⁰Butler, 1997 s. 14

⁵¹Butler 1997, s. 25

dette tager Butler også afsæt i Foucaults teoretiske fokus på subjektets muligheder for at agere i forhold til loven og fremhæver, at Foucault primært hæfter sig ved sprogets magt og subjektets manglende kontrol over dette. Som kritik heraf pointerer Butler, at der i det sproglige domæne, som subjektet er en del af og ikke har nogen kontrol over, opstår en mulighed for at udøve en form for magt. I henhold til det sproglige domæne har subjektet derfor en mulighed for at opnå en sproglig succes eller overlevelse, mens det også samtidig har en mulighed for at mislykkes og dermed opleve en sproglig død.⁵² Butler mener altså, at subjektet indenfor den sproglige diskurs har en mulighed for at udøve en vis form for magt over sproget. Butler anerkender, at subjektet er underlagt den sproglige diskurs og at denne sætter rammerne for subjektets mulighed for at tale, mens det ligeledes er igennem denne, subjektets sproglige eksistens muliggøres. Men hertil fremhæver hun samtidig, at det ligeledes er indenfor denne ramme, at subjektets mulighed for at udøve en magt opstår.⁵³ Subjektets mulighed for at udøve en sproglig magt indenfor rammerne af diskursen er et interessant analysepunkt i forhold til mødrehjælpsjournalerne, eftersom de abortsøgende kvinder havde mulighed for at udnytte diskursen til deres fordel enten ved at lyve eller ved at tilrettelægge en fortælling om deres psykiske helbred, der ville øge deres chance for at blive indstillet til en abort. Som Bente Rosenbeck fremhæver i artiklen *Omsorg eller omklamring Ugifte mødre ca. 1900-1950* fra 1996, er det sædvanligvis historikerens opgave at søge efter sandheden:

*”Men det er måske ikke det eneste interessante her, hvor løggen, overdrivelsen eller klagesangen snarere giver succes end realiteterne. Og mere interessant end at afsløre, hvordan det hele gik for sig, er at finde frem til hvilken historie eller narration, der fortælles for at opnå målet, en evt. abort.”*⁵⁴

Derfor har løggen og det potentielle fiktive element i journalerne en central betydning i analysen af sagerne og i diskussionen af subjektets handlemuligheder i forhold til den etablerede diskurs. Dette vil blive diskuteret nærmere i analysen af journalsagerne.

2.2. Dialogismen som tekstlæsningsstrategi

Med henblik på, at fremhæve den proces, der går forud for etableringen af bestemte betydningsstrukturer, er det hensigten at betragte mødrehjælpsjournalerne som *dialogiske fortællinger*. Der er bl.a. hentet inspiration til denne tekstlæsningsstrategi hos antropologen Cheryl Mattingly, der med inspiration i den russiske sprogfilosof og litteraturteoretiker Mikhail

⁵²Butler, 1997 s. 28

⁵³Ibid. s. 28

⁵⁴Rosenbeck, 1996 s. 102

Bakhtins (1895-1975) dialogisme, betragter samtaler i det kliniske rum, som *dialogiske fortællinger*.⁵⁵ I bogen *Healing dramas and clinical plots – The narrative structure of experience* udgivet i 1998, studerer Mattingly terapeutiske samtaler mellem ergoterapeuter (Occupational therapists) og kronisk syge eller fysisk handicappede. Mattingly undersøger, hvordan patienter og terapeuter i samarbejde genskaber meningsfulde fortællinger om patientens liv efter opdagelsen af en sygdom og hvordan erkendelsen i den forbindelse har en narrativ struktur, hvordan denne narrative struktur løbende kan ændre sig og hvordan fortællingerne kan foranledige bestemte handlinger. Mattingly argumenterer i den forbindelse for, at patient og terapeut skaber fortællinger, der ofte har en plotstruktur, der kan sammenlignes med fiktive fortællingers struktur. I den forbindelse lokaliserer hun en ”Therapeutic emplotment”, hvor patientens liv igennem den terapeutiske samtale gives ny betydning og hvor patienten, igennem opbyggelsen af en meningsfuld fortælling, også opnår en grad af helbredelse eller healing.⁵⁶ Det er som en del af studiet af det terapeutiske plot, at Mattingly fremhæver, at der opstår en dialogisk fortælsituation i det kliniske rum. Denne dialogiske fortælsituation er præget af uoverensstemmelser og mærkværdigheder, den har en midlertidig narrativ struktur, mens afslutningen på fortællingen er til forhandling mellem de talende aktører. Herudover fremhæver Mattingly også, at den dialogiske fortælling og det lille terapeutiske plot er præget af en moralsk usikkerhed, hvor forskellige stemmer repræsenterer forskellige moralske perspektiver.⁵⁷ Mattinglys fokus på fortællingens og betydningsdannelsens dialogiske karakter kan sættes i relation til Judith Butlers fokus på muligheden for forandring, fordi betydningsarbejdet, det Butler vil betegne som materiliseringprocessen, altid foregår i dialog. Som det fremhæves i bogen *The Bakhtin Reader – Selected writings of Bakhtin, Medvedev, Voloshinov*, udgivet i 1994, med henvisning til Bakhtins dialogisme, produceres betydning i dialog og en given betydningsdannelse vil altid generere et modsvar enten i subjektets egen bevidsthed eller fra andre aktører.⁵⁸ Dette modsvar skaber en usikkerhed og uforudsigelighed i betydningsdannelsen og det er i denne, at allerede eksisterende kulturelle tegn kan ændre deres betydning.

Et eksempel fra dansk kønsforskning, hvor Mattinglys betragtninger om det kliniske rum som en *dialogisk fortælling*, danner det metodiske udgangspunkt for en analyse, ses i Mette Nordahl Svendsens *Fortællinger om slægtskab i cancergenetisk rådgivning* fra 2002. Med udgangspunkt i

⁵⁵Mattingly, 1998 s. 116

⁵⁶Ibid. s. 2

⁵⁷Ibid.

⁵⁸Morris, 1994 s. 12

cancer genetiske rådgivningssamtaler, hvor raske mennesker fra familier med mange kræfttilfælde kan få udrettet deres slægtskab, undersøger Svendsen, hvordan henholdsvis læge og patient konstruerer fortællinger om slægtskab.⁵⁹ Svendsen viser, hvordan aktørerne tillægger slægtskabshistorien forskellige betydninger og hvordan disse betydninger er til forhandling mellem læge og patient.⁶⁰ Svendsen bruger dialogismen med henblik på at vise, at der ikke findes én iboende naturvidenskabelig sandhed om dette emne, men at betydningen af det cancer genetiske tilbud er til forhandling.

I forskningsdiskussionen blev det fremhævet, at Christina Kiaers tekstlæsningsstrategi, i artiklen *Pænt klædt på men med en skrigende læbestift der ikke står i farven til påklædningen* fra 1989, forekommer problematisk, fordi hun behandler journalsagen som en monolog, hvilket medvirker til at fremstille den abortsøgende kvinde, som et undertrykt og handlingslammet subjekt, mens socialrådgiveren og lægen fremstilles som magthavere og undertrykkere. Når journalen analyseres på denne måde, forsvinder særligt kvindens stemme i kildematerialet og fokus rettes mod at lokalisere den undertrykkende magt. Med denne tilgang overses magtens produktive muligheder og den dialogiske proces, hvori kønnet ”gøres” og gives en betydning, behandles ikke. Med inddragelse af Judith Butler, Bakhtins dialogisme eller Mattinglys fortolkning af denne, som metodisk udgangspunkt, kommer man uundgåeligt til at forholde sig til de forskellige stemmer, der er repræsenteret i kildematerialet. Ved i den sammenhæng at anskue betydningsarbejdet, som en dialogisk proces flyttes fokus fra magtens undertrykkende effekt og det bliver derimod analysens primære formål at lokalisere og diskutere de magtforhold og processer, hvori sandheden om kønnene produceres og forandrer sig.

2.3. Et mikroperspektiv

I specialets analyse af de få udvalgte mødrehjælpsjournaler og i håndteringen af et sådant kildemateriale er der endvidere hentet inspiration hos mikrohistorien. Denne er bl.a. kendetegnet ved sin mindskede analyseskala, hvor der tages udgangspunkt i det enkelte individ eller den enkelte gruppe med henblik på at opnå en forståelse af en fortidig mentalitet. Igennem de seneste 30-40 år er mikrohistoriske analyser blevet mere og mere udbredte blandt historikere. I dansk sammenhæng kan bl.a. nævnes Tyge Kroghs *Det store natmandskomplot* udgivet i 2000, Palle O. Christiansens

⁵⁹Svendsen, 2002 s. 35

⁶⁰Ibid.

Lykkemagerne fra 2002 og Ulrik Langens *Det sorteste hjerte* fra 2012. I international sammenhæng kan nævnes Carlo Ginzburg *Osten og ormene* fra 1976 og Natalie Zemon Davis' *Martin Guerre* udgivet i 1984.

Mikrohistorien udgør en del af den sproglige og kulturelle vending, der har fundet sted i historiefaget i de seneste årtier. I 1979 beskrev den britiske historiker Lawrence Stone denne nye kulturhistoriske tendens for første gang i artiklen *The revival of narrative: Reflections on a New Old History*. Stone fremhævede, at flere historikere vendte sig væk fra den konventionelle historieskrivning, den såkaldte 'scientific history' og i stedet begyndte at skabe historiske fortællinger i en traditionel narrativ form.⁶¹ Stone påpegede, at historiefaget i 1950'erne havde forladt denne tradition til fordel for inddragelsen af socialvidenskabelig teori og metode i de historiske fremstillinger. Dette udmundede ofte i forsøget på at finde generaliserende lovmæssigheder, der kunne beskrive den historiske udvikling, eller i forsøget på at lave kvantificerende tabelopsætninger med fokus på fx økonomiske eller demografiske strukturer.⁶² De nye mikrohistoriske fremstillinger skilte sig, ifølge Stone, ud fra de socialvidenskabelige historiske fremstillinger, idet fokus nu var blevet rettet mod det partikulære og specifikke og dermed ikke længere var på det kollektive og statistiske.⁶³ Stone påpegede endvidere, at de nye fortællinger havde en populær karakter og havde potentialet til at ramme et bredere publikum, idet der ofte blev taget udgangspunkt i emner som familie, kriminalitet, sex, ægteskab, sygdom, død osv. Dette stod ligeledes i modsætning til de komplekse strukturelle analyser, der kun blev læst af en meget snæver kreds.⁶⁴ Lawrence Stone hæftede sig hovedsagligt ved de mikrohistoriske fremstillingers narrative og fortællende karakter og mindre ved, hvad der karakteriserede mikrohistoriens metodiske og analytiske fremgangsmåde og hvad denne kunne, som de makrohistoriske analyser ikke formåede. Forfatterne af de mikrohistoriske fremstillinger ønskede bl.a. at gøre op med de strukturelle socialhistoriske analyser og det positivistiske videnskabsideal, der kendetegnede disse analyser. Som Giovanni Levi fremhæver i artiklen *On microhistory* fra 1992 fremstilledes traditionelle historiske analyser ofte som objektive, men i erkendelsen af, at historiske fremstillinger ikke er objektive, fremhæver Levi nødvendigheden i, at historikeren skaber gennemsigtighed i sine fremstillinger, delagtiggør læseren i sin forskningsproces og forklarer den eksplicit, så det er muligt

⁶¹Stone, 2001 s. 281

⁶²Stone, 2001 s. 282-283

⁶³Ibid. s. 282-283

⁶⁴Ibid. s. 290

for læseren at gennemskue, hvordan argumentationen er konstrueret. Dette gøres ved at inddrage og gengive store mængder kildemateriale i fremstillingen, så læseren herigennem kan gennemskue på hvilken baggrund historikeren drager sine konklusioner.⁶⁵ Samme fremgangsmåde er anvendt i nærværende speciale og store dele af det centrale kildemateriale er gengivet, så læseren selv har muligheden for at bidrage med alternative tolkningsmuligheder.

I studiet af det partikulære tilfælde blev det endvidere mikrohistoriens ambition at bringe det levede liv tilbage i socialhistorien og samtidig udfordre og skabe kontraster til de generaliserende lovmæssigheder, der var blevet skabt igennem ”de store fortællinger”.⁶⁶ Dette gør mikrohistorien bl.a. igennem belysningen af den individuelle variation. Som Giovanni Levi fremhæver, forklarer strukturelle socialhistoriske analyser traditionelt socialt adfærd med henvisning til en større sammenhængende helhed. Mikrohistorien vender denne tilgang på hovedet og i stedet for at fokusere på sammenhæng og overensstemmelse fokuserer den på modsætninger og forskelligheder med henblik på at afsløre, hvordan der i sociale systemer som umiddelbart fremstår homogene, også kan findes afvigelser. I den forbindelse er reduceringen af analyseskalaen det redskab, der bidrager til at afsløre de modsætningsforhold, som gør sig gældende.⁶⁷

Endnu et analytiske kendetegn ved de mikrohistoriske fremstillinger er deres kildeanvendelse. Med henblik på at kunne sige noget om den fortidige kultur og mentalitet studeres tekstens enkelte ord ofte meget nært. Den sluttemåde, der i den forbindelse står centralt for mange mikrohistorikere er derfor levnsudnyttelsen, idet forståelsen af den handling og kontekst, der ligger bag frembringelsen af en given tekst, bruges til at få indblik i den fortidige kultur. Det er derfor også mindre vigtigt om det, der berettes i den studerede tekst er sandt eller falsk, eftersom det er baggrunden for en given ytring, der studeres. Det samme gør sig gældende i nærværende speciale idet sandhedsværdien af det, der berettes om i mødrehjælpsjournalerne kan være tvivlsom eftersom en usand beretning kunne fremme mulighederne for at få en abort. Det fiktive element og den handling, der lå bag løgnet er derfor, som nævnt ovenfor, centralt i analysen af sagerne. Inspiration til, hvordan man kan håndtere arkivalier indeholdende fiktive elementer kan fx hentes hos den amerikanske mikrohistoriker Natalie Zemon Davis. I bogen *Fiction in the Archives: Pardon Tales and Their Tellers in the sixteenth-century France* fra 1987 studerer Davis beretninger konstrueret af fængslede, franske borgere, der ønskede at søge om eftergivelse af deres straf hos den franske konge. Davis studerer beretningernes form og sprog, og undersøger i den forbindelse, hvordan

⁶⁵Levi, 1992 s. 105-106

⁶⁶Christiansen, 2000 s. 121

⁶⁷Levi, 1992 s. 107

forfatterne omdannede kriminelle handlinger til meningsfulde fortællinger. Det er ikke vigtigt for Davis om beretningerne er sandfærdige, men opbygningen og sproget er i stedet undersøgelsens omdrejningspunkt.⁶⁸

Som led i den tekstnære analyse og i studiet af det levede liv har mikrohistorien bl.a. fundet inspiration i antropologien og hos antropologen Clifford Geertz. Geertz anvender det han kalder en semiotisk kulturforståelse, som han beskriver således: ”*The concept of culture I espouse, and whose utility the essays below attempt to demonstrate, is essentially a semiotic one. Believing, with Max Weber, that man is an animal suspended in webs of significance he himself had spun...*”⁶⁹ Med dette mener Geertz, at kulturelle strukturer kan aflæses som tegn og at tegnene i denne sammenhæng er sociale handlinger. Endvidere lever mennesket i en verden konstrueret af betydningsmæssige ”mønstre” og det er ud fra disse, de handler. Den antropologiske analyses formål er derfor at klarlægge de betydningsstrukturer, der gør sig gældende i et bestemt socialt rum. Endvidere påpeger Geertz, at dette kun er muligt igennem analysemetoden ”Thick description”. Med denne metode henviser Geertz til etnografens arbejdsproces, der netop udmunder i en tæt beskrivelse og tolkning af komplekse kulturelle strukturer.⁷⁰ Med henblik på at opnå en forståelse af de betydningsstrukturer, der præger en bestemt kultur, er det derfor nødvendigt at underlægge kildematerialet en meget tekstnær analyse, mens denne metodiske fremgangsmåde samtidig nødvendiggør, at undersøgelsens genstandsområde er forholdsvis snævert og afgrænset til et enkelt individ, en enkelt gruppe eller til et specifikt socialt rum.

Mikrohistorikere har ofte skulle forsvare deres kildemateriales evne til at sige noget om en fortidig mentalitet. Dette har været tilfældet fordi kildematerialet ofte har været retsprotokoller eller sagsakter og disse er blevet anklaget for at være mere repræsenterende for det ekstreme tilfælde end for det normale tilfælde. Som svar på denne kritik introducerede Carlo Ginzburg og Carlo Poni, i artiklen *The Name of the Game* første gang udgivet i 1979, med henvisning til Edoardo Grendi, begrebet ”den normale undtagelse”. Med dette begreb imødekommer de kritikken ved at fremhæve, at det ekstreme tilfælde ofte kan sige meget mere om betydningsstrukturer end det stereotype tilfælde kan. Dette skyldes, at det er i mødet med det ekstreme, at grænserne for det normale trækkes op og når disse grænser overskrides, konstitueres normen. Med udgangspunkt i det partikulære tilfælde og ved at studere detaljer ved kildematerialet,

⁶⁸Davis, 1987 s. 3

⁶⁹Geertz, 1973 ”thick description” s. 5

⁷⁰Geertz, 1973 ”Thick description” s. 10

der før er blevet overset, bliver det herigennem muligt forstå de skjulte strukturer og de kulturelle spilleregler, der danner grundlaget for kildematerialets tilblivelse og som ikke beskrives direkte i teksten.⁷¹

Med inspiration i mikrohistorien og med udgangspunkt i, at det partikulære tilfælde med fordel kan inddrages for at nuancere den strukturelle analyse, er hensigten med analysen af de få udvalgte journalsager, at nuancere det billede, der skabes igennem fremstillingen af Mødrehjælpens abortpraksis i et makroperspektiv. I den sammenhæng er det hensigten at belyse nogle aspekter ved praksis, som makroanalysen ikke formår, nemlig hvordan de diskursive strukturer virkede eller ikke virkede i Mødrehjælpens konsultation og hvordan subjektet kunne agere i forhold til de gældende regulerende normsæt, der styrede institutionens praksis.

⁷¹Carlo Ginzburg og Carlo Poni i artiklen *The Name of the Game* I bogen *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. 1991 (s. 8)

3. Mødrehjælpens abortpraksis i et makroperspektiv

I de følgende afsnit vil Mødrehjælpens abortpraksis blive anskuet i et makroperspektiv og med afsæt i den eksisterende forskning på området vil det bl.a. blive diskuteret, hvordan Mødrehjælpen kan anskues som en social institution, der både hjælper nødlidende mennesker og samtidig regulerer borgere imod en bestemt ønsket reproduktiv adfærd. I den sammenhæng vil den danske abortlovgivning ligeledes blive gennemgået og der vil særligt være fokus på at diskutere, hvilken reproduktiv rationalitet det var, der prægede revideringen af abortlovgivningen i 1956. Slutteligt vil der tages fat om diagnosen ”belastningsneurose”, der blev en dominerende del af Mødrehjælpens abortpraksis i 1950’erne og det vil blive gennemgået præcist, hvor udbredt denne diagnose var, mens det ligeledes vil blive diskuteret, hvilke normer for den reproduktive adfærd, der lå bag udbredelsen af denne diagnose.

3.1. En social institution, der hjælper, regulerer og disciplinerer

I 1905 blev *Foreningen til hjælp for ulykkeligt stillede mødre* grundlagt og året efter oprettedes *Foreningen for enligstillede nødlidende kvinder med børn*. Baggrunden for foreningernes oprettelse var, at flere og flere kvinder fødte i dølgsmål, mens der ligeledes var en stigning i antallet af barnemord. For at gøre op med denne udvikling påtog foreningerne sig opgaven med at hjælpe enlige mødre til at tage sig af deres børn.⁷² Hjælpen bestod i at give de ugifte mødre tilskud til mælk, børnetøj, barnevogn osv., mens der også blev hjulpet med at placere børnene i pleje, hvis der var behov for det. Herudover kunne de ugifte mødre blive tilbudt ophold på et mødre hjem i perioden op til fødslen, hvor de som regel kunne blive indtil barnet var 1 år.⁷³ I de filantropiske foreninger var der et princip om religiøs og politisk neutralitet og blandt initiativtagerne ønskede man ikke at lade de moralske holdninger til de ugifte mødre stå i vejen for hjælpearbejdet.⁷⁴ Dem der var skeptiske overfor oprettelsen af foreningerne frygtede, at de kunne være med til at fremme ansvarsløshed og letsindighed blandt ugifte kvinder, hvis adgangen til hjælp blev for let. Derfor foreslog nogle også, at det kun var førstegangsfødende ugifte kvinder, der skulle tilbydes hjælp.⁷⁵ I 1924 blev de to foreninger slået sammen og fik navnet Mødrehjælpen. Den private Mødrehjælp fungerede indtil 1939, hvor den blev omdannet til en offentlig institution.

⁷²Ibid. s 167

⁷³Rosenbeck, 1999 s. 166

⁷⁴Skalts, 1982 s. 14

⁷⁵Ibid. s. 16

Årsagen til, at Mødrehjælpen blev omdannet til en offentlig institution skal bl.a. findes i det faldende fødselstal, der siden slutningen af det 19. århundrede havde været en realitet i både Danmark, såvel som i resten af Europa. Med henblik på at gøre noget ved denne udvikling nedsatte man fra politisk side Befolkningsskmissionen af 1935. Kommissionen skulle komme med forslag til, hvordan man fik standset det faldende fødselstal og hvordan man, igennem socialpolitiske tiltag, samtidig kunne skabe sundere og bedre levevilkår for befolkningen.⁷⁶ Et af kommissionens forslag var, at man statsliggjorde de filantropiske mødrehjælpsforeninger for herigennem at tilbyde forskellige former for hjælp og vejledning både af pædagogisk og hygiejnisk art til svangre kvinder.⁷⁷

Set i lyset af det faldende fødselstal var endnu en problemstilling i 1930ernes Danmark det stigende antal illegale aborter. Fra politisk side håbede man, at omdannelsen af Mødrehjælpen til en offentlig institution ville medvirke til, at mindske antallet af illegale aborter. Begrundelsen var, at når kvinderne havde muligheden for at søge rådgivning ville de forhåbentligt søge den professionelle og lovlige hjælp frem for kvaksalvernes hjælp. I forlængelse heraf blev det Mødrehjælpens rolle at forsøge at overtale de svangerskabssøgende kvinder fra at begå overrilede skridt og oplyse dem om den hjælp de kunne tilbydes, hvis de valgte at gennemføre svangerskabet.⁷⁸ Herudover skulle Mødrehjælpen ligeledes yde personlig, social og juridisk støtte fx i forhold til faderskabs- eller adoptionssager og de skulle hjælpe med at skaffe enligte stillede mødre ophold på svangre- og mødre hjem.⁷⁹ Med mødrehjælpsloven af 1939 blev det ligeledes vedtaget, at institutionen nu både skulle yde hjælp til ugifte og gifte kvinder. Under behandlingen af lovforslaget blev der udtrykt et ønske om, at hjælpe de enlige mødre, så de ikke kom til at stå i en al for ulykkelig situation og derfor skulle Mødrehjælpen være et sted, hvor ugifte gravide kvinder skulle mødes med *"et varmt Hjerte og aabent Blik"* uden nogen pegede fingre ad dem. Herudover var det også Mødrehjælpens rolle *"at udføre oplysningsarbejde, sundhedsmæssigt og paa anden Maade, om Moderskabets Værdi"* og disse positive foranstaltninger og oplysningsarbejdet skulle som Gerda Mundt fra Det konservative Folkeparti udtrykte det, bidrage til *"højne og styrke vores Slægt."*⁸⁰

Mødrehjælpen opstod altså i et ønske om at hjælpe gravide kvinder, der af den ene eller anden

⁷⁶Skalts, 1982 s. 29

⁷⁷Ibid. s. 28

⁷⁸Lovtidende, 1937: Lov nr.163 af 18. maj om foranstaltninger i Anledning af Svangerskab §9

⁷⁹Skalts, 1982 s. 32

⁸⁰Rigsdagstidende 1938/39 forhandlinger i Folketinget tillæg A sp. 3559-3571

grund befandt sig i en svær situation. I Ph.d. afhandlingen *"Thi Livet er stærkere end Loven"* – *Danmarks moderne aborthistorie* fra 2005, beskriver forfatteren Lau Sander Esbensen primært dansk aborthistorie, herunder etableringen af Mødrehjælpen, som et udtryk for et opbrud i menneskesynet. Han pointerer i den forbindelse, at man ændrede syn på fosterlivet, som man i højere grad begyndte at sætte i relation til den livskvalitet, som det ufødte barn havde i vente. Esbensen pointerer, at ud fra en moderne human betragtning var det umuligt at opretholde tanken om fosterlivets ukrænkelighed i mødet med den fysiske og psykiske lidelse, som knyttede sig til de illegale aborter og til den svangre kvindes livssituation generelt.⁸¹ Esbensen sætter altså primært aborthistorien og etableringen af Mødrehjælpen i relation til velfærdsstatens udvikling og den stigende humanisering. En anden måde at betragte en social institution som Mødrehjælpen er, som en instans, hvori der udspillede sig et magtforhold mellem staten og borgere, hvor reproduktion, køn og kroppe blev forvaltet og i den forbindelse reguleret og disciplineret hen imod en normaliseret og ønsket adfærd. Som Bente Rosenbeck fremhæver i artiklen *Omsorg eller omklamring – Ugifte mødre 1900-1950* fra 1996, med henvisning til både Foucault og Fr. Nietzsche, er *"institutioner, som bestræber sig på at forbedre menneskets vilkår gennem frisindede og humane værdier selv et uløseligt udtryk for herredømme"*, hvilket gør, at det gode også bliver det onde.⁸² Institutioner som Mødrehjælpen kan altså anses som et udtryk for den stigende humanisering, der kendetegner social- og velfærdsstatens tilblivelse og udvikling, men i denne type sociale institutioner udspillede, der sig også et magtforhold, som ofte overses. Rosenbeck er desværre ikke særlig konkret i forhold til at udpege præcis, hvordan magten, reguleringen og disciplineringen virkede i praksis. Mødrehjælpsjournalerne er i den forbindelse en god kilde til at studere dette magtforhold nærmere og ved at zoome ind og studere praksis på mikroniveau, er det muligt at sige noget mere specifikt om, hvordan denne disciplinering og regulering udspillede sig i Mødrehjælpens konsultation.

3.2. Abortlovgivningen 1937-73

I Sniff Andersen Nexøs Ph.d. afhandling *Det rette valg – Dansk abortpolitik i 1930erne og 1970erne* anvendes abortlovgivningen ligeledes, med inspiration fra Foucault, som en kilde til at forstå den reproduktive rationalitet, der regulerede og styrede subjektet imod en bestemt normaliseret reproduktiv adfærd. Nexø har fokus på den reproduktive rationalitet, som

⁸¹Esbensen, 2014 s. 289

⁸²Rosenbeck, 1996 s. 101

kendetegnede abortdebatterne i 1930erne og 1970erne. I relation til denne diskussion vil det, i de følgende afsnit, bl.a. blive diskuteret, hvad kendetegnede 1950ernes reproduktive rationalitet, da abortlovgivningen blev revideret i 1956. Herudover vil der også blive redegjort for de vigtigste aspekter ved abortlovene i henholdsvis 1937, 1956, 1970 og 1973.

3.3. Svangerskabsloven af 1937

I 1937 blev den første svangerskabslov vedtaget. Med loven blev abort på henholdsvis medicinsk, etisk eller eugenisk indikation tilladt. Den medicinske indikation hjemlede abort, hvis en kvindes liv var i fare som følge af graviditeten. Den etiske indikation betød, at en kvinde kunne få en abort, hvis hun var blevet gravid som følge af en sædelighedsforbrydelse. Med den eugeniske indikation kunne abort tillades, hvis der var fare for, at arvelige anlæg kunne være skyld i, at det ufødte barn ville blive åndssvagt, sindssygt eller få andre svære mentale forstyrrelser.⁸³

Vedtagelsen af svangerskabsloven skete på baggrund af en svangerskabskommissionens betænkning, der havde været undervejs siden 1932. Svangerskabskommissionen var blevet nedsat, fordi antallet af illegale aborter var stigende og derfor skulle kommissionen undersøge, om der var incitament for at ændre de nuværende paragraffer i straffeloven vedr. svangerskabsafbrydelser. Kvinder og kvaksalvere, der ulovligt havde gennemført en abort, undgik ofte straf og herudover var der en række læger, som syntes at have en ret lempelig tilgang til abortspørgsmålet. De uklare forhold, mente man, skabte en usikkerhed i befolkningen, hvilket var skadeligt for den almindelige retssikkerhed.⁸⁴ Politisk var der derfor bred enighed om, at der var behov for at stramme tøjlerner og vise, at fosterfordrivelse var en forbrydelse, og dette viste man ved i lovgivningen at fastslå, at svangerskabsafbrydelser kun var tilladte i nogle specifikke, afgrænsede tilfælde.⁸⁵

Under forhandlingerne af lovforslaget blev det diskuteret, hvorvidt loven skulle indeholde en social indikation, altså muligheden for, at en kvinde kunne få gennemført en abort, hvis graviditeten udgjorde en fare for hendes stilling og ikke kunne afværges på anden måde. Dette forslag mødte ikke politisk opbakning og Inger Gautier Schmit, der var talsmand for Venstre, pointerede, at partiet ikke kunne tilslutte sig, at det blev lovligt at foretage abort på social indikation eftersom grænsen for hvornår, der var tale om et socialt tilfælde var ekstrem uklar, og som følge af dette ville lægerne

⁸³Lovtidende, 1937: Lov nr. 163 om Foranstaltninger i Anledning af Svangerskab § 1

⁸⁴Betænkning af 1932 angaaende Lovligheden af Svangerskabsafbrydelse m.v s. 5

⁸⁵Nexø, 2005 s. 144-145

komme til at fungere som en social domstol.⁸⁶ Socialdemokraterne og justitsminister Steincke ønskede heller ikke at indføre den sociale indikation, men mente derimod, at der under medicinsk indikation både skulle være mulighed for at få en abort, hvis der var fare for sygdom, mens andre forhold, der kunne medføre en helbredsfare også måtte tages i betragtning. Herunder også psykiske, økonomiske og sociale forhold. Oppositionen mente, at dette var en måde at luske den sociale indikation ind ad bagdøren og de ønskede, at der skulle være klarhed omkring den medicinske indikation og at den kun skulle bruges ved egentlig sygdom.⁸⁷ En nærmere præcision af den medicinske indikation kom man ikke og der opstod derfor et vist frirum for fortolkning af lovgivningen, som senere satte sine spor i praksis. Som alternativ til den sociale indikation var der bred politisk enighed omkring, at man i stedet måtte oprette sociale hjælpeforanstaltninger, der kunne hjælpe den sunde og normale kvinde til at gennemføre sit svangerskab.⁸⁸ Det var her Mødrehjælpen kom ind i billedet og mens Venstre havde et ønske om, at den private Mødrehjælp skulle bevares, men skulle have offentlig støtte, så ønskede regeringen et ensartet, mere omfattende, offentligt initiativ til at varetage denne samfundsopgave.⁸⁹

Som nævnt i forskningsdiskussionen karakteriserer Sniff Andersen Nexø 1930'ernes reproduktive rationalitet, som kendetegnet ved et biologisk blik på reproduktionen og påpeger, at holdningen til abort og ønsket om at beskytte fosterlivet skal ses i relation til samfundets interesse i at værne om den population, der var forudsætningen for dets eksistens. I forlængelse heraf havde kvinden en særlig status som moder, ikke alene til det enkelte liv, men også til slægten og nationen.⁹⁰ Denne biologiske rationalitet knyttede sig til kroppenes samfundsmæssige rolle og blev vurderet i forhold til deres evne til at føde sunde og raske børn.⁹¹ Dette var et synspunkt, der bl.a. kom til udtryk, når kvinden blev omtalt som en moderorganisme, hvis vigtigste rolle var at sikre den kommende slægt.⁹² Moderskabet og kvindens reproduktive rolle knyttede sig altså til hele forståelsen af kvindeligheden. Endnu en kategori, nemlig kvindens seksualitet, kan knyttes til forståelsen af hendes reproduktive evner. Dette kom bl.a. til udtryk i diskussionen af, hvorvidt man burde oprette seksualvejledningsklinikker med henblik på at udbrede befolkningens kendskab til prævention. Fx sagde Inger Gautier Schmit fra partiet Venstre, at ” *en Kvindes Samliv med en mand kun etisk kan*

⁸⁶Rigsdagstidende, 1936-37: Forhandlinger i Folketinget I – sp. 1208

⁸⁷Nexø, 2004 s. 162-163

⁸⁸Ibid. s. 171

⁸⁹Ibid. s. 172

⁹⁰Ibid. s. 286

⁹¹Ibid. s. 261/262

⁹²Ibid. s. 254

*forsvares ved Udsigten til, at hun bliver besvangret.*⁹³ Den borgerlige opposition mente derfor ikke, at det var statens rolle at oplyse befolkningen om præventive midler, da den herigennem ville bidrage til en øget umoral og tøjlesløshed på det seksuelle område.⁹⁴ Socialdemokratiets Nina Andersen mente derimod, at et sådant tiltag var nødvendigt og hun advokerede for, at det kendskab til prævention, som befolkningen kunne få på klinikkerne, ville fremme det bevidste forældreskab og dermed forhindre uønskede graviditeter og dermed også gøre behovet for illegale aborter mindre.⁹⁵ Steincke støttede, som sin partifælle Nina Andersen, forslaget til oprettelse af klinikkerne, dog med en større skepsis, og han gav udtryk for, at hvis nogle kunne komme med en bedre løsning, fjernede han gerne punktet fra lovforslaget.⁹⁶ Forslaget til oprettelsen af seksualvejledningsklinikkerne gled ud i sandet og blev ikke en realitet før svangerskabsloven blev revideret i 1956. Steincke indrømmede senere, at han havde saboteret forslaget og sørget for at oprettelsen af klinikkerne ikke blev en realitet i 1937.⁹⁷ De reaktionære kræfter vandt og fra politisk side var man altså ikke klar til at lade kvindens seksualitet adskille fra hendes reproduktive evner. De liberale strømninger, herunder tanken om det frivillige moderskab igennem oplysning om prævention og anerkendelsen af, at kvinder også kunne have en seksuel lyst, der ikke kun var forbundet med deres reproduktive roller, som bl.a. Thit Jensen og Leunbach arbejdede for op igennem 1920'erne og 1930'erne, opnåede derfor ikke politisk anerkendelse.⁹⁸

3.4. Svangerskabsloven af 1956

I 1956 havde tingene ændret sig og i den politiske debat var der ikke længere den samme kobling mellem den kvindelige seksualitet og reproduktionen. I revideringen af svangerskabsloven skabte dette derfor ikke grobund for politiske uenigheder, og i forhold til oprettelsen af seksualvejledningsklinikker var der bred enighed om, at der skulle gøres noget ved befolkningens og særlig kvindernes manglende viden om mulighederne for at bruge prævention. Hverken Sniff Andersen Nexø eller Lau Sander Esbensen diskuterer, hvad der havde forandret sig i 1956 siden statsbevillingen til oplysning om prævention kunne blive en realitet her, frem for i 1937. I den forbindelse forholder de sig ikke til, om der var sket et skifte i opfattelsen af den kvindelige

⁹³Nexø, 2005 s. 129

⁹⁴Rigsdagstidende, 1936-37: Forhandlinger i Folketinget III – spalte 6233

⁹⁵Ibid. s 180

⁹⁶Ibid. s 178

⁹⁷Hertoft, 1983 s. 154

⁹⁸For mere kendskab til seksualreformbevægelsen se Se fx Christian Christensens *Arbejderne og børneflokket*. Thit Jensens *Det frivillige moderskab* og J.H. Leunbach.

seksualitet. Dette vil derfor blive diskuteret nedenfor.

I 1956 foregik de politiske forhandlinger igen med afsæt i en kommissionsbetænkning og denne havde været undervejs siden 1950. I forhold til spørgsmålet om vejledning af befolkningen om svangerskabsforbyggende metoder, anbefalede kommissionen en udbredelse af befolkningens kendskab hertil. I anerkendelsen af, at antallet af både illegale og legale svangerskabsafbrydelser havde været stigende siden lovens ikrafttrædelse i 1939 skrev kommissionen *"Det ville for alle parter have været lykkeligere, om besvangring i disse tilfælde var blevet forebygget. Kommissionen finder det derfor i høj grad ønskeligt, at kendskabet til anvendelse af svangerskabsforbyggende midler udbredes."*⁹⁹ Det var navnlig af hensyn til de gifte kvinder, at man ønskede at udbrede dette kendskab, både fordi lægevidenskaben havde dokumenteret, at det havde en sundhedsmæssig betydning at have en vis hvileperiode mellem hvert svangerskab og fordi det ville kunne stabilisere mange ægteskaber, der var truet af *"disharmoni i samlivet på grund af hustruens frygt for uønskede svangerskaber."*¹⁰⁰ Når den kvindelige seksualitet, i 1950'erne, kunne diskuteres uden, at denne nødvendigvis skulle have af reproduktionen for øje, var det bl.a. fordi, det hovedsagligt var en problemstilling for de gifte kvinder. Dette kom fx til udtryk i en udtalelse fra Danske kvindelige Lægers Klub, der på forsøgsbasis havde ydet vejledning om prævention. De skrev, at formålet med deres arbejde havde været at reducere antallet af aborter og eftersom de kvinder, der typisk fik foretaget en abort var gifte, tilføjede de, at abortproblemet primært var de gifte og ikke de ugifte kvinders problem.¹⁰¹ Klinikens klientel havde også primært været gifte kvinder (75,7 %) og om henvendelserne fra de ugifte kvinder blev det tilføjet, at i de tilfælde, hvor de ugifte kvinder angav grunden til deres henvendelse, var det primært den, at de skulle giftes, men endnu ikke havde råd.¹⁰² Eventuelle kritiske stemmer, der måtte have betænkeligheder ved oprettelsen af seksualvejledningsklinikker med henvisning til, at det ville fremme usædelig adfærd, som det var tilfældet, da forslaget sidst blev diskuteret i 1936/37, blev altså manet til jorden. Under forhandlingerne af lovforslaget blev der heller ikke drøftet usædelighed og kun Ellen Poulsen fra Venstre udtrykte en lille bekymring *"Jeg vil ikke bestride, at sådan oplysning kan være nødvendig og er nødvendig flere steder; men hvis den ikke gives under helt forsvarlige former, kan det gøre mere skade en gavn, og her tænker jeg især på ungdommen."*¹⁰³

Forholdet til den kvindelige seksualitet havde altså forandret sig. Selvom ægteskabet fortsat spillede

⁹⁹Betænkning, 1954 s. 44

¹⁰⁰Ibid.

¹⁰¹Bræstrup, 1954 s. 152

¹⁰²Bræstrup, 1954 s. 156

¹⁰³Poulsen, 1955/56: Forhandlinger i Folketinget – Folketingstidende sp. 4465

en central rolle i retfærdiggørelsen af, hvorfor oplysning om prævention var nødvendig, så var der ikke længere nogle, der stillede sig afvisende overfor nødvendigheden af denne udbredelse. Dermed blev det også anerkendt, at kvinder kunne have en seksualitet, der ikke hang uløseligt sammen ønsket om at sætte børn i verden.

Endnu et argument, der blev fremsat i argumentationen for at fremme befolkningens kendskab til prævention, kom fra Leunbach, der også var blevet bedt om at komme med en udtalelse til kommissionen. Leunbach argumenterede for, at brugen af pessar, som han anbefalede frem for andre præventionsmidler, også virkede *”forbyggende og helbredende på mange former for neurose”* fordi patienten blev befriet for angsten for den uønskede graviditet og dermed kunne hengive sig til kønsakten. *”Jeg har således flere gange oplevet, at en kvinde, der var mere eller mindre invalideret på grund af en akut neurasteni, er kommet sig hurtigt og fuldstændigt uden andet hjælpemiddel... pessar indgår derfor altid som et vigtigt led i behandlingen af alle neuroser og seksuelle forstyrrelser.”*¹⁰⁴ Præventionen kunne altså også have en positiv effekt på psykiske problemstillinger. Leunbach lagde desuden ikke sin hovedvægt på de gifte kvinder, men skrev, at han fik henvendelser fra *”ægtepar og seksualpar.”*¹⁰⁵ De liberale tanker fra 1920-30erne, som Leunbach repræsenterede, blev altså inviteret med ind i den politiske debat i 1950erne og tanken om at forhindre de uønskede graviditeter og dermed fremme det frivillige moderskab igennem kendskabet til prævention, blev anerkendt. I forlængelse af Sniff Andersen Nexøs betragtninger om den reproduktive rationalitet i henholdsvis 1930erne og 1970erne kan man betegne 1950ernes rationalitet som *det frivillige moderskab - igennem oplysning om prævention*. Kvinder skulle have muligheden for at forebygge uønskede graviditeter og dette var ikke længere et etisk problem. Kvindens seksualitet var dermed ikke længere uløseligt forbundet med hendes reproduktive rolle, selvom debatten dog, fra mange sider, fandt sin berettigelse i, at det primært var en problemstilling for gifte kvinder.

Udover at komme med anbefalinger til befolkningens vejledning om svangerskabsforebyggende midler, skulle den nedsatte kommission også komme med anbefalinger til, på hvilke områder den gældende abortlovgivning krævede revision efter de første 10 års praksis, herunder om praksis i Mødrehjælpen skulle ændres.¹⁰⁶

På baggrund af kommissionsbetænkningen og forhandlingerne i Folketinget blev den

¹⁰⁴Leunbach, 1954 s. 161- 162

¹⁰⁵Ibid. s. 159

¹⁰⁶Nexø, 2004 s. 200

sociale indikation heller ikke indført i lovgivningen i 1956. Til gengæld blev den medicinske indikation udvidet til at omfatte en samlet vurdering af alle de forhold og omstændigheder en kvinde måtte leve under, så der ikke alene blev taget hensyn til fysisk eller psykisk sygdom, men også til truende fysiske eller psykiske svækkelsestilstande.¹⁰⁷ Den usikkerhed, der siden den første svangerskabslovs vedtagelse havde været i forhold til, hvorvidt man kunne tilskrive sociale og psykiske tilstande en betydning under den medicinske indikation, blev altså præciseret. Herudover blev der i den reviderede udgave af svangerskabslovgivningen også tilføjet den såkaldte defekt-indikation, der havde kvinder med alvorlige legemlige eller sjælelige defekter for øje. Med denne kunne ex. åndssvaghed, psykisk afstumpethed eller ortopædiske lidelser være årsag til, at en kvinde ikke havde evnen til at tage sig af sit barn og i disse tilfælde skulle abort også være tilladt.¹⁰⁸ Som Nexø påpeger i relation hertil, var dette første gang, at man tog overvejelser omkring moderens evne til at tage sig af et barn med i de politiske diskussioner og lovgivningsprocessen.¹⁰⁹ Herudover blev fristen for legal abortindgreb udvidet til udgangen af 16. uge. Strafferammen for kvinder, der fik udført en illegal abort reduceret til 3 mdrs. hæfte og der blev mulighed for sterilisation i tilknytning til eugenisk indikerede indgreb. Desuden blev der oprettet en række samråd i forlængelse af mødrehjælpsinstitutionerne. Samråddenes opgave blev at træffe afgørelsen om, hvorvidt et abortindgreb kunne gennemføres. Førend Mødrehjælpens kunne indstille en kvinde til abort skulle dette altså godkendes af et samråd. I forhold til spørgsmålet om seksualvejledning blev det vedtaget, at staten ville yde halv statslig finansiering af kommunalt eller privat organiseret seksualoplysning.¹¹⁰

3.5. Svangerskabsloven af 1970 og 1973

I perioden 1967-73 inden aborten blev fri, fremlagde Socialistisk Folkeparti 6 forslag til lov om selvbestemt abort. Loven blev revideret første gang i 1970. Her blev den sociale indikation indført og den konsekvens, som en gennemførelse af fødslen kunne have både for den abortsøgende kvinde og familien samt omsorgen for øvrige børn, skulle medtages i den samlede vurdering af en abortanmodning. Herudover kunne kvinder over 38 år eller med 4 hjemmeboende børn få abort, mens også ung alder og umodenhed kunne være en afgørende faktor ved bevillingen af abort. Kvinden blev fritaget for straf, hvis hun brød loven. Tilskuddet til seksualhygiejnisk

¹⁰⁷Esbensen, 2014 s. 206

¹⁰⁸Nexø, 2004 s. 204

¹⁰⁹Ibid. s. 206

¹¹⁰Ibid. s. 210

oplysningsvirksomhed blev forhøjet og det blev genindført, at afbrydelsen af svangerskabet skulle ske inden udgangen af 12. uge.¹¹¹ Når den sociale indikation blev gennemført, var det bl.a. med den begrundelse, at samfundet endnu ikke havde formået at løse de sociale problemstillinger, der medførte ønsket om abort fx boligproblemerne. I årene op imod 1973 blev det løbende diskuteret, hvorvidt man skulle indføre retten til selvbestemt abort og når man endnu ikke var klar til det i 1970 var det bl.a. fordi nogle tvivlede på, om valget overhovedet ville blive frit eller om kvinderne ikke nærmere ville blive ofre for omgivelsernes pres. Herudover var oplysningsarbejdet om sex og prævention i udbredelse og måske kunne en legalisering af aborten få den konsekvens, at befolkningen i mindre grad ville anvende antikonception.¹¹² I 1973 var argumenterne mod den fri abort de samme, men nu gav flertallet udtryk for, at abort var et privat anliggende af meget personlig karakter, at formynderiet var uacceptabelt, at selvbestemmelsesretten måtte herske og egne personlige holdninger til abort ikke burde medføre tvang overfor andre mennesker.¹¹³ Fortalerne for den fri abort argumenterede ligeledes for, at friheden og ansvaret til selv at vælge, ville fremme det ønskede svangerskab og moderskab. Der var ingen grund til, at der blev sat børn i verden, som var uønskede og adgangen til fri abort ville dermed forbygge, at nogle blev født ind i en ubehagelig tilværelse med manglende omsorg og kærlighed.¹¹⁴ Ved at fremme 'produktionen' af ønskebørn ville man dermed sikre, at det var sunde og gode børn, der blev sat i verden, hvilket både ville være en fordel for familierne og for samfundet.¹¹⁵ Som Sniff Andersen Nexø betegner det, var ønskebarnet og det sociale individ den reproduktive rationalitet, der kendetegnede 1970'ernes abortdebat. Moderens identitet og plads i forhold til reproduktionen ændrede derfor også betydelig karakter. Mens det biologiske moderskab, herunder kvindens rolle som moderorganisme kendetegnede debatten i 1930'erne, så var denne identitet i 1970'erne kendetegnet ved det sociale moderskab, hvor varetagelsen af barnets velbefindende var i centrum, mens det ligeledes forventedes, at kvinden ville tage ansvar og kun sætte børn i verden, hvis det var socialt ansvarligt. Både i forhold til barnets og samfundets velbefindende.¹¹⁶ Hvis man igen tilføjer kategorien seksualitet til diskussionen, lå denne ikke længere i direkte forlængelse af kvindens reproduktive rolle. Nexø spørger i den forbindelse, hvorfor sædelighed ikke var et standpunkt, man hørte i den politiske debat i 1970erne, ligesom man havde gjort det i 1930erne. Nexø mener, at forklaringen

¹¹¹Nexø, 2005 s. 217/218

¹¹²Ibid. s. 212

¹¹³Ibid. s. 226-227

¹¹⁴Ibid. s. 261-262

¹¹⁵Ibid. s. 273

¹¹⁶Ibid. s. 274

skal findes i, ”at kvindens stilling ikke længere først og fremmest blev knyttet til det kropslige, den biologiske forplantning, men til barnets sociale opfostring og hendes sociale forhold og egenskaber.” og tilføjer, at når reproduktionen blev en social proces, ”kunne også seksualiteten løsrives fra sin biologiske funktion, forplantningen – også seksualiteten blev i den forstand et socialt fænomen.”¹¹⁷ Nexø lokaliserer en forandring, men kunne formentlig komme denne udvikling nærmere, hvis hun var gået ind i diskussionen omkring det politiske holdningsskifte, der bl.a. kom til udtryk i revideringen af svangerskabsloven af 1956, hvor det frivillige moderskab igennem oplysning om prævention vandt sin anerkendelse. Kendskabet til og anerkendelsen af brugen af prævention var forudsætningen for, at kvindens reproduktive rolle kunne løsrives fra dens tilknytning til seksualiteten. Lige så længe der eksisterede en modvilje mod at oplyse om og bruge prævention, var det fordi kvindens seksualitet lå i direkte forlængelse af hendes reproduktive rolle og præventionen kunne i dette lys udgøre en etisk problemstilling. Dette begyndte man så småt at gøre op med i 1950erne, hvor nogle af de ideer, som var blevet introduceret med seksualreformbevægelsen i 1920-30erne, herunder det frivillige moderskab og forebyggelsen af uønskede graviditeter igennem brugen af prævention, blev legitime. Når man skal forklare, hvordan den kvindelige seksualitet kunne løsrives fra reproduktionen ligger den del af svaret i, at der skete et holdningsskifte i holdningen til brugen af prævention og her skete der en central politisk forandring i 1956, der fik betydning fremadrettet.

Igennem en analyse af abortlovgivningen bliver det tydeligt, hvordan det reproduktive subjekt blev diskursivt konstrueret i politisk sammenhæng og hvordan reproduktionen blev placeret i forskellige betydningsammenhænge over tid og mellem forskellige aktører. Men den kritik der kan rettes mod forskningsprojekter, der kun ligger et makrohistorisk og strukturelt perspektiv på analysen er, at disse ikke diskuterer, hvordan subjektet kan agere i forhold til gældende normer. Dette har den konsekvens, at subjektet sættes ud af spil og gøres til en magtesløs tilskuer til det sociale liv og endvidere kommer det til at fremstå som om, magten kun virker oppe fra og ned. Ved at mindske analyseskalaen og zoome ind på den enkelte abortsag, som det vil blive gjort senere i specialet, kan man nuancere det billede, der skabes igennem det strukturelle makroperspektivet, dels fordi der igennem et mikroperspektiv kan siges noget om, hvordan reguleringen og disciplineringen virker i praksis, og dels fordi det bliver muligt sætte subjektet i relation til denne diskussion.

¹¹⁷Ibid.s. 282

3.6. Mødrehjælpens abortpraksis i tal 1939-73

Under arkivskaberen *Mødrehjælpen i København, statistikafdelingen* er der bevaret abortstatistisk materiale, hvorigennem der gives et indblik i, hvem den typiske abortsøgende kvinde var i perioden 1939-73 og herudover er der ligeledes ført statistik over, hvad der var de abortsøgende kvinders motiv for at søge abort. Desuden giver materialet ligeledes indblik i, hvor udbredt belastningsneurosen var i Mødrehjælpens abortpraksis. Dette materiale er ikke tidligere inddraget i forskningssammenhæng og i kombination med eksisterende forskning på området vil dette materiale danne udgangspunktet for de følgende afsnit.

I sin P.hd. afhandling *"Thi livet er stærkere end loven"* omtaler Lau Sander Esbensen kort Mødrehjælpens klientel og han fremhæver bl.a., at antallet af abortanmodninger steg fra 168 henvendelser i 1940 til 9.023 henvendelser i 1956. Herudover omtaler Esbensen, at Mødrehjælpen førte statistik over de abortsøgende kvinders motiv for at søge om abort og han fremhæver nogle af motiverne, der bl.a. var frygt for moderens helbred, udslidthed, dårlig økonomi, bolignød, ulyst til børn mv. Desuden fremhæver Esbensen, at *"Den mest almindelige abortansøger var således "den slidssomme samvittighedsfulde og ambitiøse moder", den i reglen gifte kvinde, der gerne ville gøre det godt for sine børn, men var ved at løbe tør for kræfter"*.¹¹⁸ I Rigsarkivet under arkivskaberen *Mødrehjælpen*, er der bevaret statistisk materiale, der gør det muligt at sige noget endnu mere konkret om Mødrehjælpens klientel: Den typiske abortansøger hos Mødrehjælpen i perioden 1939-73 var en gift kvinde fra arbejderklassen, der levede som hjemmegående husmor. Inden 1939, da Mødrehjælpen fungerede som en filantropisk forening, var klientellet kun enligte stillede gravide kvinder og mødre. Men med vedtagelsen af den nye abortlovgivning og mødrehjælpsloven skulle de statslige mødrehjælpsinstitutioner nu også hjælpe de gifte kvinder. Som det vil kunne ses nedenfor, var dette et tilbud mange gravide, gifte kvinder særligt fra arbejderklassen, benyttede sig af de følgende år. I perioden 1939-40 var 60,1 % af det abortsøgende klientel ugifte kvinder, mens de gifte kvinder blot udgjorde 23,6 %.¹¹⁹ Året efter steg andelen af gifte kvinder til 53,8 % og i 1955 var dette tal steget til henholdsvis 68,4 % i København og 77,5 % i provinsen. I årene op imod 1973 steg andelen af ugifte abortsøgende kvinder igen og i perioden 1972/73 udgjorde de gifte kvinder 46 % af Mødrehjælpens klientel og de ugifte 40 %. Samtidig var der færre husmødre end tidligere. 21 % af samtlige abortansøgere i denne periode var husmødre, 18 % var under

¹¹⁸Esbensen, 2014 s. 150

¹¹⁹Skalts og Begtrup, 1943 s. 122 De resterende 16,3 % var enker, separerede eller fraskilte

uddannelse, 11 % arbejdede på kontor, 11 % var ufaglærte og 10 % arbejdede med børn og syge.¹²⁰ De samfundsmæssige forandringer, der skete op igennem i 1960erne, hvor kvinderne i højere grad end tidligere tog uddannelse og blev en del af arbejdsmarkedet afspejlede sig altså i sammensætningen af Mødrehjælpens klientel og antallet af abortsøgende husmødre faldt, mens særligt antallet af ugifte kvinder under uddannelse steg.

De 2 journalsager, der senere vil danne udgangspunktet for mikroanalysen er fra 1958. Det nærmeste man kommer en generel beskrivelse af klientellet fra denne periode er ved at tage udgangspunkt i abortstatistisk materiale fra perioden 1950-55. Som det fremgår af bilag 1, var den typiske abortsøgende kvinde, i denne periode, en 25-29årig husmoder, gift med en ufaglært eller faglært arbejder. Hun havde allerede 2-4 børn og havde ikke tidligere fået en abort, da hun henvendte sig til Mødrehjælpen med sit abortønske. Hvis hun blev indstillet til abort var indikationen typisk medicinsk, også kaldet lægelig, så det vurderedes altså, at det kunne udgøre en helbredsmæssig risiko for kvinden at gennemføre endnu en graviditet. Som supplement til oplysningerne i bilag 1 viser socialstatistisk materiale fra perioden 1952-53, at en typisk abortsøgende kvinde, denne periode, boede i egen lejlighed med sin ægtefælle og i husstanden boede der 1,5-2 personer pr. værelse. Kvinden var uden egen indtægt, men i husstanden var der en samlet indtægt på mellem 700-900 kr. pr. mdr.¹²¹ I denne periode var Mødrehjælpens klientel altså typisk gifte kvinder fra arbejderklassen, der levede som husmødre i en bolig af en forholdsvis beskedne størrelse, med en begrænset indtægt og med en hurtigt voksende børneflokk.

I Mødrehjælpens møde med det ovenstående klientel opstod der en bevidsthed omkring nogle sociale problemstillinger, som var en realitet hos den vanskeligt stillede del af Mødrehjælpens klientel. Problemstillingerne specificerede institutionen både ved at lave socialstatistisk materiale, ligesom det, der er inddraget i det foregående afsnit og herudover lavede de ligeledes statistik over de gravide kvinders motiv for at søge abort. Denne type statistik er lavet i perioden 1940-53 og vil blive uddybet nedenfor.

¹²⁰Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(2)

¹²¹Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(1)

Tabel 1 Grunde til ønsket om abortus provocatus	1940-1944		1944-1945		1945-1946	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Daarlige økonomiske forhold	451	27,4	228	29,4	422	40,8
Barnefaderens(Ægtefællens Forhold)	368	22,4	190	24,5	150	14,6
Skam	65	3,9	4	0,5	24	2,3
Hensyn til Forældre, Børn, Ung Alder	88	5,4	40	5,2	49	4,8
Frygt for at miste Arbejde, Frygt for Fødsel eller Ulyst til Børn	89	5,4	33	4,3	49	4,8
Nedslidthed	53	3,2	26	3,4	21	2
Eugeniske Aarsager	110	6,7	71	9,2	52	5
Barnemoderens Helbred	361	22	166	21,4	223	21,4
Retslige Aarsager	13	0,8	5	0,5	10	1
Andre Aarsager	48	2,8	12	1,6	35	3,3
I alt	1646	100	775	100	1035	100

Kilde: Den københavnske mødrehjælp, Statistika fdelingen(4)

Som det fremgår af tabellen ønskede mange kvinder en abort på grund af *dårlige økonomiske forhold*. Endnu en årsag var *barnefaderens forhold*, hvilket formentlig både dækker over økonomiske forhold, sygdom og alkoholmisbrug. Den tredje meste betydningsfulde grund var *barnemoderens helbred*. Det samme billede tegner sig for perioden 1952-53, som det ses på tabellen nedenfor.

Specielt motiv	København	Provinsen	Hale Landet
Dårlige øko. forhold	1026	745	1771
Bolignød	410	177	567
Klientens helbred	1161	1385	2546
Barnefaderens helbred	134	105	239
Talrige fødsler/udslidthed	74	307	381
Frygt for fødsel	42	73	121
Fødsler fortæt på hinanden	41	262	303
Svigtet af barnefaderen	215	80	295
Ægteskab udelukket	351	311	662
Dårligt ægteskab	523	309	832
Kender ikke barnefaderen	62	87	169
Ung alder	161	150	511
Skam	3	52	55
Hensyn til forældre	55	91	146
Høj alder	69	47	116
Ulyst til børn	17	26	43
Hensyn til børn	29	27	56
Frygt for at miste arbejde	13	55	68
Frygt for at afbryde uddannelse	31	37	68
Arvelig belastning	187	159	346
Krænkelser af kønsfrihed	15	17	32
Andre årsager	14	36	50
Bm./Bf.s Uddannelse	18		18
Uoplyst	21	67	86
I alt	4692	4611	9303

Kilde: Den københavnske mødrehjælp, Statistik afdelingen(4)

□

Det var både gifte og ugifte kvinder, der angav dårlige økonomiske forhold som grund til abortønsket. For den ugifte kvinde kunne graviditeten udgøre en økonomisk katastrofe, fordi det betød, at hun ville miste sit arbejde og efterfølgende stå uden indtægt til at forsørge sit barn. Det var ligeledes de ugifte kvinder, der angav skam som motiv for abortønsket, fordi de som enligt stillede mødre ville blive mødt af samfundets fordømmende øjne.

For den gifte kvinde kunne trængte økonomiske forhold ligeledes være årsagen til et abortønske. For arbejderfamilien, der allerede havde 2-4 børn at forsørge, i en lille lejlighed, med blot en indtægt kunne endnu et barn være uoverskueligt. Som Vera Skalts påpegede i en artikel om Mødrehjælpens arbejde trykt i *Socialt Tidsskrift* i 1943, kunne kombinationen af økonomiske vanskeligheder og udslidthed, underernæring eller andre sygelige tilstande være årsag til, at en kvinde blev indstillet til abort, da endnu et barn kunne få helbredsmæssige konsekvenser for kvinden. Men hvis kvinden var sund og rask og alene kørt træt, så måtte Mødrehjælpen hjælpe

hende til at gennemføre svangerskabet.¹²² Mange af de motiver, der er gengivet i tabellerne kunne altså have en relation til hinanden og dårlige økonomiske forhold kunne i kombinationen med andre forhold være med til at sætte klientens helbred i fare, vurderede man. Som nævnt tidligere var den medicinske indikation i svangerskabsloven af 1937 formuleret så bredt, at det ofte var et spørgsmål om fortolkninger, hvorvidt en kvindens helbred kunne siges at komme i fare ved gennemførelsen af et svangerskab. Derfor gav loven, trods fraværet af den sociale indikation, anledning til, at tage social-medicinske betragtninger med i overvejselsen af abortsagerne allerede da loven blev sat i funktion i 1939.

Den brede rammelov og uklarheden omkring, hvorvidt man kunne tilskrive sociale forhold en medicinsk betydning, skabte et behov for klarhed og systematisering af, hvilken præcis medicinsk betydning sociale problemer kunne tilskrives i det daglige arbejde med de abortsøgende kvinder. På politisk plan præciserede man derfor svangerskabsloven i 1956 og vedtog, at den medicinske indikation skulle omfatte en samlet vurdering af alle de forhold og omstændigheder en kvinde måtte leve under, så der ikke alene blev taget hensyn til fysisk eller psykisk sygdom, men også til truende fysiske eller psykiske svækkelsestilstande.¹²³ Anerkendelsen af, at dårlige leveforhold og andre sociale problemstillinger kunne udgøre en trussel mod det psykiske helbred medførte, at man i praksis begyndte at arbejde systematisk med de psykiske lidelsers udbredelse, herunder særligt med diagnosen *Den kroniske belastningsneurose*. Belastningsneurosen, også kaldet *neurosis neurastheniformis*, var en diagnose, der første gang blev beskrevet af daværende læge i Mødrehjælpen Teit Kærn. I artiklen *Den kroniske belastningsneurose hos kvinder* bragt i Ugeskrift for Læger i 1953, gav han for første gang en udførlig beskrivelse af denne psykiske lidelse.¹²⁴ Kærn betegnede belastningsneurosen som:

”en funktionsforstyrrelse af den samlede psykisk-somatiske helhed i form af en funktionsnedsættelse, men med en primær vægt på de almene psykiske funktioner.

Kardinalsymptomerne er træthed, og derom grupperer sig i vekslende styrke og omfang; irritabilitet, rastløshed, søvnforstyrrelser, nedsat initiativ og virketrang, nedsat koncentrationsevne og manglende evne til normal planlægning, ukarakteristisk hovedpine, støj- og lysoverfølsomhed, nedsat indprentningsevne, affektreaktioner, seksuelle forstyrrelser(...) Yderligere er det karakteristisk at der findes en række varierende somatiske symptomer – der ofte tilmed i patientens bevidsthed er stærkt dominerende – og som enten er en forværring af i forvejen tilstedeværende,

¹²²Skalts, 1943 s. 129

¹²³Esbensen, 2014 s. 206

¹²⁴Esbensen, 2014 s. 177

lettere sygdomme eller rene funktionsforstyrrelser. ¹²⁵

Som Lau Sander Esbensen pointerer i *”Thi Livet er stærkere end Loven – Danmarks moderne aborthistorie* forenede belastningsneurosen de sammenhænge og hensyn som læger og socialrådgivere praktiserede i sagsbehandlingen, i forsøget på at vurdere, hvorvidt den enkelte kvindes svækkelsestilstand, herunder risikoen for, at hun ville gå legemligt eller sjæleligt til grunde, hvis hun blev nægtet en abort.¹²⁶ Som Esbensen endvidere præciserer, inddelte psykiatrien på dette tidspunkt sindets lidelser i seks hovedgrupper nemlig karakterneuroser, affektreaktioner, psykoser, neuroser, psykopatier, og oligofrenier (intelligensdefekter). Psykopatier og oligofrenier var medfødte eller tidligt erhvervede psykiske lidelser og varede hele livet. Psykoser og neuroser kunne derimod sætte ind i løbet af livet og senere forsvinde igen, de var derfor som udgangspunkt også helbredelige. Psykosen kunne have indvirkning på personligheden mens neurosen blot havde indvirkning på psykiske enkeltfunktioner og altså ikke forandrede personligheden.¹²⁷

Esbensen beskriver ikke præcist, hvor udbredt belastningsneurosen var i praksis, men fremhæver med henvisning til statistisk materiale, primært fra *Ugeskrift for Læger*, at andelen af legale aborter, der var begrundet i en psykiatrisk lidelse steg fra ca. 30 % i 1940 til ca. 75 % i 1950. Herudover nævner han også kort, at 64 % af de kvinder, der blev indstillet til en abort i 1952 havde en neurose.¹²⁸ Han demonstrerer altså, at der var en stigning i antallet af psykiatriske lidelser i perioden 1940-1952, men omtaler ikke de psykiske lidelsers udbredelse i praksis efter det i 1956 blev anerkendt, at man både skulle tage psykiske lidelser og truende psykiske svækkelsestilstande med i den samlede vurdering af en abortanmodning. Ved inddragelse af Mødrehjælpens egne arkiver, bevaret i Rigsarkivet, er det muligt at give et mere udførligt indblik i præcist, hvor udbredt belastningsneurosen var i praksis efter 1956. I perioden 1958-68 udarbejdede Mødrehjælpen diagnosestatistisk materiale, der vedrørte abortsøgende kvinders psykiske tilstand og herunder findes der ligeledes materiale, der specifikt vedrører belastningsneurosens udbredelse. Dette vil blive gennemgået nedenfor med henblik på at undersøge, hvor udbredt diagnosen blev med ændringerne i svangerskabsloven af 1956.

Som det fremgår af tabellen nedenfor fik 39 % af samtlige abortansøgere stillet diagnosen, belastningsneurose i perioden 1958/59.

¹²⁵Kærn, 1953: 115 s. 1355

¹²⁶Esbensen, 2014 s. 177

¹²⁷Esbensen, 2014 s. 177

¹²⁸Ibid. s. 175

Antallet af belastningsneuroser stillet som diagnose hos abortansøgere i perioden 1958/59 målt på 3279 ansøgere				
Belastningsneuroser	Antal	I % af samtlige ansøgere	Indst.t.ab. Prov.	Indst.t.abort i % af gruppen
Sværere	846	28	690	82
Lettere	323	11	50	15
I alt	1169	39	740	63

Kilde: Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(5)

Det fremgår ikke af det bevarede diagnosestatistiske materiale, hvilken institution de 3279 abortansøgere stammer fra. Som tabellen viser, fik 1169 kvinder diagnosticeret en belastningsneurose heraf fik 846 stillet en svær belastningsneurose, mens 323 fik stillet en lettere belastningsneurose. Af de 846 kvinder med en svær belastningsneurose blev 690 af disse kvinder indstillet til abort, hvilket udgør en tilladelsesprocent 82 % hos gruppen af kvinder med en svær belastningsneurosen. Kvinder med en lettere belastningsneuroser havde derimod blot en tilladelsesprocent på 15 % og dermed blev gennemsnitligt 63 % af alle kvinder med en belastningsneurose indstillet til abort i perioden 1958/59. Til sammenligning lå den gennemsnitlige tilladelsesprocent på landsplan hos samtlige abortansøgere på 47 % i denne periode. I det diagnosestatistiske materiale er det ikke kun antallet af kvinder med en belastningsneurose, der er opgjort, men også kvinder med tristitia, intelligensdefekter, psykopatier, karakterafvigelse, depressive tilstande mv. Ud af de 3279 ansøgere fik i alt 2995 stillet en diagnose og kun hos 284 kvinder, altså 9 %, blev der ikke diagnosticeret en psykiatrisk lidelse. Af disse 284 kvinder blev 22 % indstillet til abort.

I perioden 1963/64 er der ligeledes lavet diagnosestatistik på de abortsøgende kvinder. I denne periode er det statistiske materiale udarbejdet på baggrund af 500 abortansøgere. Der er inddraget 100 ansøgere for hver af de 5 eksisterende samrådsgrupper. Dette år var der i alt 7462 abortansøgere på landsplan. Som det fremgår af tabellen nedenfor anvendes, i denne opgørelse, betegnelsen *Neurosis neurastheniformis*, der er det latinske ord for belastningsneurose.

Antallet af belastningsneuroser stillet som diagnose hos abortansøgere i perioden 1963/64 målt på 500 ansøgere				
Neurosis Neurastheniformis	Antal	I % af samtlige ansøgere	Indst.t.ab. Prov.	Indst.t.abort i % af gruppen
Nogen grad	238	48	219	92
Lettere grad	35	7	6	16
I alt	273	55	225	82

Kilde: Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(5)

Som det fremgår af tabellen fik 55 %, altså 273 ud af de i alt 500 abortansøgere stillet diagnosen belastningsneurose. Ligesom der i perioden 1958/59 var en højere indstillingsprocent blandt ansøgerne med en svær belastningsneurose gør det samme sig gældende i perioden 1963/64, hvor indstillingshyppigheden er steget til 92 %. Indstillingshyppigheden for ansøgere med en lettere belastningsneurose var fortsat lav i perioden 1963/64, hvor den lå på 16 %. Til sammenligning lå den gennemsnitlige tilladelsesprocent på landsplan på 53 % i perioden 1963/64. I det diagnosestatistiske materiale for denne årgang er det ligeledes registreret, at 50 patienter, altså 10 % af abortansøgerne havde en psykose. Dvs. 65 % af de 500 ansøgere havde enten en belastningsneurose eller en psykose, mens andre diagnosegrupper ikke er inddraget. Herudover er der i materialet ligeledes skelnet mellem om ansøgerne var gifte eller ugifte. Her viser det sig, at 67 % af de 238 kvinder, der fik stillet svær belastningsneurose var gifte, mens de resterende 33 % var ugifte.¹²⁹ Overrepræsentationen af gifte kvinder følger den procentvise andel af det samlede antal gifte kvinder, der henvendte sig til mødrehjælpen i perioden 1963/64. Her var 70 % gifte og 30 % ugifte.¹³⁰

I perioden 1967-68 er det diagnosestatistiske materiale opgjort i forhold til det samlede antal af ansøgere, der blev indstillet til abort efter en § 1.1.1. den medicinske indikation. Der indgår dermed ikke sager, hvor en abortanmodning er blevet afvist. Materialet viser bl.a., at 2851 kvinder blev indstillet til abort hos den københavnske Mødrehjælp efter den medicinske indikation. 63 % af denne gruppe havde en neurose¹³¹, 27 % en psykose og de resterende var enten åndeligt retarderede, havde en karakterneurose eller led af psykopati. Kun 66 ansøgere ud af de 2851 led ikke af en ”*sikker psykisk abnormitet*.” I provinsen fik 2740 en abort efter § 1.1.1. og heraf havde 1396, altså 51 % af de indstillede ansøgere en neurose, 20 % havde en psykose og hos 7 % kunne der ikke lokaliseres en *sikker psykisk abnormitet*. I det diagnosestatistiske materiale er det ligeledes registreret, i hvor mange tilfælde den psykiske lidelse har en somatisk, altså legemlig karakter. Eksempelvis er der i provinsen opgjort 777 tilfælde ud af 1396, hvor neurosen menes af komme til udtryk somatisk fx ved hovedpine, sygdomme i bevægelsesapparatet, over- undervægt, nyre- og blærelidelser, hudsygdomme, nervelidelser og mange flere. I en pjece fra perioden 1967/68, som er opbevaret sammen med det diagnosestatistiske materiale, gives en uddybende forklaring af diagnosesystemet og heri omtales belastningsneurosen og relationen til de somatiske lidelser.

¹²⁹. Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen (5)

¹³⁰ Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen (3)

¹³¹ Her bruges ikke betegnelsen belastningsneurose, men blot ”Neuroser – Alle” uden medtagelse af karakterneuroserne

Forfatteren, hvis navn ikke er angivet, skriver:

” Det er kun sjældent muligt at karakterisere, den helbredsmæssige tilstand hos Mødrehjælpens klienter ved en enkelt diagnose(...) Man har i det forløbne år været tilbøjelig til at snakke om abortproblemet som et psykiatrisk spørgsmål og har f.eks. talt om belastningsneuroser, hvor det måske burde hedde belastningssygdom. Selvom de psykiske symptomer ofte er de afgørende, indgår meget hyppigt et betydeligt antal somatiske symptomer eller sygdomme(...) Det vil altså ikke være muligt kun at nøjes med en enkelt diagnose. Hver journal må forsynes med samtlige diagnoser, der er af aktuel betydning for sygdomsbilledet...”¹³²

Fra ca. midten af 1960erne opstår der altså et øget fokus på de psykiske lidelsers somatiske udtryk i det diagnosestatistiske materiale. Mens belastningsneurosen i perioden 1958/59 primært ses i forhold til tilladelsesprocenten og i forhold til det samlede antal abortansøgere, så begynder man fra midten af 1960erne også at indsamle oplysninger om de psykiske lidelsers somatiske karakter.

3.7. Dokumentation af en social problemstilling og et argument for det frivillige moderskab

Med indsamlingen af oplysninger om de psykiske lidelsers omfang herunder særligt belastningsneurosens udbredelse, dokumenterede Mødrehjælpen et socialt og dermed et samfundsmæssigt problem. Eftersom velfærdsstaten og de sociale institutioners primære opgave var og er at eliminere sociale problemstillinger, kan belastningsneurosen og den vidensproduktion, der blev opbygget omkring den, ses som et argument for nødvendigheden af det frivillige moderskab. De ufrivillige graviditeter medførte sociale problemer og psykiske lidelser. Igennem det frivillige moderskab og med kvindens mulighed for selv at vælge og planlægge en graviditet ville de sociale problemstillinger blive mindsket og antallet af neuroser ville falde. Dette synspunkt vandt anerkendelse op igennem 1950erne og som det var den daværende svangerskabskommissionens opgave, skulle den *”...undersøge, om og da hvorledes staten bør støtte eller organisere et lægeligt oplysningsarbejde med det formål at hindre, at svangerskab indtræder mod kvindens vilje...”*¹³³ Som Esbensen med rette påpeger i *”Thi Livet er stærkere end Loven”* vandt planlægningstanken og tilskyndelsen til at indordne børnefødsler under det personlige livsprojekt frem, før kvinderne kom på arbejdsmarkedet i 1960erne.¹³⁴ I forlængelse heraf kan belastningsneurosen anses som en

¹³²Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(5)

¹³³Svangerskabskommissionen, 1954 s. 5

¹³⁴Esbensen, 2014 s. 184

anerkendelse af det frivillige moderskab, fordi man blev bevidst om, at det selvbestemte moderskab kunne medvirke til at afhjælpe sociale problemstillinger og dermed mindske antallet af psykiske svækkelsestilstande.

Som nævnt tidligere anser Lau Sander Esbensen primært udviklingen af belastningsneurosen, som et blandt flere tegn på, at der i det 20. århundrede skete en bevægelse fra ét menneskesyn til et andet. I artiklen *Den kroniske belastningsneurose: En sygdomshistorie* bragt i Bibliotek for læger i juni 2001 begrunder han dette med at:

”Historien om den kroniske belastningsneurose er som sagt mere end historien om en sygdom. Den forbinder sig helt overordnet til nogle af de moderniseringsprocesser som slår igennem i løbet af 1920’erne og 1930’erne. Belastningsneurosen udtrykker en forandring i vores forståelse af det sociale, af menneskets livsomstændigheder. Den er en anerkendelse af individets sociale og personlige nød, en protest imod at overlade den enkelte til skæbnen, og det er i bund og grund den ide der ligger bag den velfærdsstat, man begynder at opbygge i 1930’erne”¹³⁵

Esbensen anser i den forbindelse primært aborthistorien som menneskehistorie frem for kønshistorie, men anerkender dog, at belastningsneurosen lagde grundstenene for kvindens selvbestemmelsesret. Aborthistorien og belastningsneurosen kan med god grund sættes i relation til udbygningen af social- og velfærdsstaten og det syn, der heri ligger på individets sociale og personlige nød. Men når det kønshistoriske perspektiv afskrives så konsekvent, overses en række centrale og interessante undersøgelsesområder ved emnet. Da den første svangerskabslov blev vedtaget i 1937, afspejlede holdningen til abort bl.a. et ønske om at værne om den population, der skulle sikre nationens overlevelse. I relation hertil blev kvinden set som en biologisk organisme og hun havde en særlig rolle som moder, både i forhold til sine egne børn, men også i forhold til at sikre slægten og nationens overlevelse. I dette lys måtte kvindens selvbestemmelsesret vige for nationens overlevelse, som Sniff Andersen Nexø pointerer det i sin afhandling *Det rette valg*.¹³⁶ Med revideringen af svangerskabsloven i 1956 fik kvinderne, juridisk set, ikke en højere grad af selvbestemmelsesret på abortområdet, men med belastningsneurosen og anerkendelsen af det frivillige moderskab, begyndte man at ’gøre’ kvindekønnet ’ på nye måder. Dette rejser derfor det afgørende spørgsmål om, hvordan denne kønsproduktion udspillede på mikroniveau, i Mødrehjælpens konsultation.

¹³⁵Esbensen, 200

¹³⁶Nexø, 2005 s. 286

4. Mødrehjælpens abortpraksis i et mikroperspektiv

Der er gennemgået journalsager fra året 1958 fra henholdsvis Mødrehjælpen i København og Mødrehjælpen i Randers. Ved denne gennemgang er der udvalgt 2 journalsager, der vil danne det primære udgangspunkt for den følgende analyse. Disse 2 sager vil blive gennemgået nedenfor. Det Makroperspektiv, som specialet indtil nu har lagt på aborthistorien og Mødrehjælpens abortpraksis dels igennem eksisterende forskning og dels ved inddragelse af abortstatistisk materiale, giver et overordnet billede af den reproduktive rationalitet, der prægede tiden omkring 1950'erne. Men de makrohistoriske repræsentationer kommer til kort, når disse skal forklare, hvordan magten virker i praksis. Samtidig medvirker en makrohistorisk fremstillingsform til at skabe et billede af, at magten er noget, der kun virker oppe fra og ned. Dette rejser derfor endvidere spørgsmålene om, hvordan subjektet står i forhold til strukturerne og hvorvidt subjektet kan øve nogen form for magt i forhold de gældende diskurser?

4.1. Journalsag nr. 1:

Sagen drejer sig om en 29årig kvinde med 3 små børn mellem 1 og 5 ½ år. Kvinden henvendte sig til Mødrehjælpen i Randers for at ansøge om abort, da hun har en meget stor arbejdsbyrde, eftersom hun skulle hjælpe sin mand med arbejdet på gården, da der ikke var råd til at ansætte hjælp. På baggrund af kvindens henvendelse blev hun henvist til en psykiatrisk undersøgelse. Kvinden var i første omgang blevet henvist til Mødrehjælpen af sin jordemoder, der skrev *"Hun fik efter min opfordring tilpasset pessar her, da økonomien ikke mentes at kunde tage fler børn. Nu møder hun her med en graviditet i 6. uge. Hun meddeler, at hun ikke syntes at pessaret kunne sidde rigtigt(...)* *Hun er dybt ulykkelig, og ønskede hjælp. Jeg meddelte hende, at da hun er sund og stærk og ung, var der næppe chance for at man kunde hjælpe hende. Da jeg har svært ved at sende den slags mennesker brutalt på gaden, og da jeg synes det er meningsløst at rette sig efter patientens ønske om at "få indsprøjtninger for at få det væk" hvilket jo absolut er værdiløst, sender jeg hende videre til dem."* På baggrund af en gynækologisk undersøgelse konkluderede lægen, at kvinden var 4 uger henne, virkede *"meget ophængt og forslidt, er udvejsløs"* men *"ingen somatisk indikation"*. Socialrådgiveren havde desuden aflagt hjemmebesøg og på baggrund af dette blev der skrevet: *"Familien har en mindre 3-længet ejendom, der er noget rodet på gårdspladsen(...) den daglige stue er almindelig med noget ramponerede møbler, den anden stue er fuldstændig tom, der har ikke*

været råd til at anskaffe møbler(...) både stuen og i køkkenet er meget rodet, på bordet står rester fra det sidste måltid(...) Der er ret snavset, og der ser forsømt og nusset ud." På baggrund af den psykiatriske undersøgelse noteredes det: "Ingen kendte tilfælde af nerve- sindslidelser i slægten. Pt. er den ældste af to søskende, datter af statshusmand. Hun betegner barndomshjemmet som godt(...) Hun har i barndommen og ungdommen ikke frembudt nervøse symptomer(...) Hun har altid været noget vekslende af stemning, altid noget sårbar og nærtagende, reagerer ret kraftigt på modgang. Lidt trist og giver sig ofte til at græde(...)gift i 1952 med nuværende ægtefælle, som hun har kendt i adskillige år før ægteskabet(...) Der har ingen problemer været tidligere på det seksuelle område, men siden sidste barns fødsel i 1957 har hun lidt en del af graviditetsfrygt." under kategorien subjektiv noteredes det: "Pt. kan slet ikke se nogen udvej, hvis de skal have et barn til nu. Hun har en meget stor arbejdsbyrde og har ikke tid til at tage sig af børnene(...) Hun var ked af det, da hun ventede det yngste barn, da hun syntes, det var for tæt på de 2 andre(...) Hun er træt og har forskellige smerter bl.a. i hovedet. Hun græder når hun er kommet i seng, "det må jeg jo ikke om dagen for børnenes skyld". "Desuden blev det tilføjet "Trætheden øges jævnt i løbet af dagen, men alligevel tvinger hun sig selv gennem dagens arbejdsbyrde lige fra kl. 6 om morgenen til hen på aftenen, hvor hun altid må hjælpe ægtefællen med arbejdet ude(...) og må regelmæssigt forsømme arbejdet i hjemmet, hvad der især går udover rengøringen(...) Hun er ofte nedtrykt og synes det hele ser håbløst ud(...) Tanken om at tage livet af sig har af og til strejft hende, men hun siger dog, at hun ikke kan realisere den tanke." under kategorien objektivt psykisk noteredes det: "...man kan ikke gennemføre nogen realitetsdrøftelse om gennemførelse af graviditeten med hende, før hun bryder ud i en endnu stærkere gråd. Der er ingen psykomotorisk hæmning. Hun virker noget appellerende, men de oplysninger, hun giver virker reelle." På baggrund af undersøgelserne og samtalen med kvinden konkluderedes det: "Pt. har i en periode haft tydelige belastningssymptomer, der især har været udtalt de sidste 2-3 mdr, men sandsynligvis tilstede lige siden sidste fødsel(...) En gennemførelse af graviditeten vil sandsynligvis medføre alvorlig fare for yderligere forværring og fixering af patientens asteniske og depressive symptomer, vil således medføre langvarig, invaliderende tilstand. Der er derfor efter mit skøn nærliggende fare for patientens helbred og således indication for abortus provocatus efter svangerskabslovens § 1 stk. 1 pkt. 1. Der er ikke lægelig indication for sterilisation, men man vil foreslå patienten oplært i brugen af antikonceptionelle midler. Diagnose: Belastningssyndrom, Astenia." Vurderingen blev sendt til samrådet, hvor der var enighed om, at kvinden kunne indstilles til abort.¹³⁷

¹³⁷Mødrehjælpen for Randers amt, 1958

4.2. Journalsag nr. 2:

Sagen drejer sig om en 27årig separeret kvinde, der efter 6 graviditeter, heraf 3 fødsler, 2 ufrivillige aborter og en provokeret abort henvendte sig til Mødrehjælpen i København med et ønske om, at blive indstillet til sterilisation. Kvinden blev både henvist til en specialpsykiatrisk undersøgelse og til en undersøgelse på Universitets Arvebiologiske Institut. I lægejournalen redegjorde man bl.a. for kvindens somatiske tilstand og det blev noteret, at hun tidligere havde været indlagt for *"underlivsbetændelse(...)siden da og med enkelte mellemrum haft smerter i underlivet..."* Om kvindens barndom noteredes det *"opvokset som nr. 20 ud af 21 børn. Datter af glarmester. Forholdene i barndomshjemmet prægede af stram økonomi, men i øvrigt gode og harmoniske. Klarede sig almindeligt i skolen(...) aldrig haft kontaktbesværigheder."* Om kvindens uddannelse og beskæftigelse noteredes det *"Forlod skolen 14 år gammel, og var herefter 1 ½ på kontor, siden fabriksarbejde, nu kontorarbejde ved hjælp af mødrehjælpen."* Om kvindens boligforhold noterede socialrådgiveren: *"Bm har hidtil boet i en pæn, moderne 2 vær. Lejlighed, men er netop nu flyttet til en tilsvarende 2 ½ værelses lejlighed. Hjemmet er pænt udstyret og pænt holdt."* Kvinden havde været gift 2 gange og det blev noteret; *"1. ægteskab: blev gift 17 år gammel p.gr.a. graviditet, ægteskabet yderst disharmonisk og dårligt, ægtefællen drikfældig og brutal, og voldsom(...)* 2. *ægteskab: gift 1952 med den nu fraseparerede ægtefælle, dette ægteskab var i begyndelsen nogenlunde harmonisk og godt, men blev efterhånden præget af svigermoderen, som bor her i landet, af hendes ustandselige krav på ægtefællen."* Under kategorien *subjektiv* noteredes det *"da hun opdagede ægtefællens utroskab, påvirkede det hende nervemæssigt meget voldsomt, hun tabte adskillige kilo i løbet af et par uger, var deprimeret med voldsomme grædeture(...) siden da næppe følt sig egentlig nervøs, men trættelig, synes hun i øjeblikket har en arbejdsbyrde, som går lige til grænsen(...) og da hun er meget ambitiøs på sine børns vegne og gerne vil give dem en god uddannelse, er hun bange for, at såfremt hun skulle blive gravid igen, vil alle hendes planer blive kuldcastede, hun ønsker sig af den grund steriliseret."* På baggrund af den psykiatriske undersøgelse blev det desuden noteret *"Hun ønsker ikke at få flere børn(...) vil ikke økonomisk være i stand til på forsvarlige måde at forsørge flere børn, navnlig hvis hun skal være alene. Hun tænker dog stærkt på at genoptage ægteskabet for børnenes skyld, og fordi ægtemanden stærkt presser på herfor, imidlertid tør hun ikke genoptage ægteskabet, hvis hun ikke bliver steriliseret. Hun kan ikke udholde samlivet med manden, hvis hun stadig skal lide af den voldsomme graviditetsangst(...) Hun har aldrig anvendt pessar, fordi hun ikke mener, det giver fuld sikkerhed alligevel(...) ægtemanden har anvendt præservativ"*

Under kategorien *objektiv* noteredes det: *"begavelse i underkanten af det normale. Er i øvrigt sød og nem at tale med, god emotionel kontakt, kan herudover næppe betegnes som depressiv eller medtaget og ikke særlig psykisk påfaldende"* på baggrund af den psykiatriske undersøgelse noteredes det herudover: *Intelligensen skønnes dog indenfor det normale. Hun er klar og orienteret(...) Hun ser træt og bleg ud. Virker noget overkørt, men ikke ældet eller forslidt. Hun er meget spændt og rastløs, meget talende, psykolabil(...) men virker ikke dybere deprimeret. Alt i alt virker hun ikke i sværere grad medtaget.* På baggrund af ovenstående blev det konkluderet, at kvinden havde en lettere belastningsneurose, mens hun også led stærkt af graviditetsangst (*Neurosis sexualis*). På baggrund af den psykiatriske vurdering mente psykiateren ikke, der var medicinsk indikation for sterilisation og denne konklusion blev videresendt til Justitsministeriets samråd, der skulle træffe den endelige afgørelse. Kvinden havde tidligere fået foretaget en abort på eugenisk indikation og derfor var der også blevet indhentet en vurdering fra Universitets Arvebiologiske Institut. De skrev *"Ifgl.(...) har en moster til Pt. fået foretaget ab. prov. og ster. På eugenisk indikation. En datter af denne moster har ifgl.(...) fået foretaget ab. prov. på eugenisk indikation. I betragtning af den svære arvelige belastning med hensyn til intelligensdefekter i Pt.s slægt, er der efter mit skøn stærk eugenisk støtte til at søge pt. steriliseret."* På baggrund af det Arvebiologiske Instituts vurdering godkendte samrådet ansøgningen og kvinden blev indstillet til sterilisation på eugenisk indikation.¹³⁸

Når en abortsøgende kvinde henvendte sig til Mødrehjælpen med et abortønske, skulle hun først gennemgå en gynækologisk undersøgelse. Herigennem blev det fastslået, hvor fremskreden graviditeten var og efterfølgende vurderede lægen, om der skulle indhentes yderligere oplysninger om kvindens helbredsmæssige tilstand fx ved egen læge eller hos en psykiater. I kraft af de psykiatriske lidelsers omfang og udbredelse i perioden omkring 1958, blev kvinderne ofte bedømt af en psykiater. Både vurderingen, lavet på baggrund af lægeundersøgelsen og den psykiatriske undersøgelse blev sammenfattet og videresendt til Justitsministeriets samråd, der endeligt skulle afgøre ansøgningens udfald. I denne sammenfatning blev der angivet oplysninger om kvindens *motiv, eventuelle tidligere henvendelser, kvindens barndom, uddannelse og beskæftigelse, ægteskab, børn, antikonception*, altså hendes kendskab til prævention, *bolig, økonomi, helbred, arvelige dispositioner, subjektiv*, altså kvindens forklaring, *objektiv*, lægens vurdering og sluttelig en *konklusion*.

¹³⁸Mødrehjælpen i København, 1958

I artiklen *Den social-medicinske baggrund for arbejdet i mødrehjælpsinstitutionerne*, udgivet i 1964 i Ugeskrift for Læger, skrevet af Vagn Christensen og Rikke Skalkam, hæftede forfatterne sig ved, at der:

”Ved den foretagne gennemgang af klientelet ved en mødrehjælpsinstitution har det været slående, at der er en afgørende forskel på arten og mængden af de oplysninger, der foreligger vedrørende klienterne: Medens abortklientellet er særdeles vel beskrevet såvel med hensyn til symptomer hos begge ægtefæller som med hensyn til miljøforhold, er såvel hjælpesager som faderskabssager i de fleste tilfælde kun undersøgt i den udstrækning, det konkrete spørgsmål om hjælp har nødvendiggjort det.”¹³⁹

Et tilsvarende billede tegner sig ved gennemgang af journalsagerne fra 1958, hvor abortsagerne er præget af en organiseret og omfangsrig informationsindsamling, mens klienterne i øvrige sager, som oftest er mindre fyldigt beskrevet. Årsagen til den grundige dokumentering af klientellet i abortsagerne skal findes i diagnosernes og symptomernes betydning for sagernes bedømmelse og udfald, hvilket nødvendiggjorde en dybdeborende beskrivelse af de abortsøgende kvinder og disses leveforhold. Disse faktorer havde ikke afgørende betydning i fx faderskabssager og derfor var informationsindsamlingen på disse områder ikke lige så omfangsrig.

4.3. Talesituationen i Mødrehjælpens konsultation

I det følgende afsnit vil det, med afsæt i den eksisterende forskning på området, blive diskuteret, hvilken talesituation det var, der opstod i Mødrehjælpens konsultation, når en abortsøgende kvinde henvendte sig med et abortønske.

Som det tidligere er beskrevet, med henvisning til den eksisterende forskning på området, kan både abortlovgivningen og Mødrehjælpens konsultation anskues som en måde, hvorpå subjektet reguleres imod en bestemt, normaliseret reproduktiv adfærd. Fx pointerer Bente Rosenbeck i artiklen *Kønnet mellem omsorg og kontrol* fra 1999, at der med hjælpearbejdet i Mødrehjælpen også fulgte en social kontrol og regulering af subjektet. Rosenbeck bliver desværre ikke særlig konkret i forhold til, hvordan denne sociale kontrol udspillede sig i Mødrehjælpens konsultation. Lidt mere konkret er Rosenbeck i artiklen *Omsorg eller Omklamring* fra 1996, hvor hun, med inspiration fra Foucault, betragter talesituationen i Mødrehjælpens konsultation som en *bekendelsessituation*. I artiklen, fremhæver Rosenbeck, at denne bekendelsesform er det nærmeste vi

¹³⁹Christensen og Skalkam, 1964: Undersøgelse af mødrehjælpen i Ringkøbings klientel i perioden 1962/63 foretaget med henblik på at beskrive klientellet i forhold til social-medicinske synspunkter.

kommer skriftemålet i et moderne sekulariseret samfund, hvor videnskaben har overtaget religionens patent på sandheden.¹⁴⁰ Hun pointerer, at *”De religiøse praktikers moralske organisering af individet blev overflyttet til lægevidenskaben, først og fremmest i det nære forhold mellem familien og den praktiserende læge eller f.eks. Mødrehjælpens konsultation.”*¹⁴¹ Igennem bekendelsessituation skaber Rosenbeck tilsyneladende kontinuitet mellem det førmoderne og det moderne samfund, men fremhæver, at der hvor religionen før havde patent på sandheden, har videnskaben nu overtaget dette patent. Det har bl.a. manifesteret sig i sociale institutioner som Mødrehjælpen. Umiddelbart er det dog bemærkelsesværdigt, hvis Foucault, der er Rosenbecks inspirationskilde, i sine teoretiske overvejelser omkring *bekendelsen* skulle bruge denne med henblik på at skabe en kontinuitet mellem det førmoderne og det moderne samfund, når han, som en del af den poststrukturalistiske tradition ofte argumenterer for diskontinuitet. I værket *Seksualitetens historie*, hvor Foucault præsenterer begrebet *bekendelse*, finder man da også ud af, at det ikke er det primære formål at skabe kontinuitet igennem introduktionen af dette begreb. Igennem inddragelsen af *bekendelsen* ønsker Foucault derimod at vise, hvordan der i det moderne samfund er opstået utallige institutioner, hvor der tilskyndes til at tale om kønnet og om sex. Foucault bruger altså bekendelsessituationen som et led i repressionshypotesen med henblik på at argumentere for, at det borgerlige, kapitalistiske og industrielle samfund ikke har mødt det seksuelle med en fundamental undertrykkelse, som nogle forskere har postuleret. Derimod blev der, igennem nye institutioner, iværksat et helt apparat til at producere sandheden om kønnet og om det seksuelle. *”ikke alene har det talt om sex og tvunget til at tale om sex, det har også sat sig for at formulere den regulerende sandhed herom.”*¹⁴² Foucault bruger altså bekendelsessituationen med henblik på, at fremhæve det produktive element i talen om sex og køn frem for den undertrykkende forståelse af samme kategorier. Foucault fremhæver:

*”Bekendelsen var og er stadig den generelle støbeform, som regulerer produktionen af sand diskurs. Imidlertid er den blevet betragtelig omformet: I lang tid var den forblevet indfaset i bodpraksis. Men lidt efter lidt, med protestantismen, modreformationen, det 18. århundredes medicin, veg den fra sin rituelle og eksklusive plads, den bredte sig ud, man benyttede den i en hel række forhold: mellem børn og forældre, elever og pædagoger, syge og psykiatere, lovovertrædere og eksperter.”*¹⁴³

¹⁴⁰Rosenbeck, 1996 s. 101-104

¹⁴¹Ibid.

¹⁴²Ibid. s 77

¹⁴³Foucault, 1990 s. 71

I dette lys er det vigtige ved bekendelsessituationen ikke, at den har fællestræk med skriftemålet, men det er derimod udbredelsen og tilskyndelsen til at tale om køn og sex, herunder talens produktive magt, der er pointen.

Hvis man fokuserer på magtens produktive muligheder og sætter denne i relation til de 2 journalsager, der en blevet gengivet ovenfor, udgjorde ægteskabet et af de områder, hvor Mødrehjælpen i deres møde med de abortsøgende kvinder, bidrog til at producere sandheden om kønnet, reproduktionen og seksualiteten. Igennem en tilskyndelse til at tale om disse kategorier produceredes bl.a. normen for, at ægteskabet var den rette ramme for reproduktionen. I konsultationen betød dette, at der ved alle forespørgsler om abort og sterilisation blev spurgt ind til kvindens ægteskabelige status. I journalsag nr. 1 noterede socialrådgiveren, at kvinden var blevet *”gift i 1952 med nuværende ægtefælle, som hun har kendt i adskillige år før ægteskabet”*. I journalsag nr. 2 måtte kvinden redegøre for sine ægteskabelige forhold og bekende, hvorfor begge ægteskab nu var mislykkedes. Når ugifte kvinder henvendte sig med en abortanmodning, blev spørgsmålet om kvindens ægteskabelig status endvidere fulgt af et spørgsmål om muligheden for at indgå ægteskab med barnefaderen og kvinden måtte redegøre herfor ved fx at sige *”Der kan ikke blive tale om ægteskab. Han har en del gæld, idet han forlod hjemmet uden at medtage nogen ejendele, og han har måttet anskaffe sig alt, ligesom han skylder skat og hustrubidrag”*.¹⁴⁴ Eller: *”Regner med at blive gift med Bf. straks...”*¹⁴⁵ I Mødrehjælpens spørgsmål om kvindernes ægteskabelige status samt det efterfølgende spørgsmål, om hvorvidt der var en mulighed for, at kvinderne kunne indgå ægteskab, hvis en kvinde var blevet gravid som ugift, lå der implicit en antagelse om, at ægteskabet var den rette omstændighed for reproduktionen. I gentagelsen af spørgsmålene om de abortsøgende kvinders civilstatus, blev Mødrehjælpens konsultation et rum, hvori sandheden om forplantningen blev produceret og i dette tilfælde blev ægteskabet italesat, som konstituerende norm for reproduktionen. Indenfor rammerne af normen er der, som Butler fremhæver i *Kønsballade*, indbygget et sæt af sanktioner og tabuer, der regulerer og bestemmer kønnet adfærd.¹⁴⁶ I disse sanktioner og tabuer lå der et forbud mod et kvindeligt seksuelt begær, der var adskilt fra kategorierne reproduktion og ægteskab. Når en ugift kvinde derfor var så uheldig at blive gravid, var hendes handlinger resultatet af et seksuelt begær, der ikke modsvarede normerne for idealets begær. Dette kunne ofte medføre en følelse af skam hos den ugifte, gravide kvinde. Hertil er det dog interessant at hæfte sig ved, at skamfølelsen synes at fylde mere i starten af

¹⁴⁴Sag fra Mødrehjælpen i Randers 1958

¹⁴⁵Sag fra Mødrehjælpen i København 1941/42

¹⁴⁶Butler, 2010 s. 123

1940erne i forhold til, hvad den gør i midten af 1950erne. I perioden 1940-44 angav 3,9 % skam som årsag til abortønsket og i perioden 1952/53 lå dette tal på kun 0,5%. Det tyder altså på, at der skete en bevægelse i skammen i den pågældende periode og dermed også i synet på den ugifte mor. Hun bevægede sig dog ikke fuldstændigt ud af tabuets rampelys, hvilket bl.a. viste sig i diskussionen af, hvilke muligheder kvinder skulle have for at få oplysning om prævention. Som også fremhævet i afsnittet om *Svangerskabsloven af 1956*, blev den øgede adgang til oplysning om prævention legitimeret med henvisning til, at abortproblemet primært var en problemstilling for gifte kvinder og ikke ugifte kvinder.¹⁴⁷ Dette var en retfærdiggørelse af muligheden for adgang til prævention, der ikke kunne finde sit fodfæste i slutningen af 1930erne, fordi flere frygtede, at mere oplysning om prævention ville medføre en øget umoral og tøjlesløshed på det seksuelle område.¹⁴⁸ I midten og slutningen af 1950erne var den ugifte kvindes seksuelle adfærd tilsyneladende ikke lige så faretruende, som den var i 1930-40erne, men selvom der kan spores et brud, mødte Mødrehjælpen fortsat de abortsøgende kvinder med spørgsmål, der forsøgte at regulere og disciplinere hendes handlinger mod en normaliseret adfærd, hvor ægteskabet var den rette omstændighed for reproduktionen.

I værket *Den disciplinerede reproduktion. Abort- og sterilisationspolitikens dolda dagordning* peger forfatteren Eva Palmblad på, at praksis kan tolkes som en normaliseringsproces, hvor menneskelige egenskaber etableres og indkodes i det menneskelige sind.¹⁴⁹ I den forbindelse diskuterer Palmblad ikke effekten af normaliseringsprocessen og om hvorvidt denne rent faktisk lykkedes med at disciplinere subjektet hen imod den ønskede adfærd. Set i forhold til skammens bevægelse blev den regulerende norm, der blev udøvet i Mødrehjælpens konsultation, ved at spørge ind til kvindernes ægteskabelige status, tilsyneladende mindre og mindre effektiv og den normaliserede adfærd, der blev forsøgt indkodet i det menneskelige sind, virkede ikke i samme grad som tidligere. Talesituationen i Mødrehjælpens konsultation er i den forbindelse kendetegnet ved, at bestemte normer blev forsøgt fastholdt, mens der med tilskyndelsen til at tale om kønnet, ligeledes blev skabt et grundlag for forandring. I den forbindelse er det relevant altid at vurdere om den produktive magt, herunder disciplineringen og reguleringen af subjektet virkede efter hensigten eller om der kan spores et begyndende brud med gældende normer.

I artikel *Pænt klædt på men med en skrigende læbestift der ikke står i farven til påklædningen* fra

¹⁴⁷Bræstrup, 1954 s. 152

¹⁴⁸Rigsdagstidende, 1936-37: Forhandlinger i Folketinget III – spalte 6233

¹⁴⁹Ibid.

1989 trækker forfatteren Christina Kiaer, ligesom Bente Rosenbeck, bekendelsessituation frem som forklaringsramme for den talesituation, der opstod i Mødrehjælpens praksis. Men stik imod det, der var Foucaults formål, nemlig at demonstrere, at bekendelsen er en talesituation, hvor sandheden om kønnet produceres, der i højere grad skal forstås i forhold til dens tilskyndelse til at tale om kønnet, frem for i forhold til ønsket om at undertrykke kønnet, så fremhæver Kiaer alligevel, at;

”psykiateren og socialrådgiveren kan tilsammen vise, at kvindens seksualitet er årsagen til alle hendes problemer; socialrådgiveren kan skrive på en sådan måde at kvindens seksualitet fremkommer som ustyrlig og uansvarlig, fordi den afviger fra den serielle monogami og psykiateren kan så oversætte det til at kvinden er psykopatisk præget(...) Derfor må man se i øjnene, at fortolkerne har en ”næsten fuldstændig magt over kvinden.”¹⁵⁰ Ved at reducere magten til et spørgsmål om undertrykkelse overser Kiaer magtens mekanismer og underkender Foucaults pointer om magtens produktive muligheder. Kiaer overser endvidere noget Eva Palmblad fremhæver som en vigtig pointe i sin bog *Den disciplinerede reproduktionen – Abort- og steriliseringspolitikens dolda dagsordning* fra 2002; nemlig at den disciplinerende magt tenderer til at omslutte alle involverede parter i sit net og den kan ikke reduceres til intentionerne eller interesserne hos særskilte individer, grupper eller institutioner i samfundet. Magten er på en måde subjektløs, mener Palmblad og der er ikke en aktør eller en gruppe, der styrer samfundets kraftfelt og kan tilskrives ansvaret for magtens effekter.¹⁵¹ Palmblad følger i den forbindelse Foucaults opfordring til at se på magtens produktive muligheder og hun forholder sig kritisk til tendensen til at reducere magt til et spørgsmål om forbudsstrategier, censur og negative sanktioner, men vælger at betragte den som noget strategisk, positivt, produktivt og konstituerende.¹⁵² I den forbindelse pointerer Palmblad at der, som følge af en abortsøgende kvindens henvendelse til konsultationen, fulgte en dokumentering af individet, hvor den enkelte blev gjort til et objekt for viden. Denne vidensproduktion skete igennem observationer og udspørgning og havde til hensigt at klassificere, analysere og bedømme individets afvigelser.¹⁵³ I forlængelse heraf fremhæver Palmblad endvidere, at der i det moderne samfund, med fremvæksten af ”menneskevidenskaberne” er opstået et nyt disciplineringsystem, med en effektiv og gennemgribende magtudøvelse. Magtudøvelsen finder sted blandt de professioner og sociale institutioner, der ligger direkte i forlængelse af ”menneskevidenskaberne” og den er rettet mod individet. Institutionernes opgave er som oftest, at neutralisere sociale

¹⁵⁰Ibid.

¹⁵¹Ibid. s. 110

¹⁵²Palmblad, 2000 s. 74

¹⁵³Ibid. s. 78

problemer og i denne proces udskilles, klassificeres og behandles afviger. Palmblad fremhæver også, at den informationsindsamling, der opstod når en kvinde henvendte sig med et abortønske, havde karakter af *prøvelser*. Palmblad karakteriserer prøvelserne som henholdsvis en respektabilitetsprøvelse og en angerfuldhedsprøvelse. Respektabilitetsprøvelsen bestod af en vurdering af kvindens troværdighed, respektabilitet og moral. Alle disse var kategorier, der kunne være med til at bestemme kvindens anormalitet eller normalitet.¹⁵⁴ Angerfuldhedsprøvelsen bestod i en bekendelse af normbruddet, hvor individets anger vurderes med afsæt i, om individet selv tager ansvaret for sine handlinger eller om det skyder det over på omgivende personer eller omstændigheder.¹⁵⁵ Palmblads analyse af talesituationen, herunder karakteren af dokumenteringen af individet, kan bidrage til en forståelse af, hvordan, der med hjælpesarbejdet i Mødrehjælpen ligeledes fulgte et disciplineringsystem, hvor individet reguleredes imod en normaliseret adfærd. Men Palmblad viser hovedsagligt, hvordan de diskursive magtstrukturer, der er blevet lokaliseret igennem en analyse af abortlovgivningen, viste sig på mikroniveau. I forlængelse heraf udelader Palmblad at diskutere, om eller hvordan subjektet kan agere i forhold til de gældende diskursive magtstrukturer. Som fremhævet i teori afsnittet kritiserer Butler Foucault for primært at hæfte sig ved sprogets magt og subjektets manglende kontrol over dette. Dette er en kritik, der ligeledes kan overføres til Palmblads analyse, for selvom det er den sproglige diskurs, der sætter rammerne for subjektets mulighed for at tale, er det ligeledes inden for disse rammer, at subjektet har en mulighed for at udøve en vis form for magt over sproget.

Når førnævnte fremstillinger alle begrænser sig til at illustrere, hvordan strukturerne styrer individet på mikroniveau, kommer de derfor til kort, dels når de skal forklare og lokalisere forandring, og dels når de skal forklare om subjektet er fuldstændig styret af de kulturelle normer eller om det har en mulighed for at agere i forhold til disse. Som nævnt tidligere, med henvisning til Butler, er forudsætningen for, at normer kan opretholdes, at de citeres igen og igen, men i forlængelse heraf, viser nødvendigheden af gentagelsesarbejdet samtidig, at materialiseringsprocessen aldrig er færdig og at kroppe aldrig helt kan forenes med de normer, som de underlægges.¹⁵⁶ Gentagelsernes nødvendighed skaber derfor også en ustabilitet og usikkerhed, og med denne opstår en mulighed for re-materialisering, hvor den regulerende lov kan udfordres og reformuleres og kroppen kan indskrives i nye betydningsammenhænge.¹⁵⁷ I forlængelse af

¹⁵⁴Ibid. s. 84

¹⁵⁵Ibid. s. 93

¹⁵⁶Butler, 1993 s. 1-2

¹⁵⁷Butler, 1993 s. 1-2

Foucault og hans syn på magtens produktive muligheder, tilføjer Butler altså endnu et aspekt til denne diskussion, nemlig re-materialiseringen og den proces, hvori muligheden for at indskrive kønnet og seksualiteten i nye betydningssammenhænge opstår. Dette er et særligt interessant perspektiv at lægge på Mødrehjælpens abortpraksis i 1950erne og på belastningsneurosen, fordi talesituationen og den tunge dokumentering af individet, der opstod som følge af en abortanmodning, ikke kun kan betegnes ved dens regulerende og disciplinerende karakter, men også kan anskues som en re-materialiseringsproces, hvori muligheden for at reformulere og udfordre den normative, diskursive, regulerende lov opstod. Dette viser sig bl.a. igennem etableringen af normen for det frivillige moderskab igennem oplysning om prævention.

4.4. Det frivillige moderskab - igennem oplysning om prævention.

I de tidligere afsnit, der behandler Mødrehjælpens abortpraksis i et makroperspektiv og i den sammenhæng illustrerer, hvor udbredt belastningsneurosen var, er der blevet argumenteret for, at belastningsneurosen kan anses som en begrundelse for nødvendigheden i, at man arbejdede for at fremme kvinders mulighed for at praktisere det frivillige moderskab. Det frivillige og planlagte moderskab begyndte langsomt at vinde anerkendelse og udbredelse som samfundsmæssig norm op igennem 1950erne, hvilket også viste sig i den politiske debat, hvor der, på tværs af partier, var et ønske om at øge kvindens selvbestemmelse ved at oplyse hende om mulighederne for at forhindre uønskede graviditeter igennem brug af prævention. Med Mødrehjælpens dokumentation af belastningsneurosens udbredelse, var man blevet bekendt med, at de uønskede graviditeter kunne medføre psykiske svækkelsestilstand og igennem oplysning om prævention kunne man mindske antallet af disse. Leunbach argumenterede i den forbindelse for, at brugen af pessar kunne rede mange ægteskaber, eftersom det virkede *”forbyggende og helbredende på mange former for neurose.”* Dette skyldtes, at præventionen befriede patienten for angsten for den uønskede graviditet, hvilket endvidere medførte, at hun i stedet ville kunne hengive sig fuldstændigt til kønsakten.¹⁵⁸ I dette perspektiv kan belastningsneurosen og den gentagne og tunge dokumentation af kvindernes psykiske tilstand, der fulgte hver gang en abortsøgende kvinde, henvendte sig til Mødrehjælpens konsultation, med inspiration fra Butler, anses som en proces, hvori bl.a. moderskabet blev indskrevet i bestemte betydningssammenhænge. Som Butler fremhæver i *Bodies that matter* fra 1993, har kønnet og kroppen ikke en fast og statisk betydning, men den materialiseres og opnår derimod sin betydning ved gentagne gange at blive indskrevet i bestemte

¹⁵⁸Leunbach, 1954 s. 161- 162

betydningsammenhænge.¹⁵⁹ I de 2 sager ovenfor viser dette gentagelsesarbejde sig på følgende måder:

I journalsag nr. 1 konkluderede lægen, at kvinden havde en belastningsneurose og *"En gennemførelse af graviditeten vil sandsynligvis medføre alvorlig fare for yderligere forværring og fixering af patientens asteniske og depressive symptomer, vil således medføre langvarig, invaliderende tilstand"*. Hvis man tvang kvinden til at gennemføre den uønskede graviditet ved at nægte hende en abort, var der altså fare for både hendes fysiske og psykiske helbred. Beviserne på kvindens belastningstilstand var bl.a. en stor arbejdsbyrde, håbløshed, træthed, nedtrykthed, sårbarhed og nærtagenhed. Endvidere var belastningstilstanden ved at få somatiske udtryk og kvinden havde fået *"forskellige smerter bl.a. i hovedet"*. Kvinden havde haft symptomerne siden sin sidste graviditet, der havde gjort hende ulykkelig, fordi hun synes *"det var for tæt på de 2 andre"*. I forlængelse af lægens konklusion blev det anbefalet, at kvinden blev oplært i brugen af prævention, så hun fremadrettet kunne praktisere det frivillige moderskab. Sagen dokumenterede altså, at de uønskede graviditeter og det ufrivillige moderskab kunne medføre psykiske belastningstilstande.

Sag nr. 2 udgør ligeledes en argumentation for det frivillige moderskab. Kvinden søgte ikke abort, men derimod sterilisation og lægen vurderede, at kvinden næppe kunne *"betegnes som depressiv eller medtaget og ikke særlig psykisk påfaldende"* og derfor kunne hun ikke indstilles til sterilisation. Kvinden blev derfor spurgt om hun havde kendskab til prævention og hun svarede, at hun ikke mente, at det gav *"fuld sikkerhed"*. Kvinden ønskede i stedet, at anvende sterilisationen som antikonceptionelt middel og sagde i den sammenhæng, at hun gerne ville, men ikke turde *"genoptage ægteskabet, hvis ikke hun bliver steriliseret... hertil blev det fremhævet "Hun kan ikke udholde samlivet med manden, hvis hun stadig skal lide af den voldsomme graviditetsangst..."* Sagen udgør i den forbindelse et eksempel på, at lægen forsøgte at trække grænsen for det frivillige moderskab. Den norm, der blev forsøgt indskrevet i praksis dikterede, at frivilligheden skulle praktiseres igennem prævention og ikke sterilisation. Men som Butler også skriver det med henvisning til, at normer kun kan oprettes, hvis de gentages igen og igen, kan kroppe aldrig helt forenes med de normer, som de underlægges og dette skaber en ustabilitet og dermed en mulighed for at stille spørgsmålstegn ved den hegemoniske kraft, der regulerer normen.¹⁶⁰ Sagen illustrerer altså de regulerende normers ustabilitet og i kraft af, at det frivillige moderskab blev anerkendt som konstituerende norm, åbnede der sig ligeledes en mulighed for at re-artikulere frivilligheden og

¹⁵⁹ Butler, 1993 s. 2

¹⁶⁰ Butler, 1993 s. 2

indskrive den i nye betydningssammenhænge. Det blev derfor muligt både at italesætte frivilligheden i relation til sterilisationen, som kvinden i ovenstående sag gjorde det og endvidere åbnede muligheden sig for, at det frivillige moderskab nu ligeledes kunne knyttes til den fri abort.

I etableringen af det frivillige moderskab som ny konstituerende norm for moderskabet, begyndte socialrådgiverne i Mødrehjælpens konsultation, op igennem 1950erne, at spørge ind til de sterilisations- og abortsøgende kvinders kendskab til prævention. Men med Mødrehjælpens udbredelse af kendskabet til prævention, var det ikke kun det frivillige og planlagte moderskab, der blev etableret som norm. Heri lå der også et forandret syn på den kvindelige seksualitet. Tidligere var forståelsen af den kvindelige seksualitet tæt knyttet til kvindens reproduktive funktion og til forståelsen af, at kvinden havde en naturlig lyst til at sætte børn i verden og blive mor. I dette lys kunne både prævention og abort anses som amoralsk. Med udbredelsen af kendskabet til prævention opnåede kvinder derfor også en øget seksuel frihed og det blev anerkendt, at kvinder også kunne have en seksuel lyst, der ikke kun var forbundet med lysten til at blive mor. Igennem udbredelsen af kendskabet til prævention var det dermed ikke kun det frivillige moderskab, der blev etableret og reproduceret som norm, det samme gjorde sig gældende i forhold til den kvindelige seksualitet.

4.5. Mødrehjælpsjournalen - en dialogisk fortælling

Som nævnt tidligere er en af de helt centrale problemstillinger, der opstår i arbejdet med mødrehjælpsjournalerne, håndteringen af de abortsøgende kvinders stemmer i kildematerialet. De forskningspublikationer, der er inddraget ovenfor har primært fokus på, hvordan det magtforhold, der udspillede sig i Mødrehjælpens konsultation havde en enten undertrykkende eller regulerende funktion på subjektet. Med dette perspektiv som eneste fokus forsvinder kvindernes stemmer ud af fortællingerne og teksterne kommer til at fremstå som monologiske fortællinger, hvor subjektet er uden stemme og uden mulighed for at udfordre de regulerende normer. Når man læser journalerne er det umuligt at ignorere de abortsøgende kvinders tilstedeværelse i kildematerialet og eftersom samtlige abortsager blev forsynet med kategorien *subjektiv*, indeholder de alle en redegørelse for kvindens egen oplevelse af situationen. Først under kategorien *objektiv* blev kvindens oplevelse underlagt en lægelig fortolkning. Journalsagerne er altså ikke udelukkende fortællinger konstrueret af læger og socialrådgivere, men kvinderne har også taletid. Ved at trække kvindernes stemmer frem og gøre dem til en del af analysen er det muligt at undersøge, hvilken rolle og hvilket handlerum kvinderne havde i forhold den talesituation, der blev etableret i Mødrehjælpens

konsultation. Dialogismen og Cheryl Mattinglys *dialogiske fortælling* er i den forbindelse et godt redskab til at læse journalsagerne, fordi det herigennem bliver muligt at fremhæve den produktive magts flerstemmighed. Med sag nr. 2 som eksempel vil det nedenfor blive illustreret, hvordan subjektet indgik i dialogen om, hvilken betydning kvindekroppen og moderskabet skulle tilskrives samt hvordan der med institutionens tilskyndelse til at tale om kønnet, ikke kun opstod en mulighed for regulering og disciplinering, men også en mulighed for at 'gøre' kønnet på nye måder, altså det Butler kalder re-materialisering.

I sag nr. 2 italesatte subjektet, den sterilisationssøgende kvinde, sig som "den ansvarlige mor". Kvinden fremhævede, at hun ønskede at blive steriliseret, fordi hun ikke mente, hun ville være i "stand til på forsvarlig måde at forsørge flere børn". Desuden fremhævede hun, at hun var ambitiøs på sine børns vegne og "gerne vil give dem en god uddannelse" og hvis hun skulle have flere børn ville hendes ambitioner blive "kuldskastede". Hun satte altså betydningen af det ansvarlige moderskab i relation til hensynet for nulevende børn og mente at dette måtte gå forud for hensynet til ufødte børn. I 1958 kunne hensynet til nulevende børn, juridisk set, ikke fremme mulighederne for at blive indstillet til abort eller sterilisation. Først med indførelsen af den sociale indikation i abortlovgivningen i 1970 blev det vedtaget, at muligheden for at drage omsorg for øvrige børn skulle medtages i den samlede vurdering af en abortanmodning.¹⁶¹ Den sterilisationssøgende kvinde håbede formentligt, at den ansvarlighed hun udviste overfor sine nulevende børn, ville fremme hendes mulighed for at blive steriliseret. Men i praksis, fra et socialt-mediciensk synspunkt, viste denne ansvarlighed, sammenholdt med oplysninger om "Bm har hidtil boet i en pæn, moderne 2 vær" og "Hjemmet er pænt udstyret og pænt holdt", at hun repræsenterede det normale i en sådan grad, at psykiateren vurderede, at der ikke var medicinsk indikation for sterilisation. Som grundlag for denne vurdering lå det syn på moderskabet, der var blevet formuleret med vedtagelsen af den første svangerskabslov i 1937, hvor betydningen af det gode moderskabet blev sat i relation til en kvindens evne til at føde sunde og raske børn og herigennem værne om nationens overlevelse ved at medvirke til at forhindre et fald i antallet af børnefødsler.¹⁶² Universitetets Arvebiologiske Institut havde dog en anden holdning og vurderede, at der i familien var en svær arvelig belastning "med hensyn til intelligensdefekter" og derfor var der en mulighed for, at kvinden ikke kunne føde sunde og raske børn, hvilket gav en grund til, at

¹⁶¹Se afsnittet om Svangerskabsloven 1970 og 1973

¹⁶²Se afsnittet om Svangerskabsloven af 1937

indstille hende til sterilisation. Som Cheryl Mattingly fremhæver med henvisning til den dialogiske fortælling og det lille terapeutiske plot, der opstår i det kliniske rum, er disse præget af en moralsk usikkerhed, hvor forskellige stemmer repræsenterer forskellige moralske perspektiver.¹⁶³ I Mødrehjælpens konsultation udspillede der sig en konflikt om materialiseringen af det gode moderskab og forskellige moralske perspektiver viste sig. Kvinden knyttede det gode moderskab til omsorgen og ansvaret for nulevende børn, hvilket for hende legitimerede sterilisationen. For psykiateren repræsenterede kvinden det normale og det gode moderskab og kunne med denne begrundelse ikke steriliseres. Universitetets Arvebiologiske Institut så kvinden, som repræsentant for det anormale og det usunde moderskab, hvilket var grunden til, at hun kunne steriliseres. Det Arvebiologiske Institut havde den juridiske magt til at afgøre sagens udfald, men denne magt afholdte ikke subjektet fra at sætte moderskabet ind i nogle nye betydningssammenhæng, der stod i kontrast til det juridiske udgangspunkt. På en og samme tid blev Mødrehjælpens konsultation dermed et rum, hvori normer blev reproduceret, mens der med eksistensen af dette rum, herunder tilskyndelsen til at tale om kønnet, samtidig blev skabt en mulighed for, at skabe nye betydningssammenhænge og herigennem udfordre den diskursive lov. Mødrehjælpen skal dermed ikke kun ses som en institution med en disciplinerende og regulerende funktion, hvor subjektet styres og der indkodes normer i dets sind. Men konsultationen skal også ses som et rum, hvor subjektet havde en mulighed deltage i den dialogiske proces, hvori moderskabet blev materialiseret ved at italesætte det på en måde, der umiddelbart stod i kontrast til de regulerende normer.

4.6. Subjektets handlemuligheder i forhold til loven

I den talesituation, der fulgte af en abort- eller sterilisationssøgende kvindens henvendelse til Mødrehjælpens konsultation, opstod der ikke kun en mulighed for, at subjektet eksplicit kunne bidrage til at sætte kønnet ind i nye betydningssammenhænge. Subjektet havde også muligheden for at lyve om sin helbredsmæssige situation og herigennem udnytte den regulerende, diskursive lov med henblik på at opnå en abort. Det mulige fiktive element i journalsagerne er i den sammenhæng interessant at gå mere i dybden med, da der i løggen implicit lå krav om retten til selv at bestemme, hvorvidt man ville have gennemført en abort.

I sag nr. 1 blev kvinden indstillet til abort efter den medicinske indikation med den begrundelse, at

¹⁶³ Mattingly, 1998 s. 116

hun havde en belastningsneurose. På baggrund af samtalen med kvinden skrev psykiateren bl.a.: ”*Hun virker noget appellerende, men de oplysninger, hun giver virker reelle.*” Med denne bemærkning antydede psykiateren, at kvinden havde muligheden for at overdrive eller lyve om sine psykiske vanskeligheder med det formål at opnå en abort, men han vurderede, at hun var reel. Den tvivl, der opstod hos psykiateren, siger i dette tilfælde noget om subjektets mulighed for at øve en sproglig magt med afsæt i den diskurs, der var etableret omkring belastningsneurosen. Med anerkendelsen af belastningsneurosen som mulig medicinsk indikation for abort, var det blevet legitimt for kvinderne, at fremsætte et abortønske med henvisning til sociale vanskeligheder. Med revideringen af svangerskabsloven i 1956 blev det samtidig vedtaget, at kvindens forhold skulle vurderes med afsæt i alle de forhold og omstændigheder, som en kvinde måtte leve under, så der ikke alene blev taget hensyn til fysisk eller psykisk sygdom, men også til truende fysiske eller psykiske svækkelsestilstande. Som Judith Butler fremhæver, eksisterer subjektet sprogligt i kraft af den gældende diskurs, mens det ligeledes er denne eksistens, der giver subjektet en mulighed for at øve en magt indenfor det sproglige domæne.¹⁶⁴ Med kendskab til den etablerede diskurs havde kvinderne altså muligheden for at tilrettelægge deres fortælling sådan, at det ville fremme muligheden for at blive indstillet til en abort og det var psykiaterens opgave at vurdere om diskursen blev misbrugt.

Kvinderne var dog ikke de eneste aktører, der kunne udnytte diskursen med henblik på at opnå en abort. Det sammen kunne psykiaterne, lægerne og socialrådgiverne, i de tilfælde, hvor de personligt mente, at abortanmodningen virkede rimelig uden den juridiske lov dog tillod den. Fx sagde Tine Bryld om sin ansættelse som socialrådgiver på Mødrehjælpen i perioden 1965-68, at: ”*Der skulle virkelig gode argumenter på bordet for at få en abort, så jeg skrev tårepersende historier for at få en abort igennem og pyntede en del på det. Hvis en 15 årig pige ansøgte om abort, skulle jeg på husbesøg hos hendes forældre, og så skrev jeg, at der var møjbeskidt, moderen var umoden som en 10 årig og hjemmet i øvrigt uegnet til børn.*”¹⁶⁵

Muligheden for at udnytte diskursen kunne altså finde sted på flere aktørniveauer og endvidere blev løgner organiseret i 1960'erne. Dette skete med etableringen af de såkaldte abortklinikker. Som Vera Skalts beskriver i *Mødrehjælpens epoke* udgivet i 1982, iværksattes der forskellige initiativer i 1960'erne, der arbejdede for fri abort. Et af disse initiativer blev startet af ”Individ og Samfund”, der åbnede 11 abortkontorer landet over og bl.a. arrangerede abortrejser til England, hvor grænsen

¹⁶⁴Butler, 1997 s. 28

¹⁶⁵Bryld, 2003

for, hvornår man kunne få udført en legal abort var mere lempelig. Desuden rådgav de private abortklinikker kvinder i selv at fremkalde en abort, mens de ligeledes oplærte kvinderne i at opbygge en pålidelig fortælling til de ansatte på Mødrehjælpen, hvilket ville fremme deres muligheder for at få en abort gennemført.¹⁶⁶ En af disse klinikker lå i Aalborg og nedenfor er der gengivet et ikke tidligere offentliggjort dokument, der belyser, hvilke retningslinjer rådgiverne på abortklinikkerne arbejdede ud fra. Med god grund blev dokumentet stemplet som ”fortroligt”.¹⁶⁷ For at øge muligheden for at opnå abort på eugenisk indikation rådede rådgiverne kvinderne til:

” Under denne indikation vil man i enkelte tilfælde råde kvinden til at foregive, at hun har haft røde hunde. Man skal dog være opmærksom på, at kvindens egen læge som oftest vil blive spurgt, om han har set udsløttet, hvis ikke han har det skal kvinden sandsynliggøre det ved at sikre sig, at hun har haft mulighed for at blive udsat for smitte inden for de første 12 uger af svangerskabet.”

For at øge muligheden for at opnå abort på defekt-indikationen anbefalede det:

”Det vil her især være relevant at henvise til den mulighed for abort, som kvinder der har brugt LSD, har. Det er en fordel, at kvinden ser ud til at tilhøre et miljø, som benytter hash(...) For at LSD skal have haft skadelig virkning på fostret, må det i hvert fald have været indtaget inden for perioden 3-10 uge efter befrugtningen. Det må yderligere bemærkes, at det skal være mindst 3 uger siden, man tog det, da det ellers kan kontrolleres. LSD ligner en vandplet på et lille stykke trækpapir, 2 x 2 cm, kaldet ”frimærke” blandt venner...”

For at øge muligheden for at opnå abort på medicinsk indikation blev det anbefalet:

”Omkring 80 % af tilladelserne gives efter denne §, hvilket indicerer, at det især er her, der skal sættes ind. Det vil være tilrådeligt, om rådgiveren får et godt overblik over kvindens personlige forhold(...) Man skal herunder gøre opmærksom på, at det især er de psykiske symptomer, Mødrehjælpen tager hensyn til. Det vil her især dreje sig om, at den pågældende kvinde skal forstå at simulere en psykisk svækkelsestilstand(...) Hun må regne med at have let til tårer,(en stille indadvendt gråd, ikke hysterisk), være opgivende, deprimeret, nedtrykt. Hun kan evt. anføre, at hun er søvnløs om natten, sover det meste af dagen, er ude af stand til at varetage arbejde, hus og familie. Begrundelsen for denne tilstand kan ligge i hendes personlige og sociale forhold, såsom dårlige boligforhold, dårlig økonomi, uharmonisk ægteskab og en til håbløshed grænsende tilværelse siden hun fik sidste barn(...) Disse begrundelser for kvindernes psykiske svækkelsestilstand må gerne optræde flere sammen. Vi vil advare mod at anføre selvmord som

¹⁶⁶Skalts, 1982 s. 103

¹⁶⁷Det vides ikke om denne klinik er et af ”individ og Samfund”s initiativer eller om det er et andet privat initiativ

eneste udvej, idet psykiateren meget hurtigt vil gennemskue det. Kan kvinden imidlertid indirekte indgive psykiateren den tanke, at hun vil begå selvmord, er det en udmærket idé.¹⁶⁸

Med etableringen af abortklinikkerne blev løgnen og dermed subjektets mulighed for at udnytte diskursen til sin fordel organiseret. Kvinderne, der mødte på abortklinikken, blev oplært i de konventioner, der styrede Mødrehjælpens abortpraksis og med kendskab til den gældende diskurs blev de instrueret i, hvordan den regulerende lov kunne citeres og herigennem udnyttedes imod dens egentlige formål. Når de abortsøgende kvinder videregav de urigtige fortællinger til Mødrehjælpen, fremsatte de implicit et krav om ret til selvbestemt abort og løgnen blev et redskab til opnå denne. Abortklinikkerne repræsenterede i den forbindelse en organiseret re-materialisering af kroppen, hvor kvindens ret til selv at bestemme, om hun ville have gennemført en abort, var udgangspunktet for denne materiliseringproces. Som Butler fremhæver i *Exitable Speech* fra 1997, opstår der i re-materialiseringen af kroppen en kæde af rituel resignifikation(resignification), hvor nye betydningsammenhænge skabes.¹⁶⁹ Denne kæde af rituel resignifikation fandt sted, hver gang en kvinde henvendte sig til abortklinikkerne og anbefalingerne til løgnen blev fremsagt af rådgiverne. Under hver samtale blev kæden tilført endnu et led, kvindekroppen blev re-materialiseret og der blev skabt en betydningsammenhæng, hvor forståelsen af aborten blev knyttet til forståelsen af kvindens ret til selvbestemmelse. Hvor kvindens selvbestemmelse tidligere måtte vige for hensynet til fosteret, måtte fosteret nu vige for kravet om retten til selvbestemt abort.

4.7. Mødrehjælpen og 'den normale undtagelse'

Som de ovenstående eksempler viser beskrives det 'normale' sjældent direkte i mødrehjælpsjournalerne. Det er derimod primært det anormale, der beskrives eksplicit og igennem dette, kan der opnås en forståelse af, hvad der kendetegnede gældende normalitetsforståelser. Som nævnt flere gange tidligere, med henvisning til Butler, er forudsætningen for at en kulturel norm kan opretholdes, at den citeres igen og igen. Men udover den gentagne citering af normen er opretholdelsen af denne ligeledes afhængig af, at alt det, der falder udenfor normen, det Butler kalder normens abjekt, også defineres og citeres. Herom skriver Butler: *"How does that materialization governed by regulatory norm in bodily formation produce a domain of abjected bodies, a field of deformation, which, in failing to qualify as the fully human, fortifies those*

¹⁶⁸Arbejdsrapport fra en abortklinik i Aalborg. Dette er, sammen med andet oplysningsmateriale om bl.a. prævention, afleveret til og bevaret hos Kvindemuseet i Danmark.

¹⁶⁹Butler, 1997 s. 14

*regulatory norms?*¹⁷⁰

Med henvisning til mikrohistorien og begrebet ”den normale undtagelse”, der blev introduceret i metodeafsnittet, kan det ekstreme tilfælde ofte sige mere om gældende betydningsstrukturer end det stereotype tilfælde kan, fordi det er i mødet med den ekstreme udtagelse, at normerne konstitueres og grænserne for den acceptable adfærd trækkes op.¹⁷¹ Det samme vil vise sig i den sag, der inddrages nedenfor. Her vil blive inddraget en sag fra 1940, hvor en formodet åndssvag og homoseksuel kvinde (Ifølge socialrådgiver, psykiater og bekendt) henvendte sig til Mødrehjælpen. Sagen skal udgøre et eksempel på, hvordan grænserne for det normale trækkes op i mødet med det ekstreme tilfælde og samtidig skal sagen bidrage til at illustrere, hvordan lægevidenskaben, trods sin umiddelbare objektive status, i sin vurdering af det ekstreme tilfælde, var præget af tidens forståelse af kvindelighed og den kvindelige natur.

I 1940 henvendte en 32årig, ugift kvinde og husassistent sig til Den københavnske Mødrehjælp for at søge om ophold inden fødsel. Socialrådgiveren noterede sig:

”Bm har først i Dag fået at vide, at hun er gravid – Bm kender intet til Bf(barnefaderen). I begyndelsen af April dette år traf bm bf i en sporvogn (linje 2) (han er sporvognsfunktionær)(...)Derefter havde de samleje i en nærliggende Park eller Anlæg(...)Ved første Indtryk synes Bm noget smaat begavet og man bør derfor ikke give hende den første og bedste Plads.

Senere noterede socialrådgiveren at *”Dr. Krøll vil da foranledige Bm mental undersøgt”*

Kvinden var i mellemtiden kommet i ophold hos en jordemoder, hvor hun ikke kunne blive boende og efterfølgende noteredes det:

”Bm er kommet ned på Hjemmet – henvender sig i dag med en Bekendt – der forklarer(medens Bm venter udenfor) at Bm ikke er fuldt normalt – holder af at klæde sig som mand og optræder næsten ogsaa som saadan – Bekendt siger at Bm er af meget god og solid Familie(...)

Inden kvinden blev mentalundersøgt udfærdigede socialrådgiveren en mere dybdegående beskrivelse af hende. Socialrådgiveren spurgte indtil kvindens familieforhold, arbejdsliv og kønsliv.

Om sidstnævnte noterede hun: *”Bm gør Indtryk af at være noget nervøs disponeret, svarer udmærket og hurtigt paa alle Spørgsmål. Benægter at have haft Kønslige Forbindelser ud over den ene, hvorved hun er blevet besvangret. Hun er høj og knoglet, er klædt mandfolkeagtigt og hendes*

¹⁷⁰Butler, 1993 s. 16

¹⁷¹Ginzburg og Poni, 1991 s. 8

Bevægelser og Maaden hun optræder paa er udpræget maskulin. Hun har Anlæg for Friluftsliv og holder af at drive omkring paa Veje og i Skove og køre Væddeløb med Biler og Sporvogne, hendes Manerer, naar hun cykler, er nøjagtig som et Cykelbuds. Ellers er der intet paafaldende ved hende, udover hendes aparte høje Stemme”

Kvinden fik efterfølgende fortaget en intelligensprøve og på baggrund heraf noterede lægen:

”Pt. er en overordentlig ejendommelig Person af Udseende, nærmest klædt maskulint paa, i korte Sportsstrømper med bare knæ, ganske kortklippet. Hun virker dog psykisk feminin, er meget deprimeret over sin Tilstand, ”det er saadan en Skam som Ugift at skulle have et Barn”. Benægter tidligere sexuelle Forbindelser, benægter ogsaa homoseksuelle Interesser, og kan slet ikke selv redegøre for Grunden til den yderst tilfældige Episode, der er Anledning til det nuværende Svangerskab. Hun virker dannet og ret velfacetteret om end ikke stort begavet og noget nervøs af Væsen. Gør et yderst isoleret ensomt Indtryk(...) I.K. 85. Bm er herefter Sinke. Hun synes tillige at være schizoid, yderst særpræget nærmest psykopatisk Kvinde med tidligere fortrængt Sexualdrift, der pludselig har givet et ganske uhæmmet Udslag. Da hun ikke er aandssvag, er der ikke Indication for Sterilisation, og en Type som hun, kommer nok kun en Gang ”galt af Sted”.

Med inspiration fra Butler, kan kvinden, der her henvendte sig til Mødrehjælpen, siges at repræsentere *”The abjected body”* altså den ideelle kvindekrops afvigelse. I institutionens møde med hende og med den informationsindsamling, der fulgte heraf blev kvindens anormaliteter defineret og herigennem blev det normative ideal for kvindeligheden og det feminine reproduceret. Kvinden repræsenterede det anormale fordi hun: Havde anlæg for friluftsliv og drev omkring på veje og i skove, hvilket ikke var et feminint træk på tidspunktet, hvor en kvindes gerning lå i hjemmet. Herudover var hun klædt og havde kropsbygning som et mandfolk og desuden havde hun haft samleje med en tilfældig mand i en park, hvilket blev opfattet som en meget atypisk kvindelig handling, der indikerede, at hun havde en seksuel forstyrrelse. Igennem det ekstreme tilfælde blev normen altså reproduceret med udgangspunkt i en definition af afvigelsen.

Kvindens bevæggrund for at kontakte Mødrehjælpen var, at hun ønskede ophold inden fødslen, men for socialrådgiveren og senere psykiateren kom sagen hurtigt til at dreje sig om at undersøge om, der skulle være en mulighed for at sterilisere kvinden efter den eugeniske indikation.

Mødrehjælpens praksis i forhold hertil skal ses i relation til de arvehygiejniske love, der blev vedtaget op igennem 1930erne og tillod sterilisation af åndssvage. Tanken bag lovene var, ifølge

Steincke, der var foregangsmand for de arvehygiejniske love, at den stigende offentlige forsorg og humanisering underminerede naturens gang og var med til at svække slægten, fordi der blev holdt liv i tusinder, som samfundet egentlig var bedst tjent med bukkede under.¹⁷² For at forhindre degeneration og sikre samfundets overlevelse var det derfor nødvendigt at forhindre undermålere i at formere sig ved at tilbyde sterilisation.¹⁷³ En arvehygiejniske vinkel på Mødrehjælpens abort- og sterilisationspraksis kunne udgøre et studie i sig selv og det omtales kun her med henblik på at forklare den kontekst, hvori kvindens henvendelse blev behandlet. Beskrivelsen af kvindens maskuline adfærd og potentielle homoseksualitet udgør en stor del af socialrådgiverens og lægens fortælling om kvinden, men eksplicit tillægges det ingen betydning i den samlede vurdering af om kvinden var åndssvag og kunne steriliseres efter den eugeniske indikation. I Danmark blev homoseksualitet heller ikke opfattet som årsag til degeneration på tidspunktet og den blev derfor ikke opfattet som en direkte trussel mod samfundets eksistens, omend det dog blev opfattet som amoralsk. I hæftet *Kønslivets ejendommeligheder - en vejledning til forstaaelse af det menneskelige sexuallivs fejlsporinger* skrevet af J.H. Leunbach i 1933, udtalte han sig bl.a. om den kvindelige homoseksualitet. Om denne skrev han ”*De homosexuelle føler sig ikke blot erotisk andraget mod deres eget køn, men de føler sig mer eller mindre som tilhørende de andet køn...De homosexuelle kvinder føler sig mere selvstændige end andre kvinder og kæmper sig ofte frem til ledende og skabende stillinger i samfundet*”.¹⁷⁴ Generelt om homoseksualitetens årsager sagde Leunbach ”*De former for homosexualitet som ikke er medfødt, maa antagelig være paaført gennem seksualforbud og forkert opdragelse i de første barneaar*”.¹⁷⁵ Desuden mente Leunbach at både homosexuelle, hermafroditter, metatroper, biseksuelle og transvestitter kunne være ligeså nyttige samfundsborgere som alle andre, og der var derfor ikke nogen fornuftig grund til at forfølge sådanne mennesker.¹⁷⁶ Selvom homoseksualiteten ikke blev opfattet som årsag til degeneration og derfor ikke skabte indikation for sterilisation, udgør beskrivelsen af kvindens maskuline adfærd en betydelig del sagsbehandlingen og den gav anledning til en del undren hos personalet i Mødrehjælpen. Psykiateren hæftede sig bl.a. ved, at kvinden på trods af, at hun har en maskulin adfærd opfattede sig selv som psykisk feminin, da hun følte den skam, der fulgte med at få et barn udenfor ægteskab. Ved at fremhæve dette paradoks var psykiateren lige ved at afsløre illusionen om kønnenes naturlighed og den performative status, der ligger i forestillingerne om kønnenes substans for,

¹⁷²K.K. Steincke, 1920

¹⁷³Ibid.

¹⁷⁴Leunbach, 1933 s. 20

¹⁷⁵Ibid.

¹⁷⁶Ibid.

hvordan kan et individ føle sig som kvinde uden, med andres øjne, at være repræsenterende for det, der opfattedes som den kvindelige natur. Psykiateren havde i dette tilfælde autoriteten til at udsige sandheden om kønnet og hans informationsindsamling og vurdering fremstår som neutral og objektiv, men den trak på konventionerne for det, der blev opfattet, som værende den kvindelige natur og substans på tidspunktet. Lægens vurdering var altså ikke objektiv, men rummede både et historisk, socialt og kulturelt indhold. I *Seksualitetens historie* fremhæver Foucault med henvisning til sekulariseringen og videnskabens overtagelse af det, der tidligere havde været religionens patent på sandheden at:

”Det var ligeledes en videnskab, der blev underordnet en moral, hvis inddelinger den i den medicinske norms skikkelse genoptog. Under dække af at sige sandheden vakte den overalt angst; i seksualitetens mindste udsving ville den aflæse et imaginært dynasti af dårligdomme...”¹⁷⁷

Nærværende sag udgør et eksempel på, hvordan religiøse moraler både i forhold til homoseksualitet og kvindelighed overlevede sekulariseringen og gemte sig i sproget, hvor den medicinske norm genoptog dem, forklædte dem som objektive sandheder, der manifesterede sig i lægelig praksis under dække af at kunne afsløre det, der var den kvindelige natur og substans.

¹⁷⁷Foucault, 1994 s. 62

5. Konklusion

Hensigten med nærværende speciale har været at studere Mødrehjælpens abortpraksis i perioden 1939-73 på både makro- og mikroniveau. Herunder er der blevet lagt et primært analytisk fokus på perioden omkring 1950erne.

På makroplan er analysen af Mødrehjælpens abortpraksis blevet foretaget med udgangspunkt i Mødrehjælpens abortstatistiske materiale bevaret i Rigsarkivet. Med udgangspunkt i dette materiale har det bl.a. været hensigten at undersøge, hvem den typiske abortansøger i Mødrehjælpen var og hvorfor hun søgte om abort. Hertil kan det konkluderes, at den typiske abortansøger hos Mødrehjælpen i 1950erne var en gift kvinde, fra arbejderklassen, der levede som hjemmegående husmor. Hun var mellem 25-29 år, hendes mand var en ufaglært eller faglært arbejder og kvinden havde ikke tidligere fået en abort. Familien havde en hurtigt voksende børneflokk og havde allerede fået 2-4 børn og i husstanden boede der typisk 1,5-2 personer pr. værelse. Det abortstatistiske materiale viser desuden, at en kvinden hovedsagligt søgte abort pga. dårlige økonomiske forhold eller dårligt helbred.

Med afsæt i det abortstatistiske materiale er det endvidere blevet undersøgt, hvor udbredt diagnosen *belastningsneurose* var blandt det abortsøgende klientel hos Mødrehjælpen og det er blevet diskuteret, hvad dokumenteringen af denne diagnoses udbredelse var et udtryk for. På baggrund af det abortstatistiske materiale omhandlende diagnosen udbredelse kan det konkluderes, at flere og flere kvinder blev diagnosticeret med en belastningsneurose op igennem 1950ern og 1960erne og hos kvinder med en svær belastningsneurose var indstillingshyppigheden højest. Endvidere kan det konkluderes, at ved at indsamle information om belastningsneurosens udbredelse, blandt det abortsøgende klientel, dokumenterede Mødrehjælpen et socialt og samfundsmæssigt problem. De ufrivillige graviditeter medførte, at kvinderne ofte oplevede graviditeten som en psykisk belastning. Derfor kan dokumentationen af belastningsneurosens udbredelse anses som et argument for nødvendigheden af, at kvinderne fik muligheden for at praktisere det frivillige moderskab. Belastningsneurosen kan altså ses som en tilskyndelse til at praktisere den planlagte forplantning. Som en gennemgang af Folketingstidende fra 1955/56 og Svangerskabskommissionens Betænkning fra 1954 endvidere viser, var dette et planlagt og frivilligt moderskab, som kvinderne skulle have muligheden for at praktisere, igennem et øget kendskab til brugen af prævention. Bag det politiske ønske om at øge kvindernes kendskab til prævention lå, der også et forandret syn på den kvindelige seksualitet. Tidligere var opfattelsen af kvindens seksualitet nært forbundet med hendes evne til at blive besvangret og med disse øjne var prævention blevet

anset som noget amoralsk. I 1950'erne blev, der ikke længere lavet den sammenkobling mellem den kvindelige seksualitet og forplantning. Dermed blev det anerkendt, at kvinder kunne have en seksuel lyst, der ikke var uløseligt forbundet med reproduktionen. med denne opfattelse kunne den statsstøttede seksualoplysning blive en realitet. På baggrund af dette kan det altså konkluderes, at der 1950'erne både kan lokaliseres en forandring i opfattelsen af den kvindelige seksualitet og i den reproduktive rationalitet, hvor den nye norm for moderskabet blev at planlægge dette vha. brugen af prævention.

På baggrund af mikroanalysen kan det endvidere konkluderes, at socialrådgiverne og lægerne i Mødrehjælpens konsultation fremmede denne reproduktive rationalitet, ved at oplyse kvinderne om mulighederne for at anvende prævention mod uønskede graviditeter. Dette viser sig også i de 2 inddragede journalsager fra 1958. Heri er oplysningen om mulighederne for at bruge prævention blevet en fast del af praksis i Mødrehjælpens konsultation. Sagerne udgør i den forbindelse to blandt mange eksempler på, hvordan subjektet blev reguleret og disciplineret imod den nye norm for reproduktiv adfærd, der tilskyndede det planlagte og frivillige moderskab. I undersøgelsen af Mødrehjælpens abortpraksis på mikroniveau, har det været hensigten at analysere den talesituation, der opstod i Mødrehjælpens konsultation. Det er blevet vist, hvordan Mødrehjælpens konsultation både kan opfattes et rum, hvori, der blevet ydet en hjælp til samfundets nødlidende kvinder, mens der i rummet ligeledes opstod en situation, hvor borgeres adfærd blev disciplineret og reguleret imod en normaliseret adfærd. I analysen af, hvordan reguleringen og disciplineringen af subjektet virkede i praksis, er det blevet diskuteret i specialet, hvorvidt styringen af subjektet altid virkede efter hensigten. Eksisterende forskning, der beskæftiger sig med Mødrehjælpens abortpraksis på mikroniveau, har ofte haft fokus på at demonstrere, hvordan subjektet blev styret imod en normaliseret adfærd og i den forbindelse er subjekterne blevet fremstillet som magtesløse individer, der ikke har nogen handlemuligheder i forhold til de gældende diskursive magtstrukturer. Specialet har i den forbindelse søgt at stille subjektet mere centralt i undersøgelsen af, hvordan magtstrukturerne virkede i praksis. Til denne undersøgelse har den metodiske fremgangsmåde været at betragte journalsagerne, som *dialogiske fortællinger* for herigennem at tydeliggøre den forhandlingsproces, de forskellige stemmer og de modsætningsforhold, der udspillede sig i samtalen i Mødrehjælpens konsultation. Hertil kan det konkluderes, at Mødrehjælpens konsultation ikke kun skal anses som et rum, hvor subjektet blev reguleret og disciplineret imod en bestemt adfærd, men med inspiration fra Judith Butler kan Mødrehjælpens konsultation også anskues som et rum, hvori der opstod en mulighed for at 'gøre'

kønnet på nye måde. Eftersom betydningsdannelsen altid er dialogisk havde kvinderne også en mulighed for at være en aktiv part i den proces, hvori kroppen blev materialiseret og indskrevet i forskellige betydningssammenhænge. Det kan derfor konkluderes, at de regulerende, diskursive magtstrukturer ikke ubetinget styrede subjektet og indkodede normer i dets sind. Men subjektet havde derimod muligheden for at udfordre den diskursive regulerende lov. En måde, hvorpå subjektet kunne udfordre denne diskursive lov, var igennem løgnen eller ved at tilrettelægge sin fortælling på en sådan måde, at det ville øge chancerne for at blive indstillet til abort. Med kendskab til den diskurs, der bl.a. var etableret omkring institutionens abortpraksis, herunder belastningsneurosen, havde kvinderne derfor mulighed for at udøve en sproglig magt og udnytte diskursen imod dens egentlige formål. Brugen af løgnen og den fiktive fortælling blev endvidere organiseret op igennem 1960'erne, hvor de såkaldte abortklinikker oplærte abortsøgende kvinder i, hvordan de kunne lyve overfor socialrådgiverne og lægerne i Mødrehjælpen og herigennem opnå en abort. Igennem løgnen blev betydningen af det frivillige moderskab re-materialiseret og ved at give urigtige oplysninger til Mødrehjælpen fremsatte kvinderne implicit et krav om retten til at kunne praktisere det frivillige moderskab igennem den selvbestemte abort. På baggrund heraf kan det dermed konkluderes, at subjektets handlemuligheder og muligheden for at skabe forandring er et relevant aspekt at inddrage i analysen af Mødrehjælpens abortpraksis på mikroniveau. Et fokus på subjektet bidrager dermed til at nuancere forståelsen af, hvordan de diskursive magtstrukturer virker i praksis ved netop at fremhæve, at de ikke altid virker efter hensigten.

Litteraturliste

- Andersen, Mie. *Mødrehjælpen i Næstved 1939-1976* i Historisk samfund for Præstø Amt, Årbog 2006
- Bech, Henning. *Kvinder og mænd*. Hans Reitzels Forlag 2005
- Betænkning angaaende Lovligheden af Svangerskabsafbrydelse af 1932*
- Betænkning angående ændring af svangerskabslovgivningen m.v.* Afgivet af den af Justitsministeriets den 9. januar 1950 nedsatte kommission. Udgivet 1954
- Brædstrup, Agnete i *Betænkning angående ændring af svangerskabslovgivningen m.v. Afgivet af den af Justitsministeriets den 9. januar 1950 nedsatte kommission*. Udgivet 1954
- Bryld, Tine <http://www.etik.dk/abort/da-aborten-den-blev-fri> Tine Bryld til en journalist på etik.dk I 2003
- Butler, Judith. *Bodies that Matter – On the discursive limits of “sex”*. Routledge 1993
- Butler, Judith. *Excitable speech – A Politics of the Performative*. Routledge 1997
- Butler, Judith. *Kønsballade*. Forlaget THP 2010
- Christiansen, Palle *Kulturhistorie som opposition – træk af forskellige fagtraditioner*. Forlaget Samleren 2000.
- Davis, Zemon Natalie. *Fiction in the archives. Pardon Tales and their tellers in sixteenth century France*. Stanford University Press 1987
- Esbensen, Sander Lau. *Den kroniske belastningsneurose: en sygdomshistorie*. Bibliotek for Læger 2001 hæfte 2
- Esbensen, Sander Lau. *Thi livet er stærkere end loven. Danmarks moderne aborthistorie*. Ph.d. afhandling Københavns Universitet 2014.
- Folketingstidende sp. 4465 – *Forhandlinger i Folketinget 1955/56 lov vedr foranstaltninger i anledning af svangerskab*
- Foucault, Michel. *Viljen til viden - Seksualitetens historie bind 1*. Det lille Forlag 1994.
- Foucault, Michel. *Talens forfatning – Nietzsche genealogien historien*. Hans Reitzels forlag 2001
- Ginzburg, Carlo og Poni, Carlo *The Name of the Game I bogen Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. 1991
- Laneth, Pia Fris. *Moderskab og Mødrehjælp 8 portrætter og 100 års erfaring*. Kristeligt dagblads forlag 2014
- Levi, Giovanni *On Microhistory - New Perspectives on historical Writing*. Polity Press 1992
- Lykke, Nina *Kønsforskning - En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. Forlaget

samfundslitteratur 2011

Hertoft, Preben. *De uventede gaver – bidrag til sexologisk kulturhistorie*. Reitzels Forlag 2008.

Hertoft, Preben. *Det er måske en galskab. Om seksualreformbevægelsen i Danmark*. Gyldendal 1982

Jensen, Inger Lise. *Kampen om moderskabet i Tidens kvinder – om kvinder i mellemkrigstiden*. Aarhus Universitet 1985.

Kiaer, Christina. "Pænt klædt på men med en skrigende læbestift der ikke står i farven til påklædningen" – mødrehjælpens kvindebilleder i Den tredje skønhed. Årbog for kvindeforskning. Aarhus universitetsforlag 1989.

Kirkebæk, Birgit. *Letfærdig og løsagtig – Kvindeanstalten Sprogø 1923-1961*. Forlaget SOCPOL 2004

Knudsen, Lisbeth. *På vej mod abort*. Frydenlund Grafisk, København 1995

Leunbach, J.H. *Kønslivets Ejendommeligheder. En Vejledning til forstaaelse af det menneskelige sexuallivs fejlsporinger*. Herman Larsens Forlag. København 1933

Leunbach, J.H. Udtalelse i *Betænkning angående ændring af svangerskabslovgivningen m.v. Afgivet af den af Justitsministeriets den 9. januar 1950 nedsatte kommission*. Udgivet 1954

Lovtidende: *Lov nr. 119 af 15/3 1939 om Mødrehjælpsinstitutioner*. Senere ændret ved lov nr. 150 af 30/3 1942, lov nr. 112 af 23/3 1948, lov. Nr. 176 af 23/6 1956 og lov nr. 41 1/3 1961:

Lovtidende: *Lov nr.163 af 18/5 1937 om Foranstaltninger i Anledning af Svangerskab*.

Lykke, Nina *Kønnsforskning. En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. Forlaget for samfundslitteratur 2008

Mattingly, Cheryl. *Healing Dramas and Clinical Plots. The Narrative structure of experience*. Cambridge University Press 1998

Melby, Kari og Rosenbeck, Bente. *Reproduksjon som fortolkningsramme for de nordiske velferdsstater. Foucault möter Giddens* i Tidsskrift for kjønnsforskning,2009/1

Morris, Pam *The Bakhtin Reader – Selected Writings of Bakhtin, Medvedev, Voloshinov*. 1994.

Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(1): Arkivinstitution: Rigsarkivet. Arkivskaber:

Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen. Arkivserie: Årgangsvis tabelmateriale vedr. abort. Magasinenhed: 1945-1953

Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(2): Arkivinstitution: Rigsarkivet. Arkivskaber:

Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen. Arkivserie: Abortstatistik. Magasinenhed: 1961-1973

- Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(3): Arkivinstitution: Rigsarkivet. Arkivskaber: Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen. Arkivserie: Statistiske søjler, kurver m.m. vedr. abort. Magasinenhed: 1956-1976
- Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(4): Arkivinstitution: Rigsarkivet. Arkivskaber: Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen. Arkivserie: Årgangsvis tabelmateriale vedr. abort. Magasin enhed: 1953-58
- Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen(5): Arkivinstitution: Rigsarkivet. Arkivskaber: Mødrehjælpen i København, Statistikafdelingen. Arkivserie: Diagnosestatistik vedr. abort. Magasinenhed: 1958-1959
- Mødrehjælpen for Randers amt: Klienter R-sager (1948-1976) 1991-100 og 1991-98 1958 5411-5924
- Mødrehjælpen i København: Abort- og sterilisationssager 01.03.1936-30.04.1962) 530: 1858 51651-52000
- Nexø, Sniff Andersen. *Det rette valg – Dansk abortpolitik i 1930erne og 1970erne*. Ph.d.-afhandling Københavns Universitet 2005.
- Olsen, Ellen. *Kvindens valg – Historier om illegale aborter fra 1930-1970*. Systime 1993.
- Palmblad, Eva *Den disciplinerede reproduktion. Abort- och sterilisationspolitikens dolda dagordning*. Carlssons 2000
- Rigsdagstidende – *Forhandlinger i Folketinget 1936/37 I-III* 90de ordentlige Samling 1937-38 . J.H. Schultz Bogtrykkeri A/S 1938
- Rosenbeck, Bente *Kvindenkøn* Gyldendal 1987
- Rosenbeck, Bente *Kroppens politik: Om køn, kultur og videnskab*. Københavns Universitet. Museum Tusulanums forlag 1992.
- Rosenbeck, Bente. *Omsorg eller omklamring. Ugifte mødre ca. 1900-1950* i BUR kan, kan ikke Vil, vil ikke Kvindeliv i perspektiv. ARKI – Varia 1996.
- Rosenbeck, Bente *Kønnet mellem omsorg og kontrol. Mødet med de moderne institutioner i Kjønnenes møde med det moderne*. Institutt for tværfaglige kulturstudier. 1999.
- Rosenbeck, Bente *En fribåren skole – da det sociale hjælpearbejde blev en uddannelse i Handlingens kvinder*. Roskilde Universitetsforlag 2001.
- Scott, Jane *Gender: A Useful Category of Historical Analysis. Coming to terms –Feminism, Theory and Politics*. Routledge 2013
- Siim, Birthe og Borchorst, Anette *Kvinder i velfærdsstaten – mellem moderskab og lønarbejde i*

100 år. Aalborg Universitetsforlag 1984.

Skalts, Vera *Mødrehjælp og Svangerskabsafbrydelser* i Socialt tidsskrift. Gads forlag 1943.

Skalts Vera *Udvikling og perspektiver i mødrehjælpens arbejde* i Socialt tidsskrift. Thaning og Appels forlag København 1963.

Skalts, Vera *Mødrehjælpens epoke.* Forlaget Rhodos 1982.

Summary

This master thesis is a study of the practical implementation of the abortion law in Denmark during the period 1939-1973. The study is based on an analysis of abortion statistics and medical records concerning abortions preserved by the social institution *Mødrehjælpen*. In the period 1939-1973 *Mødrehjælpen* administrated the abortion law and women who wanted an abortion had to apply the institution for permission. The thesis outlines the practical implementation of the abortion law in the entire period 1939-1973, but the primary analytic concern is on the decade of the 1950s. In this period the thesis applies both a macro- and micro perspective to the abortion practice and examines which women typically turned to the institution for help and describes why these women needed help. Furthermore the thesis analyses the institutions use of psychical diagnoses in the abortion practice and it is discussed why, in the decade of the 1950s, there was an increase in the number of women diagnosed with a neurosis. With a micro perspective on the institutions abortion practice, it is discussed, how the conversation in the clinic, both can be understood as a place, where women in need could turn for help, while the clinic also can be analyzed as a place where individuals were regulated and disciplined towards a normalized behavior.

Concerning the study of the abortion practice on a macro level, the study shows, that the typical woman seeking abortion was a married housewife from the working class, she already had 2-4 kids and wanted an abortion because of health problems or economic difficulties. Furthermore it is argued, that the increase in the number of women diagnosed with a neurosis, can be interpreted as an expression of a contemporary attitude towards the need for women to have the possibility to practice a voluntary motherhood through knowledge of contraception. The need for women to be given this possibility was necessary because the unwanted pregnancies contributed as a cause to the development of a neurosis.

In regards to the examination of the abortion practice on a micro level, it is argued that the conversation in the clinic, which took place when the women seeking abortion asked the institution for help, not only can be seen as a place where the subject was regulated and disciplined towards a normalized behavior, but it can also be seen as a place, where the body discursively was materialized. In the discussion of how the clinic can be seen as a place where materialization takes place and bodies are given meaning, the thesis is inspired by Judith Butler and her attention to the subject's possibilities to exercise a discursive power against the regulating norms. Regarding to this perspective, the thesis shows how the women seeking abortion could lie and exploit the existing discourse against its purpose in order to achieve an abortion. Based on this part of the analysis, it is

concluded that the regulatory force sometimes fails to discipline the subject and in this context the possibility to re-materialize and subscribe the body with new meaning occurs.